RAD

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE

ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KNJIGA 146.

RAZREDI FILOLOGIJSKO-HISTORIJSKI I FILOSOFIJSKO-JURIDIČKI.

56.

U ZAGREBU 1901.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

Digitized by Google

Dionička tiskara u Zagrebu.

Digitized by Google

Sadržaj.

	Strana
Izvori starih kajkavskih drama. Od dra. Nikole Andrića .	1— 77
Jezične osobine u kotaru karlovačkom. Od R. Strohala. (Svršit će se)	78—153
O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve „Judite“. Od dra. Milivoja Šrepela	154—220

Digitized by Google

Digitized by Google

Izvori starih kajkavskih drama.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 8. studenoga 1900.

Napisao dr. Nikola Andrić.

I.

Isusovačke drame.

Već su humanisti podigli školsku dramu do visokoga ugleda, a članovi isusovačkoga reda digoše ovaj ugled do najvišega stepena. Prema naukovnoj osnovi ovoga reda („Ratio studiorum Societatis Jesu") bilo je članovima dozvoljeno da ovda-onda izvode dramske igre, i to u latinskom jeziku. Ali, kako se s vremenom pošlo u susret širemu općinstvu tim, da su se počele davati drame u narodnim jezicima, tako se malo po malo uvriježio običaj, da su Isusovci davali predstave ne samo na početku i na svršetku školske godine, nego su ih udešavali i u slavu odličnih dobročinilaca kao i prigodom crkvenih svečanosti i ostalih znatnijih dogadjaja. Drame, koje su se dovodile na pozornicu, bile su redovno djela pojedinih učitelja poetike i retorike, koji su za ovaj posao morali dublje zalaziti u klasičnu lektiru i pismene stilističke vježbe. Bezbrojni rukopisi čuvaju se još i danas po arhivima i bibliotekama nekadašnjih isusovačkih središta, a štampom su rašireni vrlo rijetki komadi, budući da je cenzura toga reda bila dosta stroga u propuštanju i najboljih drama. Kolika je bila književnost reda isusovačkog, razabrat će se najbolje iz osam ogromnih knjiga, što su izašle u Bruxellesu i Parizu pod imenom „Bibliothèque de la Compagnie de Jésus", te su u njima trudom otaca Augustina i Aloysa de Backer popisana samo po imenu sva djela, koja su od početka reda napisali članovi Isusovci u svim jezicima, do kojih su svojim djelovanjem dopirali.

Digitized by Google

Radu ovoga reda[1] imamo i mi Hrvati da zahvalimo ne samo najstariju kajkavsku štampanu dramu, koja nam je do sada poznata, nego uopće i cijelo mnogogodišnje dramatsko djelovanje zagrebačkog sjemeništa, koje se javlja pod konac XVIII. vijeka, pa traje sve do pod večer uoči narodnog zagrebačkog preporoda. Došli smo naime do uvjerenja, da je cijeli dramatski rad biskupskog alumnatskog sjemeništa samo nastavak onoga rada, što su ga pokrenuli u Zagrebu članovi isusovačkog reda početkom XVII. vijeka. Od dramatskoga rada otaca Isusovaca u XVIII. vijeku doduše nemamo mnogo štampom dočuvanih vijesti, ali već i ona jedna, koju nalazimo na natpisnoj strani prve štampane kajkavske drame, pokazuje, da su se Isusovci potrudili, da i u god. 1768. s pomoću svojih djaka izvedu pred pozvanim gostima dramatsko hrvatsko djelo, kakova su dva decenija kasnije — iza ukinuća isusovačkog reda — svake godine pod konac poklada davali klerici sjemenišni sa svojim profesorima kao preradjivačima dramatskih djela.

Na prvoj štampanoj kajkavskoj drami zapisano nam je točno i tko je djelo napisao, i tko ga je preveo. I izvorni pisac i njegov prevodilac bili su Isusovci. Djelo nosi natpis:

Lysimachus

vu pripechenju neszrechno dokonchanomu — poszlussitelom pervich od trejtje shkole diakov pred ochi poztavljen vu Zagrebu, leto 1768. meszecza velikoga travnja, dan — (tu bi mastilom imalo biti zapisano kojega se je dana davalo, ali na primjerku sveučilišne biblioteke nema ništa zapisano), za tem pak na selju vnogeh zpuniti vesz, kak od Josefha *Sibenegg,* thovarusstva Jesussevoga redovnika i rechene gori shkole navuchitela, na peldu diachkoga zavjetka vnogo zvuchenoga otcza *Carola Rue* zpeljan, tak po lehkoti i hitrochi knigarzke presse vnogo puti prenessen, i med vredne poszlussitele razdeljen. — Graecii, typis haederum Widmanstadii.

Izvornu dramu napisao je dakle slavni francuski Isusovac *Charles de la Rue* (rodjen u Parizu 1643. † 1725.), a preveo ju je na hrvatski Zagrepčanin i zagrebački Isusovac Josip *Sibenegg* (rodj. 1749. od njemačkih roditelja u Zagrebu). Najpoznatije latinske drame ovog Parižanina bile su upravo „Lysimachus“ i „Cyrus“. —

[1] O prvim isusovačkim kajkavskim dramama XVII. vijeka napisao je Janko Barlè u „Vienacu“ od god. 1899., broj 23., kratku ali punu crticu.

Digitized by Google

Prva tragedija bila je napisana u prvi kraj pod natpisom Agathocles", a kasnije je „remaniée sans doute" (tako veli spomenuta knjiga „Bibl. de la Comp. de Jésus, svezak VII., col. 290.), te je pod imenom „Lysimachus" davana prvi put u Caenu god. 1670., a drugi put u Parizu 1677. — Na hrvatski je drama mogla biti prevedena iz djela „Ruei Carmina", koje je štampom izašlo godine 1680.

De la Rue se ubraja med najznatnije duhovne govornike francuske, pa se još i danas u raznolikim „Recueils de diverses oraisons funèbres" preštampavaju iza Bossuetovih, Flechierovih, Massillonovih, Bourdaloue-ovih govora takodjer i de la Rue-ovi. Izdavao je Vergilijeva i Horacijeva djela s komentarima na zapovijed samoga kralja, a drama njegova „Sylla" bila je pod konac XVII. vijeka uzrokom književne prepirke, koja je silom htjela da ju stavi pod ime — Corneillevo. Ujamčeno je samo to, da je i sâm Corneille mnogo poštovao pjesnički dar de la Rue-ov.

Hrvatsko izdanje od god. 1768. vrlo je rijetko, a poznatije je Mikloušićevo od god. 1823. pod natpisom *„Lizimakush ali machuhinzki nazlob,* igrokaz saloztni vu peterem zpelyivanyu po T. M. P. Z. (Tomi Mikloušiću plebanušu stenjevačkom) vu novom pogledu na szvetlo dan".

Izdanje od god. 1768. ima „zavjetek" (kao neki motto), u kojem se u šest redaka pripovijeda po 17. knjizi Justinovoj sadržaj drame. — Lizimak, kralj drinopoljski, koji se je s Pirom borio za Macedoniju, imao je sina Agatokla, te je s njegovom pomoću ukrotio i pokorio Moldavce. Taj je sin spasio oca iz neprijateljskih ruku, a napokon je sâm po himbenosti i laži maćuhe Arsinoe u čemeru skončao.

Mikloušićevo izdanje ne razlikuje se u radnji ničim od prvoga izdanja. „Novi pogled", u kojemu je Mikloušić izdao dramu, ograničuje se na sitne jezične i stilistične popravke prema ortografiji i razvijenijem stilu kajkavskom, kako se je razvio za 55 godina, koje su dijelile prvo izdanje od drugoga. Kao da je bio glavni posao Mikloušićev u preradjivanju prvoga izdanja to, što je latinski način Sibeneggove stilističke konstrukcije, koji je tražio da se predikativni glagol stavlja na posljednje mjesto u rečenici, obratio u pravilniji položaj književne kajkavštine. U tom će se obliku kretati i ostale „ponovne" edicije Mikloušićeve.

Značajno je za glumljenje od god. 1768. to, da su ženske uloge ostajale ženskima i da su ih glumili muškarci. Tako su u izdanju

Digitized by Google

„Lizimaka“ od god. 1768. uz imena „poszel opravljajucheh“ osoba zabilježeni i glumci, koji su ono veče igrali koju ulogu. Tako je Lizimaka igrao Istvan Waldschedl, učenik pete škole; Agatokla — Anton Kovachich; Phormiona — Mihajlo Ternzky, a Arsinou, drugu ženu Lizimakovu — Ignatcz Sibenegg (možda brat prevodiočev), učenik pete škole . . . . . To je poradi toga značajno, što ćemo domala čuti, šta je postajalo iz ženskih uloga, kad je uprava dramatskog prikazivanja u Zagrebu prešla iz Isusovačkih ruku u ruke upraviteljâ biskupskoga sjemeništa.

Kao prijelaz od Isusovačkih drama na sjemenišne mislim da bismo mogli smatrati: *„Szvetog Alexija“* vu chetverom zpelyanyu na pervo postavlyenog po Titussu Brezovachkomu god. 1786.

Ne samo da se ova drama radi svoga — nazovimo ga — „isusovačkog“ sadržaja približuje više Sibeneggovom „Lizimaku“ nego Eckartshausenovim i Kotzebuovim dramama, koje će se šestsedam godina kasnije davati u preradjenom obliku sa pozornice biskupskog sjemeništa, nego se ona i spoljašnjom formom sasvim prislanja uz Sibeneggov prijevod. Već sâm „zavjetek“, što ga Brezovački ispisuje iz Bollandusovih „Svetačkih života“, podsjećava nas de la Rue-ovog Justina. Ali se i nazivi aktovâ i scenâ (zpelanye — dogod) potpuno prislanjaju uz nazive Sibeneggove.

Sadržaj „Sv. Aleksija“ štampan je u „Viencu“ od god. 1894., str. 735. i 736.

U drami su dvije ženske uloge: Aglae, mati Aleksijeva, i Petronilla, zaručnica njegova.

I ako je ovo djelo Brezovačkoga ispisano tako individualnim i jakim jezikom, mislim, te ne može biti sumnje, da je djelo ipak samo prerada ili prosti prijevod. O sv. Aleksiju se je toliko pjevalo i pisalo od najstarijih vremena, da je teško s pouzdanjem i povjerenjem uzeti pod novu i jednu misao, koja možda nije već u istom obliku negdje bila izražena.

Posljednja drama, koja spada u ovo poglavlje, bit će *„Szveti Bernard“*, što ju je god. 1815. s latinskoga preveo i izdao varaždinski profesor i svećenik biskupije zagrebačke Josip *Vrachan.*

Ovo se je djelo malko — zadocnilo, te je očito nastalo izvan opsega zagrebačkog književnog milieu-a. Ovdješnji su sjemenišni pitomci tražili već preko dva decenija sasvim drugačiju hranu, koju će ponuditi svojim slušaocima.

„Sv. Bernarda“ preveo je pokrajinski radnik, vježbajući se u književnom stilu. U ogromnoj isusovačkoj dramatskoj biblioteci

Digitized by Google

našao je on negdje dramu, koju je u dokolici „nekulikeh zimzkih vecherov“ — kako kaže u predgovoru — preveo i prikazao ju grofu Franji Draškoviću Trakošćanskome ne samo kao poštovaču svetačkih života i ljubitelju „narodnoga domovine nashe jezika“ nego i radi toga — da imenom grofovim podigne cijenu svojoj knjizi i „vnoge k chtenyu knige ove dopela, vu kojoj roditeli nachin odhranyenya, decza peldu sivlenya, vszi pako mi navuk postenya prechiztoj deviczi Marii zkazati dusnoga vzeti szi moremo, po kojega obdersavanyu roditeli veszelye, decza zvelichenye, vszi pako mi vekivechno dushe obraduvanye zadobili budemo . . .“

Prema Šafaříkovim zapiscima (Gesch. d. südsl. Lit. II., str. 331.) čuvala su se za njegova vremena još dva rukopisa: „*Makariush* ili zerczalo y pelda chiztoche“ i „*Abdolonimush* ili iz pastira kraly“, kojima nisam mogao nigdje u trag ući. Obje će drame biti jamačno prijevodi kao i dosad spomenute tri drame. I Makarius i Abdolominus (a ne Abdolonimus, kako je Šafařík zapisao) vrlo su poznate teme isusovačkih dramatskih radova. Pod imenom „Abdolominus“ napisao je (god. 1696.) vršnjak i istovremenik de la Rue-ov Gabr. Fr. le Jay dramu, koja se je početkom XVIII. vijeka mnogo prikazivala.

II.

Karl v. Eckartshausen.

Čudni su putovi književne providnosti! Prije desetak godina jedva je hrvatska i srpska literarna historija i slutila, da u svojim njedrima krije literarne cvijetke, koji su dozorili na toploti stranoga sunca; cvijetke, koji su zasadjeni i uzbrani na tudjoj njivi, i nama samo—presadjeni. Pa u kakvim je to sve zakutnim gradinama dozrijevalo! Trebalo je tu i truda i volje, dok se nisu poiznalazili puteljci i zarasli utrenici, koji su vodili do tih neznanih i nepripoznavanih vrtova i vrtića.

Tako je jedan vrtić zasadio u bavarskim krajevima u drugoj polovici XVIII. vijeka neki Karl von Eckartshausen, koji se rodio od oca grofa Heim*hausena* i matere Marijane *Eckart*, pa slijepio sebi novo ime, koje nikada nije ni u snu pomišljalo, da će biti uvažavano i traženo u nekoj dalekoj, stranoj i nepoznatoj književnosti.

I za čudo! Mi ga uvažavamo i proučavamo — jer su ga uvažavali i proučavali naši oci — samo po onim plodovima duha njegova,

Digitized by Google

za koje jedva znadu, a vrlo ih slabo uvažavaju, najveći poznavači i ljubitelji rodjene njemačke književnosti.

Karl Eckartshausen (rodj. 1752. †1803.) bio je naime vrlo plodan pisac, te se je proslavio svime više nego onim djelima, što su ih hrvatski i srpski književnici prigrlili na svoje grudi kao najpodesnije i najkorisnije knjige za pučku potrebu svoga naroda. Bio je jurista, filozof, alkemista i mistik, a najmanje — dramatičar. A hrvatska i srpska literarna historija zabilježila je njegovo ime gotovo samo kao dramatičara.[1]

God. 1792. prikazivana je kod nas prvi put drama „*Pravdenich y Poshtenchich illiti Ovak biva negda na ladanju* — jeden igrokaz iz nemachkoga na horvaczki jezik preneshen, vu nemachkom od Karla Ekerczhauzena skupszlosen".

Djelo ovo nije štampano kao ni veći dio drama, koje se obradjuju u ovoj raspravi, nego nam se sačuvalo u rukopisu zagrebačke sjemenišne biblioteke. Na tom jedinom primjerku zapisano je latinskim jezikom: Haec comedia producta est anno 1792.; reproducta anno 1794.; novissime anno 1804. dirigente professore *Palleschak*. Bit će to isti onaj Ivan Palleschak, kojemu je Štoos prikazao (god. 1832.) svoga „Paztira dobroga" ili „Raduvanje vuchenikov nad preselnum izvishenoztjum navuchitela najdragshega gosp. Iv. Palleschaka", kad je ovaj bio „izvišen" na čast zagrebačkoga kanonika. U svom govoru istakao je Štoos dugovjeko učiteljevanje Palleschakovo (— „ove szveteh navukov vuchilnicze, ove zidine, med kojemi vre tulika leta navuchal szi" — strana 11.—12.), koji se je brinuo za svoje „ovčice" u svakom pogledu, te je za njih i za „dragu domovinu" potrošio „najbolyshe szvoje dobe pervi czvet".

U sačuvanom rukopisu izderano je prvih deset prizora, te je na naslovnoj strani napisano kasnijom rukom „Prvih 10 izhodah nejma".

Budući da mi je poznat Eckartshausenov original, moglo bi se ovo deset prizora lako rekreirati, izmijenivši osobe onako, kako ih je izmijenio hrvatski preradjivač.

---

[1] Opsežno djelo „Allgemeine deutsche Biographie" od god. 1877. ne spominje u članku, koji govori s Eckartshausenu (svezak V., str. 608.), ni jednom riječju Eckartshausenovo dramatičarsko djelovanje.

Digitized by Google

Izvorni natpis djela glasi:

Lieberecht und Hörwald
oder:
So geht's zuweilen auf dem
Lande.

—

Ein
Schauspiel
in drei
Aufzügen
bearbeitet nach Schakespear
von
Karl von Eckartshausen
khurfürstl. Hofrath und Bücherzensurrath etc. München 1783.

Pri preradjivanju ove drame pošao je hrvatski pisac putem, koji je karakterističan za tadašnja naša sjemenišna prikazivanja. Kako glumačka družina naših sjemenišnih prikazivača nije imala u svom ensemblu ženskih članova, to bi ženske uloge morali prikazivati muškarci, ili bi — ženske uloge trebalo obratiti u muške. I naši su teatarski *preradjivači zaista segli za ovim drugim načinom.* Ženske uloge, koje su bile u Eckartshausenovu komadu, pretvorene su u hrvatskoj preradi u muške. „Rosa, Lieberechts Gattin" postala je u hrvatskom djelu: „Dragovich, Pravdenichev priately", a „Julie, Hörwalds Weib" morala se je prevrnuti u „staroga Dobreticha", oca arendatora Dobreticha.[1]

Prema tome imao je prilike hrvatski preradjivač da dobar dio djela ispuni svojim poluoriginalnim radom, te se pokazuje u jednu

[1] Oszobe igrajuche: *Pravdenich,* jeden zvan szlusbe plemenitash (njem. samo: Lieberecht); *Dragovich,* nyegov priately mezto sene (!!) — njem.: Rosa, Lieberechts Gattin); *Arendator Dobretich* (Hörwald, ein Pachter); *Stari Dobretich* (Julie, Hörwalds Weib); *Franczek,* sin arendatorov (Franz, ihr Sohn); *Kamenyak,* szudecz vu Tergovischu (Greimern, Oberbeamte); *Liszjak,* natariush Tergovischa (Blatt, Unterbeamte); Kralyevzki veliki Dvorjanik, to jezt *Minister* (Graf Heldenfeld, Minister); *Ivich,* pervi pandur (Hansel, sein Scherg, oder Buttel); *Barthol,* drugi pandur (Ein Diener); *Poshtenchich,* ztar prezivach vu Tergovischu (Ehrenwerth, ein *Nachtwächter).* Onda još: jeden Ztrelecz, to jest Jagar, i nekolike „oszobe neme". — U njemačkom originalu je opisano još i mjesto radnje, koje je u hrvatskoj preradi izostavljeno: — Die Handlung geht vor einem Markt, und in der Gegend um selben. Früh um 3 Uhr fängt sie an und endet sich spät Abends".

Digitized by Google

ruku dosta okretan, a u drugu proziran i naivan, — čemu se dabome nije ni mogao ukloniti pri ovakom poslu. Već se po samom natpisu djela razabira „originalnost“ prerade; u njemačkom izvoru istaknute su kao glavne osobe Lieberecht i zakupnik Hörwald, a u hrvatskoj preradi isti Lieberecht (Pravdenich) i — Ehrenwerth (Poshtenchich) „prezivač vur“ (Nachtwächter), koji u samom djelu igra sasvim sporednu ulogu, ali u posljednjem prizoru (16. III. č.) dolazi kao nosilac pučke iskrenosti i poštenja (— preradjivač nije ni ovdje mogao da se otme svojoj ovisnosti o izvorno djelo, te je „Poshtenchicha“ preveo doslovno iz njemačkog „Ehrenwerth“ —), koji se veseli tudjemu dobru, jer mu „posteno szerdcze vishe valya, kak vszi jednoga szlepara zizkani mishlejna nachini pod skerletom . . .“

Eckartshausen je svoje djelo prikazao — „Seiner Excellenz dem wohlgebohren Herrn Karl Albrecht edlen von Vachiery“, kuratoru nastave u Bavarskoj i gornjoj Falačkoj. — Eckartshausen je uzeo sebi za zadaću, da tamani štetne predrasude; da sramotne čine ljudstva potraži u svim kutovima; da ih istrgne odatle, te ih tako gole pokaže cijelome svijetu na sablazan. On je nalazio sebi najveću nagradu u tom, da sâm sebi može priznati, da je učinio sve, što je mogao, na korist čovječanstva. Za to je htio da dovede na pozornicu čovjeka, koji nije priznavao tankih poriva plemenite duše, te nije svoje srce drugačije naobražavao nego za jedino makinalno izvršavanje sudbenih paragrafa, po kojima je imao da sudi svojoj okolini. Htio je da ocrta jad i bijedu seoskoga čovjeka, koji nad sobom osjeća súca bez srca i bez osjećaja. Htio je da udje u najskrovitiji nabor srca poštenjakovićeva, koje se ima boriti s takvom sablašću.

Kako je naša kajkavska drama većim dijelom doslovan prijevod iz njemačkoga originala, to ćemo pokušati da po *Eckartshausenovu djelu rekonstruiramo izgubljenih prvih deset prizora našega rukopisa.* To ćemo učiniti što krače, služeći se imenima, koja su provedena u hrvatskoj preradi.

Pravdenich se sastaje prije zore s noćobdijom Poshtenchichem i moli ga, da s njim podje na groblje. Pravd. je izgubio ljubav za svijet; progledao je ljude u dušu, pa bi najradije da postane plijenom crvi, koji će mu tijelo rastvoriti. On traži grob svoga tasta, koji je bio sudac u trgovištu njihovom, i za kojim je požalilo cijelo trgovište, kad je na njegovo mjesto došao današnji Kamenjak (njem.: „Steinern“!). Došao je da — poljubi njegov

Digitized by Google

grob. I u to začuju iz mrtvačnice zapomaganje. Približe se i nadju starog Dobreticha, komu je sudac Kamenjak sve oteo, ženu[1] i djecu nekud otjerao, a on — tražeći ih dan i noć — morade da se od studeni skrije u ovoj zgradi. Oni podju s njim s groblja, da se ogriju u toploj sobi.

Četvrti prizor odigrava se u nekoj kolibici, u kojoj su se skrili (Julija i njen sin) arendator i njegovo dijete. Pandur Ivich dolazi i odavde ih protjera, ali u to udje u kolibu Pravdenich, pa se zauzme za nevoljnike, te ih istrglim mačem odvede iz kolibe, da im vrati — oca. (Koliko je to toplije u njemačkom originalu, gdje ženi vraća muža, a djetetu oca!). — Osmi prizor odigrava u sudbenoj kući, te sudac Kamenjak i „notariusz" Liszyak — uz prazne boce vina dočekuju zoru. Bezdušnjaci piju na račun nesretnih seljaka, koje će sutra odsuditi, te će se tako novac opet nadoknaditi. Iz ovoga dijaloga razabiramo, da je Kamenjak protjerao staroga Dobreticha s imanja poradi toga, što je neki drugi bogatiji susjed htio da dodje do Dobreticheva imanja, te je sucu obećao veliku svotu, ako kakvimgod načinom upropasti i otjera Dobreticha. — U desetom prizoru pozivlje Kamenyak pandura Ivicha, da mu pripovijeda, što je noćas doživio, i je li uhvatio kakva lova, da mogu — zaslužiti novaca. Ali Ivich referira samo ono, što je doživio s Pravdenichem. Inače, veli, sve u redu. Župnik im kvari posao; popravlja ljude, pa se ne ubijaju i ne kradu. Nego Kamenyak savjetuje Ivicha: — „Ali Ivich, zkerbi sze, da koga na szud dobimo. Podsgi y podmiti nekoje, nekuliko rajnichki moresh szlobodno hititi, naj vu kerchmu idu, y onde dobro debelo larmaju. Ali znash li kaj? Hodi v czirkveni turen, y potegni vuru nazad, da nekoji dechki dalye vremena vu kerchmi osztanu". — *I time počinje naš sačuvani rukopis.* Prema izvornoj knjizi, izgubile se prve 23 štampane stranice 8^0, a sačuvale su se prema njemačkom originalu neke 72 štampane strane.[2]

U drugom činu započinje uloga „Dragovicha, Pravdenicheva priatelya", koja nadomještava Rosu, Lieberechtovu ženu. Ova uloga nije karakteristična samo za ovaj komad, nego uopće izbija nekom markantnošću kao značajna crta cijele ove naše sjemenišne

[1] Tako stoji u njem. originalu, al u hrvatskom — budući da je Julija, žena Hörwaldova, obraćena u „arendatora Dobreticha" — jamačno je stajalo, da je oteo starcu sina i unuče.

[2] Osim toga izgubilo se sve od 5—14. prizora III. čina.

Digitized by Google

dramatske literature. U njoj se odrazuje sva bespomoćnost i neprilika osnovne misli, pa se pozorišni komadi evropskih literatura prenašaju u jednu mladu književnost okljaštreni i preobraženi za ljubav — jedine nezgode, što su se ti komadi preradjivali za krug ljudi i diletanata, koji svojim položajem nisu mogli ili nisu htjeli da u svoju privatnu zabavu književnu prime i nešto — ženskog elementa. S druge strane opet, isti je ovaj razlog bio i poticalom, *da i ono malo izvornog rada, što je trebalo uložiti u ova preradjivanja, moramo zahvaliti ovoj principielnoj nezgodi* književno obrazovanih ljudi, koji su *za svoju potrebu* morali onaj materijal, što su ga uzimali za podlogu svoga rada iz stranih literatura, obrnuti i okrenuti za *svoju* predstavu. Tu je dabome trebalo nešto i originalne tvaralačke snage, koja — kako se čini — u ovoj prijevodnoj našoj dramatici treba jedina da se obilježi nekim višim književnim obilježjem. Gdje nema ništa, tu je i ova malenkost — *nešto*.

Isporedjujući hrvatsku preradu s niemačkim originalom, razabiramo svu prozirnost hrvatskog izvornog rada u ovim poslovima. U njemačkom je originalu ova Rosa mlada, zaljubljena žena — „denn es sind kaum vier volle Jahre, seitdem sie mit Liebrecht am Altar stund, und jeden Tag war für sie ein Tag der Freude". Prve riječi, što ih Rosa progovara na početku II. čina glase: „Selige Stunden der Liebe und häuslichen Eintracht! Wie schnell fliesst ihr hin für fühlende Seelen!" — a u hrvatskoj preradi stavljene su te riječi u usta nesretnog Dragovicha, kojega je Pravdenich primio u svoju kuću, pružajući nevoljniku „milostivnu ruku" svoju: — „Blasene vure iztinzke lyubavi y priatelyzke szlosnozti, kak berzo prehadyate za szerdcza puna chudlivozti!" — A, kad Liebrecht dolazi kući, pa sav raznježen kliče svojoj ženi: „Nun bin ich wieder bei dir, Rosa! einen Kuss, treffliches Weib! — prevodi se to u hrvatskoj preradi — gdje Pravdenich Dragovicha grli: — „Nut! Vezda szem pak pri tebi, lyublyeni Dragovich! *Daj da te kushnem!* — — —"

Budući da je preradjivač morao Dragovicha staviti na „izvorne" noge, to je cijeli 1. prizor II. čina (koji u njem. originalu broji tek deset redaka) morao originalnim radom popuniti (pódrugu pisane strane). Tu se pripovijeda, kako je Dragovich poslije smrti Pravdenicheva tasta pao u nevolju; — „jal, nazlob, oduryavanye" prognalo ga iz službe, te bi morao poginuti od gladi, da ga Pravdenich nije primio pod svoj krov. On je lako trpio, jer mu je

Digitized by Google

„srce govorilo, da je uvijek pravo činio, kad je predjašnjega súca svjetovao, da narodu čini samo dobro“. Pa koje čudo, veli, da su onda njega potkopali, kad su i pokojnoga Pravdenicha (— ovdje je preradjivač zaboravio, da se *tast* današnjega njegovog prijatelja nije mogao zvati takodjer — Pravdenich! —), kojega su poštovali čak na dvoru, upropastili. — „To szu — veli — szveta ovoga obichaji!“ —

To je eto originalnost, kojom je hrvatski preradjivač držao da treba začiniti preobraćanje „izvorne“ osobe. Ostali dio (2. prizor II. č.) dijaloga Pravdenicheva i Dragovicheva podudara se gotovo doslovno s njemačkim originalom. Pod konac toga prizora pokazuje se prevodilac, šta više, vrlo vještim u prenašanju teške njemačke fraze i misli. Kako je lijepo umio naš prevodilac prenositi strani način mišljenja u eleganciju kajkavsku, neka bude svjedokom baš ovaj odlomak. Govoreći Liebrecht o pokvarenoj duši suca Steinerna, veli: „Seine Miene verräth Schadenfreude; an seiner Stirne ist Unterdrückung geschrieben; sein Auge liegt tief im Kopfe, und sein finsterer Blick lässt vermuthen, dass sein Herz auch fähig wäre, Menschen zu tödten. Ich habe ihn genau betrachtet, Rosa! Es ist keine Musik in seiner Seele! Das Knochengebäude seines Kopfs ist einem Fuchsenschädel nicht unähnlich: du weisst Lavaters Grundsätze hierüber. Der Mann ist zur Tücke aufgelegt; sein Herz muss kalt sein, wie eine Hundsnase, und sein Geist schwarz wie die Nacht“. — A to prevodi naš kajkavac ovako: — „Tudye zlo je nyegova radozt y zatrejnye sziromakovo je nyegovo veszelye. Gluboke ochi y tmichen pogled nyegov zadozta szvedochi, da szerdcze ima lyude takaj rasati. Ja szem ga dobro, priatel, premishlaval! Nije szloge vu dushi nyegovi. Glava nyegova je zpodobna lishichji lubajnyi. Znash kaj od ovakveh Lavater dersi. Chlovek ov je na prevare gotov; szerdcze nyegovo mora merzlo biti kakti pajszji gubecz y dusha nyegova cherna kakti skura noch . . .“

Sadržaj drame u najkraćim riječima bio bi ovaj. Pravdenich ode samom ministru, da se potuži na krvoloka sudiju. Ministar ga usliša, te kazni bezbožnog Kamenjaka skupa s njegovim „notariušem“ Liszyakom, a sakupljeni narod stane sav u jedan glas pjevati:

V szerdczah nasseh za kralya
Vszigdar vernozt naj bu prava,
Ar to je nasha hvala
Vsza vrednozt i vsza szlava!
Amen.

Digitized by Google

Tako završava komad s pjesmom, koja u njemačkom originalu glasi:

„Alle 3 Uhr hats geschlagen;
3 schlägts auch in inserm Herzen.
Lobe Gott den Herrn und unsern König!

Iza službenoga završetka rukopisa (s „Amen“) dolazi još jedanaest redaka zapisanih drugom — očito rediteljskom (profesorskom) — rukom, u kojima se zahvaljuje slušateljima, koji su bili tako dobri, te su saslušali do kraja njihovu dramu. Budući da je rukopis, po kojemu radimo, tako defektan, da će nam se doskora jamačno i ovo izgubiti, što se do danas sačuvalo, držimo da ne će biti na odmet, da od riječi do riječi prepišemo ovaj dodatak.

— „Previszoka, Prepostovana y Plemenita Gozpoda! Da szu sze na nassu igru potruditi doztojali, ponizno hvalimo; da pak nasse falinge takaj nam dobrotivno oproztiti i zprichati hocheju, tverdno uffamo sze. Igrali szmo „Pravdenicha y Postenchicha“ za pokazati, *da pravo i posteno ovda ziveti vsakoga chloveka perva zkerb biti mora.* Zutra igrali budemo vu nemsskom jeziku „Der Tadler nach der Mode oder Ich weiss es besser“, na ovu ponizno i nasz vu viszoku miloschu preporuchujuch, lehku dobru noch selechi osztajemo“.

Ova je kajkavska drama doživjela sudbu, što je nije doživjelo nijedno djelo kajkavsko. *Prevedena je naime u štokavski dijalekat i štampana je.*

Stjepan *Marjanović* Brodjanin izdao je med ostalim svojim skupljenim djelima u Pečuhu godine 1839. kao četvrti svezak dramu:

„*Pravda, ili skerb poglavarah za dobro podložnikah svojih*, polužalostni igrokaz u III. činih“.

Našao sam, da je ovo djelo točna prerada kajkavske (Eckartshausenove) drame „Pravdenich i Poshtenchich“.

Marjanović piše na samoj natpisnoj strani svoga izdanja ovo: „Ovaj igrokaz, pod starim naslovom „Pravdenić i Poštovančić“ (sastavljen, kakono se pověda Jurem Feketiem, něgdanjim upraviteljem gimnasiuma požeškoga), dopane mi srěćom po jednom mojih prijateljah prie několiko godinah još neutišten u ruke, kog pročitavši, upazih vrědnost njegovu; zato ga evo sada s proměnom naslova i osobah popravljena i umnožana jednom osobom, rodu mojemu na nevinu zabavu i razveselenje prikazujem“.

Razdioba činova i prizora kao i cijela frazeologija podudara se

Digitized by Google

gotovo doslovno s kajkavskim prijevodom. Čak je i Dragovich, koji je u kajkavskom djelu stupio na mjesto Pravdenicheve žene Rose — ostao „prijatelj Pravić“. Jedina Julija, Hörwaldova žena, koja je u kajkavskoj preradi nadomještena starim Dobretichem, ostala je žena (Birgja!) kao u Eckartshausenovu originalu. To je ujedno jedina osoba, kojom je Marjanović „umnožao“ svoju dramu . . . Samom se dakle Marjanoviću pričinila uloga starog Dobreticha odviše ženska, a da je ne bi promijenio u ženu. I tako se je Marjanović izvornom svojom zamišlju približio njemačkom originalu, od kojega se kajkavski preradjivači toliko odalječiše.

Po kakvoj je *Shakespearovoj drami* mogao Eckartshausen napisati svoje djelo, na to nisam mogao da dodjem. Shakespeare nije pisao drame u ovom stilu. Možda su „engleski komedijanti“ donijeli sa sobom u Njemačku sličnu dramu, kojoj su — radi bolje prôdje — dali Shakespearovo ime.

God. 1794. „prenessen je na horvaczki jezik“ — „*Kukoly med Pseniczum illiti Bogoszlusnoszt y Zkazlivozt*“ jeden igrokaz vu treh pokazeh na razveszelenye raztuchega redovnichtva szlavne biskupie zagrebechke, iz nemskoga na horvaczki jezik.[1]

U prvom „izhodu“ ekspozicije dolazi stari Rozgvanović u „shlofroku“ svojim sinovima, koji sjede za stolom poslujući. Jedan je postao „zkrovno-dvorjanztva zkrovni tolnachnik“, a drugi „szudbenoga ztola pravdotolnachnik“, te će ove časti za njih postati „odichene“ tek onda, ako „nye na haszen domovine szvoje obernu“. Sin Filo prima očevu riječ k srcu, jer znade, da „vsza vrednozt y zaszlusba chloveka vu tom szamo ztoji, ako sze on terszi po dobrochinztvu ztvoritelyu szvojemu zpodoben poztati“. Njemu je „jedini nagib, da kralyu, da domovini szvojoj szlusi i da lyudem

[1] „Oszobe igravczev“ bile su ove: *Baron Rozgvanovich*, zkrovnotolnachnik; *Filo* i *Imbro*, nyegovi szini (prvi: zkrovno-dvorjanztva sekretar, a drugi: szudbenoga ztola priszednik); *baron Zkok; Chernyakovich*, Leibmedikuss velikodvorjanika; *Kraly;* baron *Chaztolyubich; Janko*, nyegov szin; *Dobroszlav*, ovoga navuchitel; *Vernovich*, komornik kralya; *Sidov Harssl; Nevolynakovich; Flyog*, zkrovni spion; *Stefan*, szluga; *Peter*, szluga velikodvorjanika; *Gaspar*, szluga Chaztolyubovicha.

U rukopisu napomenuta su još i imena nekih glumaca kao: *Lazar*, koji je glumio Rozgvanovicha, *Pajvanovich* (Zkok), Fran *Tuskan* (Czernyakovich); *Franjkich* (Židov) i *Golubar* (Flyog). — Redateljsku službu svršavao je prof. *Karolia;* a prof. *Bošnjaković* pobrinuo se za prijepis i za trošak djela.

Digitized by Google

dobro chini". A u to ime će i on i njegov brat Imbro učiti i raditi, koliko budu samo mogli, jer su uvjereni, da „niti chazt daje razuma, niti szlusba potrebnu znanoszt". — I odmah se dovodi glavna misao drame. Imbro je kao sudac imao da riješi parnicu baruna Častoljubića, koji je „kruto nechlovechno z sidovom Harsslinom baratal", te je židov bio od baruna „prekanyen"; a „vkanlivozt vszigdar oztane vkanlivozt, tak pri velikasseh, kak y pri priprozteh lyudih". Imbro će da sudi po pravdi boga istinoga, premda mu brat Filo — ljubi Antoniju, kćerku Častoljubićevu . . . U njegovoj se duši stane boriti sudačka savjest s bratskom ljubavlju; on hoće, da akta ovoga procesa povrati predsjedniku suda, samo da svojom rukom ne mora potpisivati nesreću svoga brata, ali ga sâm Filo uvjeri, da su „ovakvi dogodyaji zkussavanya krepozti nasse", a tko zna, možda bi „ov proczesz lahko v ruke kakvoga maloszerchenoga szudcza dozpeti mogel", koji ne bi imao „szerdchenozt proti tak velikomu zaufanomu kralya (— Častoljubić je naime „deszno oko kralya nassega" —) praviczu doszuditi". Filo moli Imbru, da samo presudjuje po svom uvjerenju, jer ni on sâm ne bi bio sretan s Antonijom, kad bi njen „dobichek bil propazt jeche sziromaske familie"; — „siromasski Sidov bi mu sze vsigdar pred ochima vertel, y plach decze nyegve morebiti kruha neimajuche, bi navek nemiril vuha nyegva". = „Ja bi mi vszako jutro na pogled jasznoga szuncza rechi moral: nut Filo! kak lepo tebe razszvechuje sarko szuncze ovo, kak razszvechuje szrechu tvoju; ali vidy zkupa, kak sze ono milo vzerczaluje v neszrechnom potoku suhkeh szuz sziromaskoga Harsslna". Ova bi mu misao, veli, svu slast „hisnoga zakona ochemerila". — „Ne pazi ada brata tvojega; on sze nad zgubichkom Antonie kakti kerschenik razveszeliti znal bude. Nego budi pravichen, ter zreczi szud poleg naredbih pravdoznanztva! Pravicza proti blisnjemu mora sze prepoztaviti nagnyenyu y lyubavi szerdcza nassega".

U 4. prizoru I. čina upoznajemo se sa židovom Harsslom. Čovjek je jadnik, koji drži da za njega — jer je židov i jer je siromah — nema pravde. Uvjeren je, da će već radi toga, što je židov, izgubiti pravdu; očito, nije mu bilo poznato, da „Kerschanztvo ne ztoji vu tom, da chlovek chloveka preganya," i da „szuncze nyemu szveti tak, kak y kerschaninu". Sudeći po tome, kako su njegovi rabini „nepodneszlivi", držao je, da će se sada nad njim survati osveta kršćanska, ali ga utješi Imbro: *„Gde je psenicze prez kukolya!* Vu vszakom je zakonu najti takveh nepodnoszliveh rabinov;

Digitized by Google

ali Bog, koj iztem rabinom zapoveda, je dugoterplyiv, dober y miloztiven. Bog Sidova je Lyubav, kak y Bog Kerschenika; ar jeden szamo je Bog; Lyubav je njegvo Czaztenye, y prez Lyubavi je nikaj vszako drugo Chaztenye.“ — Vszi mi lyudi jeszmo detcza nassega nebezkoga otcza, ov za vsze nasz zkerb ochinzku noszi; prez nyegve volye niti lasz z glave nasse ne odpadne. On hoche, da sze mi vszi med nami lyubimo; nassa je anda dusnozt ne prenagliti sze, nego sze iztinzki med nami lyubiti“. — I Harssl razabere, da će mu Imbro po pravdi suditi, i obaspu ga suze radosnice. Brat Filo ganut je tom suzom i pozivlje Imbru, da pogleda obraz Harsslov, koji je „po danom szebi ufanyu kakti od mraza popalyena rosa po szunchenom traku, k szebi dohadyal! Ah, ova je szuza *vnogo veksse czene, kak vszi kinchi Zmosnozti kralyevzke.* Ova te na dušnoszt tvoju y pravichnozt naj oszerdcheni; ova sze kakti megla proti nebu podigne y na nasz z trojverztnem blagoszlovom dešdyila bude. Ja ne mrem neszrechen biti, y ako neszrechen poztanem, tak chu za obradoschu moju ovu szuzu otczu Lyubavi pokazati“. — — —

I s ovim prizorom završuje se ekspozicija drame. Iz nje smo se upoznali s osobama i s osnovnim osjećajem, koji provijava cijelom dramom. Ni ljubav bratova, ni vjerska nesnošljivost ne smije da se ispriječi pravednosti poštenoga suca. Kao da osjećamo plemenite uzdisaje, koji su se iza ove scene morali raznositi od stolice do stolice prepoštovanih slušalaca i posjetnika sjemenišnih diletantskih predstava. Izbor ovakih drama nije mogao ostati bez blagotvornog utjecaja na općinstvo, koje se je rajilo nad naukom i plemenitošću, koja je kapala iz svakoga prizora. Ovakim se dramskim djelima prenosila iz svjetske srednje-evropske književnosti u zagrebačke odabrane krugove sentimentalnost, koja je ublaživala ćud, a dušu dotjerivala prema onom zaobljenom i zaokruženom krugu općih ideja, koje su pod konac XVIII. vijeka ispunjavale plemenitije i obrazovanije čitalačtvo.

Ovakim dramama dobila je kajkavska naša starija pisana književnost onaj beletristički karakter, — koji se je — kako ćemo kasnije vidjeti — bitno razlikovao od istovremene slaveno-srpske lijepe knjige, koja je u glavnom crpla i tražila pobude i izvore svome značaju u *istoj* njemačkoj književnosti, u kojoj i kajkavska. *Ali jedni i drugi nisu tražili — isto.*

U daljnjem razvitku drame upoznajemo se s nekolikim tipovima. Tako je barun Skok uzor „gavalera“, koji je takodjer neki sud-

Digitized by Google

beni referenat, al bježi od rada kao djavo od tamjana. Pokojna mu je mati govorila: Joficza, ne vuchi mi sze vnogo, ar bi mogel obetesati", — a on se je primio sudbenoga posla samo radi toga, jer „vszaki gavaler mora kakvog takvog karaktera imati" . . . . .[1] „Tvoj otecz (govorila mu je mati), tvoj ded, tvoj preded i shukunded neszu takaj vnogo v glave imali, pak szu vendar velike i odichene chazti obnasali; oni szu szi vszigdar derzali prav zebrane shekretare; to moress y ti vchiniti".

U „Leibmedikussu Chernyakovich-u" prikazan je intrigant drame, kojemu je „podjedno vera i kerschanztvo na jeziku, a na szerdczu jal i nazlob". Htio je svojim pletkama da skrha vrat plebanušu Zlatovuztovichu, koji je tobože „slobodnjak", jer je „vu szvojoj zasganozti nekuliko dvojneh rechih zrekel". A intrigirao je protiv Zlatovuztovicha samo radi toga, da uzmogne na njegovo mjesto postaviti — „szvoga vujcza, gozpona Vukovicha, local-kapelana na Viszokom Berdu" . . .

Zlatovuztovich je karakterizovan kao otvoren svećenik, koji doduše „ne zvracha ochi kakti baba niti z-vuztni ne klopoche" nego je čovjek dobra i poštena srca, koga nitko nema prava da nazove „slobodnjakom". — Jeden bogomolecz, jeden zkazlivecz skodi varaffu tuliko, dapache vnogo viffe, kak jeden Szlobodnyak y nevernik. Szlobodnyak y nevernik je odpert nepriatel pravoverztva; bogomolecz y zkazlivecz zakrit y otajen", (—a „bogomolecz" je Chernyakovich).

Kukolj med pšenicom ipak je jedini Chernyakovich. Opadanjem i pokvarenošću svoga srca hoće svim dobrim ljudima, s kojima se upoznajemo u djelu, da skrha vrat, a oni hoće da ga dobrotom i plemenitošću dovedu na pravi put. Jedini *kralj* — (med rijetkim „kraljevima", koji ulaze u radnje naših starih kajkavskih drama!) — ne može da mu oprosti. „Grehotu y krepozt ne szmije on u jeden red poztaviti" nego ga kazni time, da je morao „u 24 vurah iz varassa" njihova otići. — Posljednji monolog Chernyakovichev (17. prizor III. čina) kazuje nam, da se ovaj „zkazlivecz" još ni iza kazne kraljeve nije popravio nego je odlučio otići — u Tursku. Nadajući se, da će tamo naći kakvoga „pobožnoga muftiju", koji će s njim „jednaki mišljenja način imati", te će s njegovom pomoću „genuti divana, da kralyeztvo, koje ga je pretiralo, z-mechom y ognyom na nikaj zpravi". — I tako je otišao u uvjerenju, da je — „bich

[1] Dobar dio Skokove karakterizacije (I. 6.) izostavljen je — t. j. pisaljkom prekrižen — u sjemenišnom rukopisu od god. 1794.

Digitized by Google

fantlyivozti bofanzke, te ga je providnozt vekivechna odebrala za orudelye tak velikoga poszla" — — —

Prema tome bio bi rukopis ove drame *potpuni primjerak* djela, o kojemu govori prof. Šrepel u predgovoru „Barona Tamburlanovića", da se u hrvatskom zemaljskom arhivu nalazi ulomak od 7. prizora I. čina do 6. prizora II. čina.

Uspjelo mi je lakim načinom naći original ovome djelu. Štampano je *godinu dana prije našega prijevoda*, — dakle 1793. — u Münchenu („bey Jos. Lentner naechst dem schönen Thurm"), a pisac mu je isti *Eckartshausen*, koji je napisao i nekolike drame, što su prevedene u to doba na hrvatski kajkavski dijalekat. Potpuni naslov drame glasi:

Das
Unkraut unter dem Weitzen
oder
Religion und Gleisnerey
bearbeitet
in Gesprächen und drey Abtheilungen
zum
Gebrauch der Schaubühne
von
dem Hofrath Karl v. Eck*h*artshausen[1]
München
1793.

Djelo je štampano pod mottom, koji je izvadjen iz Matijeva evangjelja XIII., 38.: „Der Acker aber ist die Welt, und der gute Samen sind die Kinder des Reichs; das Unkraut aber sind die Kinder der Bosheit".

Pred samim djelom napisao je bavarski pisac predgovor, koji bi se mogao prepisati, da se vidi, što je njemačkoga pisca pod konac prošloga vijeka nagonilo, da piše drame ovoga smjera, pa bi se iz toga moglo razabrati ujedno, i što je uprava sjemenišnih zagrebačkih predstava htjela svojom preradom da rekne.

— — — Eine Menge Menschen — veli Eckartshausen — verfolgen heut zu Tage unter dem Vorwande der Religion andere Ziele, folglich der Gleisnerey huldigen. Kein Laster ist dem Staate schädlicher als Gleisnerey, denn sie ist Mutter aller Schandthaten; ein Gleisner ist zu allem fähig. — Ich wollte zeigen, wie edel der

[1] Tako se ovaj bavarski pisac piše na nekim svojim djelima.

Digitized by Google

Charakter eines wahren Christen ist, und wie abscheulich die Heucheley. Dieses Laster untergräbt die Haupt- und Grundsäule des Christenthums, nämlich die Nächstenliebe; es ist das Kind der Lüge und der feindseligen Neigungen; mit einem Worte: die Quelle aller Laster. — ..... So verfallen die Sitten; der Bösen werden immer mehr, und die Guten verschwinden. — In einem Lande, wo die Lüge herrscht, hat die Wahrheit keinen Platz mehr; dort wo man ungescheuht verläumden kann, kann mau auch ungescheuht alle Laster ausüben; nur deckt sich der Bösewicht mit Gleisnerey, spricht immer von Religion, von Tugend, schmäht immer über die bösen Zeiten, und macht jeden, dem er gram ist, oder den er stürzen möchte, als einen *Menschen ohne Religion, als einen Freygeist,* oder unter einem andern gehässigen Namen verdächtig; — es entstehen heimtückische Bösewichter, heimliche Ankläger, und Meuchelmörder der Ehre und des guten Rufs; *man glaubt, Religion und Christenthum bestehe blos in äussern Grimassen*, da doch das Evangelium nur thätige Menschenliebe lehrt. — Wer Hypokriten aus Menschen bildet, der legt schon den Keim zum Menschenverderben, und ein Hypokrit ist der, welcher sagt er habe Religion, und der die Nächstenliebe nicht kennt". — itd.

Tako je eto grmio uzornik naših kajkavskih diletanata poput nekog münchenskog — Abrahama a Santa Clara.

Da je rediteljstvo naših sjemenišnih „umjetnika" moralo imati na svojim pokusima i njemački original pri ruci, razabira se i iz našeg rukopisa, budući da se uz „oszobe igravczev" nalazi *pisaljkom napisano originalno ime* njemačkoga izvora. Tako se uz ime barona Rozgvanovicha točno razabira ime „Reben"; uz Fila — „Fritz"; Imbro — „Karl"; baron Zkok — „Baron v. Mennern" itd.[1]

„Reditelj" naše predstave bio je profesor Karolia, kako na rukopisu stoji zapisano („Dirigente Professore Karolia"), a za prijevod i prijepis djela vodio je brigu profesor Bošnjaković („descripta cura et impensis Professoris Bosnyakovics").

[1] Popis njemačkih osoba glasi: *Baron v. Reben,* geheimer Rath; *Fritz*, geheimer Referendär; *Karl,* Justizrath, — seine Söhne; Baron v. *Mennern*, geheimer Rath; *Amalie*, seine Tochter; *Rosalie*, ihre Freundin; Baron v. *Klett*, ein junger Cavalier und Rath; Graf v. *Rosenfeld,* Minister am Hofe; *Herzog Friderich*, Landesfürst; Frau *v. Turnau,* eine Wittwe; *Therese*, ihre Tochter; *Karl*, ihr Söhnchen; *Magister Blum* (to je naš: Chernyakovich!), Haustheolog des Ministers; *Israel*, ein Jud; *Styx*, ein junger Mensch; *Juste*, Kammerdiener des Fürsten; Bediente.

Digitized by Google

Već iz samoga popisa igralaca razabira se, da se je hrvatski prevodilac znatno odalečio od njemačkoga uzornika. U prvom redu, *izostavljene su sve četiri ženske osobe*, koje dolaze u njemačkoj drami, — a onda: glavna osoba djela — „zkazlivecz Chernyakovich" — postao je iz ministrovog „*Haustheologa*" — „*leibmedikuss* velikodvorjanika", pa se je time sâm natpis drame „Kukoly med Pseniczum" („Das Unkraut unter dem Weizen") izvrnuo u blijedi nesmisao, jer Eckartshausen nije htio da ističe „bogoszlužnozt" *liječnika* velikodvorjanskih nego *theologa* ministarskih, proti kojima je jedinima upravljao one Kristove riječi (u svom predgovoru): „Wehe euch, ihr Schriftgelehrte und Pharisäer, ihr Heuchler! Ihr seyd gleich den weissgemachten Gräbern, welche den Leuten von aussen fein scheinen, inwendig aber sind sie voll Todenbeiner und Unflat".

Što bi u opće *liječnici* bili „kukolj"? Oni su s ostalim prirodnjacima zapravo bili med prvima, koji se nisu *smjeli* ubrajati — u „pšenicu" po Eckartshausenovu zamišljanju. Ali da jedan *theolog* može biti kukolj med pšenicom — to je jasno kao sunce i ništa lakše nego izvorni natpis bavarske drame dovesti u vezu s *izvornim* predstavnikom *(Magistrom Blumom!)* kukolja med pšenicom njemačkih theologa. Naši su dakle kajkavski preradjivači, iz bojazni da ne bi povrijedili kojega od prisutnih „Haustheologa", preokrenuli stvar i odveli vodu — na tudji mlin, pa su time doduše stvorili sebi prikladniju radnju, ali su *veliku misao njemačkoga originala sasvim razvodnili.* Socijalni dojam, što ga je jamačno Eckartshausenovo djelo *moralo* imati med Nijemcima, naša kajkavska prerada nikako nije *mogla* imati u ovoj ediciji. Hrvatska se prerada dakle faktički snizila do prostog *zabavnog* djela, jer joj je glavni društveni šiljak bio otrgnut, a ono, što je bavarski pisac upravio proti čitavoj kasti, upravljeno je u hrvatskoj drami proti jednoj — osobi, koja je mogla biti upravo tako kakav obrtnik, vojnik, činovnik kao i — „leibmedikuss".

Da su se naši sjemenišni preradjivači bojali u svojim dramama ženskog elementa, to smo već prije razabrali. Pita se sada samo, kako su ga se riješili prevodeći dramu, u kojoj igraju znatnu ulogu upravo žene. Evo kako.

Prvi prizor („Erstes Gespräch" — veli Eckartshausen) II. čina odigrava se u originalu u kući tajnog savjetnika Mennern-a. Dijalog vodi Amalija sa svojom prijateljicom Rosalijom. Amalija očekuje svog zaručnika Fritza, i ne može da ga dočeka. Sjeća se njegove

Digitized by Google

dobrote i trenutaka — „als sie ihm die Thränen von Augen geküsst, die für die Unglücklichen floss“. Boji se, da bi u svijetu mogao zaboraviti na svoju Amaliju, a Rosalija ju tješi. — „Ein schönes Mädchen kann zwar ein minder schönes verdrängen, wenn der Liebhaber blos an der Larve hängt, wenn es aber Schönheit der Seele ist, so wird es keine Amalien bevorthun . . .“

I cijelu ovu sentimentalnu scenu obraćaju naši kajkavci u prizor — izmed Janka, brata Amalijina, i Dobroslava, Jankova učitelja . . . Zamisao vrlo dobra! Pa i izvedba. Govor o suzama i o poljupcima sasvim je izostavljen i nadomješten jedrom Jankovom rečenicom: — „Ljubav proti blisnyemu, vernozt proti Bogu, Kralyu y Domovini vidi mi sze narava nyegva (— t. j. Filova) biti“ itd. — Cijela Amalijina uloga prenesena je dosljedno i spretno u ulogu Janka, a Rozalije u ulogu učitelja Dobroslava.

Uloga udovice gospodje Turnau obraćena je u ulogu — nesretnoga Nevolnyakovicha. U njemačkom je originalu dakle onaj nesretnik, kojega je — po hrvatskoj preradi — Chernyakovich upropastio, kćer mu osramotio i onda ga zatvorio u tamnicu, da ne bi prokazao grijeh Chernyakovichev — žena. Uloga osramoćene kćeri Therese (koja se javlja u 12. prizoru III. čina u njemačkom originalu) — izostavljena je u hrvatskoj preradi posvema. U njemačkom djelu dolazi ona čak sa svojim nezakonitim djetetom pred razbojničkog oca — *Haustheologa des Herrn Ministers!* — i moli ga, da ih više ne ostavlja, dirljivim riječima: Ist der mein Vater, von dem du mir oft erzähltest, dass er uns verliess, und einsperren liess? Itzt aber darfst du uns nicht mehr verlassen, auch musst du uns nicht mehr einsperren lassen.

Da su ove dvije osobe sasvim izostavljene, razumijemo, shvaćajući milieu, za koji se kod nas prevodilo i prikazivalo, a i uloga gospodje Turnau, koja je obraćena u Nevolnyakovicha, ne mijenja u suštini drame ništa karakteristično.

Napokon, vrijedno je spomena, da je „Palacha kralyeva“ — koja se dovodi kao promjena na pozornici u „8. izhodu“ III. čina hrvatske prerade, u originalu — „Zimmer des Fürsten“, dakle obična soba.[1] Hrvatski je dakle preradjivač držao, da će biti bolje, ako mjesto kneza dovede samoga kralja na pozornicu. U sklopu same radnje medjutim nije ništa mijenjao, da iz kneževskih dijaloga učini — kraljevske, te da radnju u ičemu uzdigne.

Originalnosti, koje bismo mogli još ubrojati u račun samostalnosti

[1] Inače u kajkavskom „palača“ znači sobu, gdje se jede.

Digitized by Google

preradjivačeve, u ovoj drami nema. A, što bismo i mogli napomenuti, to se sve dade svesti na sitne formalne stranice, u kojima pisac nema umjetničkoga udjela. Ime *hrvatsko* spominje se u djelu samo jedanput i to na početku 6. priz. II. čina, gdje se govori o cvijetu perunici (sabljić modri), te se njemački stavak: „sie wird Iris genennt" prevodi ovako: „Diachki sze zove Iris, *horavaczki (!)* pak modri lilium . . ." O Chernyakovichevom „vujczu gozponu Vukovichu, local-Capellanu na Viszokom Berdu" — dabome da u originalu takodjer nema spomena; tamo Magister Blum (str. 30. u originalu) govori samo — von einem würdigen, religiösen, konduitevollen Menschen, seinem Vetter, dem Herrn von Lampe . . . kojega bi hypokrita Blum, da stavi na mjesto „Freygeista i Erzketzer-a" pastora Rotta (našega Zlatovuztovicha).

Napokon, uslobodio se je hrvatski prevodilac i preradjivač da učini jedan „dramaturški" coup, te je na koncu drame dodao — još jedan prizor, t. j. onaj Chernyakovichev monolog (gdje govori, da će u Tursku kao „bič fantljivosti božanske"), dok se u njem. originalu drama završava odlukom kneževom, koji hoće silom „das Unkraut von dem Weitzen absondern" — jer mu se čini, da vjera u opće ne bi imala nikakve vrijednosti, wenn sie die Gleisnerey schützen wollte.

S hrvatskim dometkom izgubila bi dramatska pointa djela svoj dobar završetak, a nepopravljenost „skazljivčeva" izbila bi samo još neutješnije na vidik, pa je zato reditelj hrvatske drame dobro učinio, da je posljednji prizor Chernyakovichev pisaljkom prekrižio, te na koncu 10. prizora napisao — „finis".

Med rukopisima sjemenišne biblioteke u Zagrebu čuva se i jedan njemački pod natpisom *„Edelsinn und Heuchelei*, ein Schauspiel in drei Aufzügen" bez pobliže oznake od koga je djelo, i kada se je u Zagrebu prvi put prikazivalo. Drugi put je prikazivano god. 1827., kako stoji velikim pismenima naznačeno: secunda producta anno 1827. dirigente clarissimo domino Josepho Schotth. — *Nalazim, da je ovo isto Eckartshausenovo djelo, ali preradjeno u onom stilu, u kojem je preradjeno hrvatsko.* Imena su ostala ista, koja su u Eckartshausenovom originalu, osim Amalije i Rozalije, koje su u njem. rukopisu obraćene u Ludviga, sina Mennernova, i Conrada, „ovoga navučitelja" (sein Hofmeister). Intrigant Blum ovdje je — advokat. Tko zna, *možda je ova njemačka prerada Eckartshausenova originala došla u Zagreb sa kakvog njemačkog*

Digitized by Google

sjemeništa? . . . Onda bi još i originalnost hrvatskog „*preradjivanja*“ sjemenišnog pala u cijeni na niže grane . . .

U fasciculu kajkavskih rukopisa, što se čuvaju u našoj sveučilišnoj biblioteci (S. M. XI. D. 18.), stoji na prvom mjestu:

Igrokaz
„*Krivi szud zverhu ztalisha y poroda*“

bez ikakve pobliže oznake. Ne stoji zapisano — što je inače bivalo kod svih drama — ni u koliko je činova. Ne vidi se, da li je drama izvorna ili prevedena. Na koncu rukopisa (— manuskript iznosi 18 sitno pisanih listi —) stoji zapisano, da je svršen 31. Augusta 1821., a neposredno iza toga datuma stoji zapisano i ime pisarovo — koje se medjutim ne razabira, jer je prekriženo. Vidi se samo „M. Jur—cha“.

Ovaj rukopis ne spominje Šafařík, a ne opominjem se, da ga je do sada u opće itko spominjao. Pregledavajući ga, razabrao sam, da je ovo stariji rukopis istoga djela, što ga je Lovrenčić štampao god. 1830. pod natpisom:

Predszud
zverhu
Ztalisha y Roda.

Izvor im je dakle isti, ali su raznolike obrade.

Original je Eckartshausenov, a štampan je prvi put god. 1779. u Münchenu pod imenom: „*Das Vorurtheil über den Stand und die Geburt*“, ein Lustspiel in drei Aufzügen.

S ovim bismo dakle djelom dobili u opće prvu pozorišnu radnju bavarskog pisca Eckartshausena (rodj. 1752.), koji je bio toliko prevodjen u našu kajkavsku i našu slaveno-srpsku književnost. Ovu je dramu prikazao Eckartshausen grofici Thereziji de la Rosée rodj. Moravitzky, jer je njoj — veli pisac — stalo do popravljanja društvenih zabluda upravo toliko, koliko i njemu, Eckartshausenu, kako u svojoj posveti veli, nije bilo toliko stalo do slave „gelesen zu werden“, nego da napiše nešto za popravak ljudstva — a to je mogao najbolje učiniti pozorišnim komadom. On je naime došao do uvjerenja — „dass die Absicht des Theaters und der Sittenlehre die nämliche ist; beide haben die Besserung des Herzens zum Gegenstande“. Za to je Eckartshausen nastojao da opiše ljude ne onakve, kakvi jesu, nego onakve, kakvi bi trebali da budu . . . „Menschen, wie sie sind, finden wir im täglichen Umgange;

Digitized by Google

Menschen aber, wie sie seyn sollen, nur in einer ernsthaften Betrachtung seiner Pflichten, und in einem wohlthätigen Buche. Fehler des Umganges, die in der Gesellschaft vorkommen, kann man nur allein auf der Bühne lächerlich machen . . . Fehler des Herzens erwecken Abscheu. Die Schilderung des Menschen, wie er in verschiedenen Umständen seyn, *wie er über Vorurtheile hinaussehen, und in jeder Lage die Rechte der Tugend und der Menschheit verehren sollte*, war der Hauptzweck in Bearbeitung dieses Stücks."

I tako je Eckartshausen sâm izrekao u predgovoru svoje drame što ga je vodilo u pisanju ovoga djela, — a to je navelo i naše kajkavske preradjivače, da ovo djelo u dva maha i sasvim neovisno prevedu i načičkaju ga svojim poluoriginalnim domecima.

Prof. Šurmin, govoreći u svojim „Pabircima po kajkavskoj literaturi" (Vienac, 1894.) ispisuje i sadržaj ove drame (str. 784.), te ne mislimo, da bismo se kod sadržaja trebali duže zabavljati.

Spominjemo samo ovoliko:

Grof Siga Dobroszlav (— citiramo imena po Lovrenčićevu štampanom prijevodu —) pošten je i dobar čovjek, dok je njegov brat Francz pokvaren i oduran, te s pomoću advokata Zapletavcza hoće da s imanja svoga otjera brata Sigu, koji je tobože nezakonito dijete pokojnog grofa Dobroszlava. Siga hoće da već ode u tudji „orszag", da tamo kao nepoznat čovjek služi u vojsci (— odijelo mu daje „ztari mus Andrashina", kojemu je grof Francz oskvrnio kćerku -). U to prispijeva rodjak grofovâ, grof Pravomir, te im kaže posljednju volju pokojnoga grofa, kojega je sin Francz dao otrovati . . . Cijelo imanje ima da se preda poštenome sinu Sigi. Ovaj medjutim ne samo da se ne želi osvetiti svome bratu-nebratu, nego hoće da dijeli s njim sve dobro i zlo, nadajući se, da će se ovaj sasvim popraviti, a ujedno i da će uzeti oskvrnjenu Andraševu kćerku. Grofica Amalija, zaručnica Sigina, sva je sretna i presretna, da će ipak poći za svog vjerenika. Ona želi, da se inoš grofov Ivanchek s njima veseli, jer grof Pravomir kliče: Dragi priateli, *bratja moja Horvati!* Pravo veszelye ima sze leztor jedinî krepozti zahvaliti, a prava iztinzka krepozt zametche Predszud zverhu ztalisha y roda . . ."

Prof. Šurmin veli, da nije mogao ništa reći o tom, kako je ovo djelo prevedeno s njemačkoga, jer „do originalnih djela — veli — ne mogosmo ovdje u Zagrebu doći", a pošto smo mi do tih djela u Zagrebu došli, možemo nešto više reći. Šta više, možemo

Digitized by Google

nešto reći i o drugom prijevodu, koji se čuva, kako rekosmo, med manuskriptima naše universe.

O samim imenima osobâ u komadu nemamo mnogo da govorimo. Sveuč. manuskript je i u tom sasvim neovisan o Lovrenčićevu prijevodu.[1]

Oba prijevoda ove Eckartshausenove drame dobra su i vjerna. Lovrenčić je dotjerao već i do neke elegancije; prevadjao je lako i spretno; prenosio je stranu misao u svoj dijalekat samosvijesno, te ju je zadahnjivao izvornim zadahom. Znao je do zgode i da uplete ime Kraljevića Marka u svoj prijevod, a narod, koji se javlja u djelu, nazivlje „bratjom Horvatima". Drugo je s neznanim prevadjačem sveučilišnog djela. Ovaj je pedantan, točan i savjestan. Za pojmove, za koje nije nalazio gotovih riječi, stvara nove, prevadjajući ih

[1] Eckartshausen:

Sigmund, der ältere } graf von Nelkenburg.
Friedrich, der jüngere }
Graf Velsheim, ihr Vetter.
Gräfin Dorval, eine Wittwe.
Fräulein Sophie, ihre Tochter.
Dietrich, ein Advokat.
Johann, ein Bedienter.
Ein Bauer.
Die Handlung ist in dem Schlosse der Grafen von Nelkenburg. Sie fängt am Morgen an, und endet sich gegen die Nacht.

Lovrenčić:

Grof Siga Dobroszlav, ztareshi } brati.
Grof Francz Dobroszlav, mlajshi }
Grof Pravomir, rodyak grofovâ.
Groficza Postenovich.
Gozpodichna Amalia, kchi nyenya(!).
Gyuro Zapletavecz, pravdopravnik.
Ivanchek, inosh grofa Sige Dobroszlava.
Andrashina, ztari mus.

Sveuč. manaskript:

Imbrica } grofi od Ninovca.
Korolich }
Grof Laganzki, nyihov ztricz.
Grofica Dalovzka, udova.
Lemira, nyeina kchi.
Zanovich, pravdobranik.
Franov szlusbenik.
Jeden ztari mus.
Chin biva u gradu grofov od Ninovca.

Digitized by Google

od sloga do sloga iz njemačkoga poput slaveno-srpskog pisca Lazarevića, koji je prevodio Wielandove „Abderite“. Već po samom rukopisu razabira se zbijenost i punoća pisca, koji bi u što kraćem prostoru rekao što više. Prevelika točnost dovodi ga do silnih germanizama; nema smionosti, da se odbije na pučinu narodnog našeg shvaćanja i izražavanja[1]. Gdje Lovrenčić već s nekom sigurnošću i elastičnošću umije da se ukloni stranome načinu, to nepoznati pisac tapa „nerazlučno, vjerno i tvrdo“ uz njemački original. Gdje Lovrenčić ponarodjuje frazu „kuliko leztor more“ (tako on naime prevodi na str. 12. Eckartshausenovu „so gut er kann“) — neznanik nema snage da se otimlje nego prevadja: — „kak *dobro* more . . .“

Nijedan od ovih prijevoda nije bio odredjen za sjemenišna prikazivanja, jer su ženske uloge u objema ostale — ženske.

Prema tome bilo bi u našu književnost prevedeno *pet* (od osam) drama Eckartshausenovih. Joakim Vujić preveo je god. 1805. „Fernanda i Janka“ (drama je ova u istom prijevodu davana i u prvoj sezoni hrv. nar. kazališta god. 1840.), a god. 1813. Mojsije Ignjatović „Artela“ (Arthello oder der Harfner). Dvije su drame dakle prevedene na slaveno-srpski jezik, a tri na kajkavski. Ostale bi neprevedene: Hofrath, Raynald i Pudelhund.

III.

August Kotzebue.

Od svih stranih pisaca prevadjan je u noviju hrvatsku i srpsku književnost najviše dramatičar Kotzebue. U staru kajkavsku književnost prevedeno je od njega osam drama, a noviji repertoire hrv. zem. kazališta broji ništa manje nego dvadeset Kotzebuovih djela. Neka su, što je još više, dugi niz godina izvršavala neku patriotsku misiju, jer su uz vještu preradu zastupala naše — histo-

[1] Samo nešto! Kad grof Friedrich buršikoznim jezikom stane govoriti o djevojci, koju je on s Thorbachom (Lovrenčić veli: Torbich, a nepoznati prevodilac: mladi Turinzki) obeščastio, stane ga stariji brat Sigmund prekoravati, jer Friedrich govori kao da to nije ništa, pa se otresuje: „Sollte ich es vielleicht eine Staatssache nennen? Was ist wohl um diese Bauerndirne — es ist ihr ja nichts übles begegnet“. Lovr. to prevodi: „— Neg' mortibi, Bog zna! za kak veliko dugovanje dersel? Kaj je lesechega na jednoj musachi . . . vem se nyoj nikaj zla nê dogodilo“ — a nepoznati prevodilac: „— Kai da bi zval *jednu dersave nezgodnost?* Kaj je vendar komu za jednu musachu; nyoj nesze nikaj zla pripetilo“.

Digitized by Google

rijske drame. Sjetimo se samo uloge, što ju je igrala historijska drama „Die Spanier in Peru oder Rollas Tod“ u preradi Konstantina Popovića „Turci u Bosni ili smrt Miloša“ (vidi „Prijevodna beletristika u Srbâ“, str. 51—55.), pa Mihajlovićevih „Krstonosaca“. Al i Kukuljevićev „Stjepko Šubić“ nije ništa drugo nego prerada Kotzebuove drame „Bela's Flucht“.

Ali se Kotzebuovo ime diže u hrvatskoj i srpskoj novijoj književnosti do neke markantnosti i poradi toga, što je i slaveno-srpska i kajkavska dramatika otpočela svoj javni pozorišni rad upravo Kotzebuovim djelima. Kotzebue je dakle zástava, pod kojom je ušla u život naša novija dramatika. Ovaj fakat doduše nije ni laskav ni utješljiv, al je historijski i istinit, a naša je dužnost da se s historijom nagodimo, kako znamo i da odvojimo jedno od drugoga ono, što nam je Kotzebuovo pero učinilo dobro, a što zlo. U njemačkoj književnoj historiji danas je već sasvim jasan utjecaj Kotzebuov na njemačko općinstvo; on nije umio duhove dizati nego ih je stješnjavao i snizivao u ćudorednom pogledu. Od kakvog je utjecaja mogao biti repertoir Kotzebuovih drama za staro zagrebačko općinstvo, koje se okupljalo oko sjemenišne pozornice pod konac XVIII. i u početku XIX. vijeka, vidjet ćemo odmah.

S umjetničkog gledišta zaista ne nalaze Kotzebuove drame pred sudom današnje književne kritike nikakvog uvažavanja, jer niti obradjuju kakav pjesnički problem, niti nastoje da svoje suhe i prozirne probleme zadahnu ikakvim višim zadahom. Izmišljene fabule njegovih drama ili su manjkave ili sasvim nevjerovatne. Ocrtavanje značajeva tako je površno, da se nikada ne udubljuje do finije analize, koja bi nam pojedine osobe približila na korak daljine, da ih vidimo u njihovoj realnosti i živosti. Njemu je bilo najviše do toga stalo, da zasjeni trenutačnom sitnicom i situacijom. U tome mu je sav talenat i ležao. Svijet, iz kojega je on vadio gradju i osoblje za svoje drame, nije ni prâvi ni istiniti svijet, nego ishitreni svijet moralne slabosti, šupljeg herojstva i tobožnje vrline, koju je pjesnik očito samo poradi toga najviše obradjivao, da zaslijepi, da imponira i da frapira lakovjerno općinstvo. A ova „vrlina“ najviše je i osvajala hrvatske kajkavske prevadjače i slušače. Bistri i korisni rad naših kajkavaca ležao je ponajvećma u tome, da je opreznim okom umio birati i preradjivati za svoje slušaoce takve stvari izmed bezbrojnih Kotzebuovih drama, u kojima je široko općinstvo uvijek razabiralo pobjedu vrline nad nevrlinom, pa je Kotzebue, koji u očima njemačke književne kritike igra

Digitized by Google

ulogu „des charakterlosesten unter den deutschen Schriftstellern“, — izišao pred kajkavsko općinstvo kao moralista i svetac . . . Neplemenitost i niskoća Kotzebuovog pogleda na svijet, u kajkavskim je preradama tako zabašurivana i izobrazivana, da sâm pisac ne bi sebe prepoznao u hrvatskoj odori. Njemački Kotzebue nije onaj isti, koji je hrvatski.

Od osam kajkavskih Kotzebuovih drama, štampane su samo dvije, pa su nam poznati i prevodioci njihovi: Lovrenčić i Rakovac. Ova dva prijevoda nijesu bila namijenjena biskupskom sjemeništu, pa su zato zadržala svoj svjetovni značaj. Ostalih šest sačuvano nam je u rukopisima, te nam je samo za dva prijevoda poznato, da ih je prevodio Josip Šot.

a) Prijevodi, koji su ostali u rukopisu.

Šesnaest godina prije nego što je Joakim Vujić „imao čast proizvesti“ svoju „*Kreštalicu*“ u peštanskom magjarskom pozorištu, te time kao udariti temelj srpskom glumačkom nastojanju, davana je o pokladama (god. 1797.) u zagrebačkom sjemeništu „na veselje rastučega redovničtva slavne biskupije zagrebačke“:

Papiga

illiti

Krepozt, gdje ne stima, szrechu vchini,

igrokaz vu treh pokazeh.

Dugo je trebalo, dok se je saznalo za original Vujićeva djela. Novaković je bio zapisao prema Šafaříku, da je ono Vujićevo prevedeno „s ruskog i talijanskog“. Danas je razjašnjeno, odakle je uzeto. Vujić nije rekao, odakle je prevodio, a naši kajkavci točno zapisaše na sva tri rukopisa, koji nam se čuvaju (u sjemeništu, zem. arhivu i na univerzi), da je original „od glaszovitoga Augusta Kotzebue zkupszlofen, te za dneve fassinzke na horvaczki jezik iz nemskoga prenelsen“. — Dramom je dirigirao isti profesor Karolia, koji se je iskazivao zaslužan kao dirigent i nekih drugih sjemenišnih drama[1], a prenio (descripta?) — „per protocolistam dioecesanum Bošnjaković“.

[1] Tomo Mikloušić na str. 97. svoga „Izbora dugovanj“ veli o *Karoliu*, da je „vnogo vu narodni naš jezik prenesel, koja još vu rukopisu jesu“, a prema tome bismo mogli zaključiti, da je Karolia preveo barem one sjemenišne drame, na kojima je zapisan kao „dirigent“. Kad bismo za ovaj slučaj našli jasnije potvrde, mogli bismo onda s nekim pouzdanjem ustvrditi, da su svi „dirigenti“, koji se na rukopisima spominju — prevodnici dotičnih drama.

Digitized by Google

Kotzebuov original štampan je prvi put god. 1792., te nosi naslov „*Der Papagei*, ein Schauspiel in drei Aufzügen“. Naši su dakle kajkavci sami dodali drugi dio naslova, koji ima značiti: vrlina i tamo, gdje se ne nada, postizava sreću.

Prema originalu bio bi sadržaj drame u kratko ovaj:

Lady Amalija Bedford, bogata udovica, odluči ne udavati se osim ako joj kakav osobiti karakter muškarački ne nametne na vrat bračne okove. Mogla bi da se uda samo za nježnog i plemenitog muža. Georg Westerland, sin nekadašnjega bogatoga trgovca, pade u nevolju, te nije mogao jednom zgodom da ponudi ocu druge pomoći nego da proda svoju milu papigu. Kupi ju udovica Amalija. I kad papiga zakriči: Gjuro, moli se boga za oca, — sazna ona za Gjurino dobro i blagodarno srce. Ona podje za njega, pa učini i njegova oca i sve dobre — srećnima. — Stari Westerland igra u djelu ulogu nekoga Leara. Mladjega je sina Ludwiga ljubio, a Gjuru zanemarivao. Gjuro morade u Ameriku. A, kad se je poslije deset godina bogat vraćao u Evropu, razbi mu se brod, te se jedva spase on, crnac Xury i — papiga. Brat Ludwig bio mu se je za to doba izvrnuo u pijanicu i kartaša, koji nije mario za ostarjela i iznemogla oca. Momenti, u kojima stari Westerland žali za dobrim Gjurom, kojega je tako neočinski odbio od sebe, puni su sentimentalnosti i melanholije. Kad je Gjuro našao oca žalosna i osirotjela, morade prodati papigu — pa tako i sâm dodje do sreće.

U hrvatskoj *sjemenišnoj* preradi izašla je drama sasvim drugačija. Podvrgavajući se nemilosnoj potrebi, da se stvaraju drame bez ženskog osoblja, postade od glavne ženske osobe, Lady Bedfordove, oko koje se kreće sva radnja drame — Bartol Gospodarović, plemeniti i bogati *Horvat!* a iz njene nagluhe sobarice Betty — Josef Tvrdovuh, stari zaufani sluga.

I time se izbrisalo drami glavno njeno obilježje, scene se nemilosrdno podrezivale i izvrtale, a sâm sadržaj promijenio, da ga je jedva možno prepoznati.

U 8. prizoru III. čina, u kojemu ima da plane ljubav mlade udovice Amalije za plemenitoga stradalca Gjuru, koji je „bestimmt um ihr ihre schönen Jahre wieder zu geben, die sie an der Seite eines mürrischen Greises verlor“ — zaista smo morali biti radoznali, kako će naš kajkavski preradjivač da se izvuče iz škripca; kako će da ljubav „starog Horvata“ Gospodarovića izloži prema mladom Blagozgubiću . . . . . Ali dosjetljivost nije ostavila našega

Digitized by Google

kajkavca. On je htio naprosto staviti na mjesto starčevo — *njegovu kćer,* koja i tako ne bi trebala da se pokaže na sceni . . . I tako bi cijela stvar bila riješena. Što je u Kotzebuovu originalu izvedeno direktno izmed prve i druge osobe (Amalija i Georg), to bi u hrvatskoj obrądi bilo odredjeno drugoj i — trećoj (nevidjenoj) osobi. Medjutim, hrvatski se je preradjivač pokazao *sasvim originalan* prema svršetku drame. Ovamo je umetnut okret drame potpuno nov. Kad se je stari Bartol već bio odlučio da dade svoju kćerku za Gjuru, iznenadi ga pismo kćerkino, koja mu javlja iz nekog drugog gradića, da će se dati — u opatice.[1]

I u trenutku, gdje se starac od očaja baci u naslànjaču dodje plebanuš Skoznovac — o kojemu u Kotzebuovu originalu nema ni spomena — te (u cijelom 13. prizoru) stane tješiti starca nad teškim gubitkom. Med ostalim, nabaci misao, da bi stari Bartol sada mogao kakvoga — „krepoztnoga y vrednoga chloveka za szina szi vzeti, ter nyega odvetkom od vszega szvojega vchiniti". — — I ovom idejom riješena je cijela drama. Bartol posini Gjuru, a njegova oca primi u kuću kao brata. Papigu, koju je kupio od njega, poslat će svojoj kćerki u samostan, neka joj uvijek govori: „Moli, Amalia (— dakle je Amalijino ime u hrvatskoj preradi palo u dio kćerki Bartolovoj —), moli za otcza szvojega!" — Crncu Xuriju (hrvatska obrada zove ga „Harapinom Xuri-jem") kupit će starac novu papigu, koju će imati naučiti da govori: „Krepozt, gde ne stima, srechu vchini" . . . . . Xuri prima drage

---

[1] Oszobe igravczev: — Personen:

Bartol Gozpodarovich, plemeniti i bogati Horvat, vdovecz. — Lady Amalie Bedford, eine reiche Wittwe.

Josef Tverdovuh, nyegov ztari zaufani szluga, malo gluh. — Betty, ihre Kammerfrau (ein wenig taub).

Anton Blagozgubich, negda glaszoviti tergovecz. — Der alte Richard Westerland.

Gjuro, Laczko Baron } nyegvi szini. — Georg, — Ludwig } seine Söhne.

Jakob Shegavecz, Laczkov zaufani szluga. — Heinrich, ein Bedienter.

Xury Indianecz, Gjurov né tak szluga kak priatel. — Xury, ein Mohrer Sclave.

Peter Szerczomil, ztari ribich. — Ein bejahrter Fischer.

Plebanuss Zkoznovecz. — Posljednje osobe nema u originalu.

Andrash, szluga Gozpodarovicha.

Oszobe néme.

Digitized by Google

volje novu misiju, pa obećaje, da će ju, ako ikako bude moguće, naučiti „vszako jutro ovak popevati:

Krepozt szvoju ima czenu,
Y pri bogu, y pri ljudeh;
Nyu je Gyuro od nog mladeh
Csinil, lyubil v-nochi, v-dnevu.
Bog ne puscha nyu prepazti
Nit v-neszrechi, nit v-salozti.
Bog mu vezda nyu naplàcha:
Toga szvedok vi ste Bratja.“ —

I time se drama završava.

Ovaj završetak nije nespretan. Šta više, cijela je prerada konsekventno provedena, te svjedoči o znatnoj vještini piščevoj, koji je već na početku prvoga čina pokazao mnogo samostalnosti, te nas upoznao s ovom „kćerkom“, s kojom je riješena drama korektno i s dobrano interesa za općinstvo.

Držim, da bi i *ovoliko originalnosti*, koliko je pokazao preradjivač ove drame, uporedjujući je s Kotzebuovim djelom, zajamčilo neko više književno priznanje preradjivačevoj *samostalnosti*, kad ne bi postojala sumnja — a ja je otvoreno iznosim — da ***ni ova prerada nije originalna nego da je već u njemačkom jeziku možda postojala slična rukopisna ili štampana prerada Kotzebuove drame.*** U ovom me uvjerenju utvrdjuje prerada prve polovice I. čina, koja se znatno odaljuje od Kotzebuova originala, a provedena je s nekim mirom, s uvjerenjem i književnom okretnošću, za koju do danas nemamo potvrde, da bi se u kojoj drugoj originalnoj kajkavskoj drami ovoga doba, očitovala. Možda ćemo s vremenom naići[1] na kakvu njemačku preradu Kotzebuove drame — koju su možda iste diletantske prilike stvorile, koje i naš kajkavski repertoire — koja će se možda cijelim tokom radnje kao i naslovom: „Papagei oder Tugend macht auch dort ihr Glück, wo es nicht hofft“ podudarati s našim kajkavskim rukopisom.

Još ćemo sličnu preradu jedne Kotzebuove drame spomenuti, kad budemo govorili o „Menschenhass und Reue“, koja je poznata u njemačkoj književnosti i u preradi Giesekenovoj: „Menschenhass und kindliche Liebe“.

Držim da ne će biti na odmet, ako prepišem kajkavski prijevod pjesme Amalijine, kojom se počinje Kotzebuova drama, a u hrvatskoj preradi dolazi tek u trećem prizoru.

[1] Kao što smo naišli na preradu Eckartshausenove drame „Edelsinn und Heuchelei“ (vidi str. 21.).

Digitized by Google

U njem. originalu naime pjeva tu pjesmu lijepa udovica Amalija, koja se u svojoj melanholiji obraća na pticu u krleci, a u hrvatskoj preradi stavljena je u usta starome Bartolu, koji hoće da odagna od sebe crne misle radi nedolaska kćerina:

Perhaj, perhaj, dobri ptichek!
Perhaj, perhaj, szad bush prozt,
V-lug zeleni, sivi germchek,
Gde te chaka szerdchen drozd.

Flatt're, flatt're, kleiner Vogel,
Tändle durch des Lebens Mai.
Sieh, zerbrochen ist dein Kerker,
Flatt're, flatt're, du bist frei.

Nego pazi, da ne vkani
Tebe shegav lovcza pizk,
Ki te vabi na vsze strani
Da ti zavda smertni vrizk.

Aber horch! es lockt im Busche
Ein verführerischer Ton!
Trau ihm nicht, dem süssen Locken,
Flatt're, flatt're husch davon.

Kaj ne vidish, kak ti lecza
Mreſu, hranu, jaklen klasz?
Nejdi tamo, ovog ztrescza
Dalko beſi vszaki chasz!

Siehst du nicht die bunte Schlinge,
Wo die rothe Beere hängt?
Flatt're, flatt're, armer Vogel,
Eh' sie dich Betrognen fängt.

Zerno szamo ak' poſeress
Ak' korachiss v-nyegov vert,
Vu szuſanztvo ti prepadness
Koga konecz tva bu smert.

Hast du einmal sie verschlungen,
Jene Beere süss und roth;
O dann zappelst du vergebens,
Deine Schlinge lös't dein Tod.

A kad Amalija otvori krletku, te pusti pticu, zapjeva onda istu *prvu* kiticu ove pjesme, a hrvatski preradjivač dodaje još jednu:

Vſivaj radozt y veszelya!
Szrechen imaj vszigdar szled!
Mâ je ovo prava ſelya,
Vsivaj, vsivaj vnogo lett![1]

God. 1800. prevedena je i sačuvala nam se u rukopisu drama: *„Lyudih merzenye y detinzka pokora,* jeden igrokaz vu peteh pokazeh od Augusta Kotzebue". Dakle *„Menschenhass und Reue".* — Na rukopisu je zapisan kao dirigenat prof. Bošnjaković; dakle je stupio na mjesto prof. Karolia, kojega smo nekoliko puta spominjali kao reditelja i učitelja sjemenišnih diletanata. Pored iménâ osoba, koje dolaze u komadu, zapisani su u rukopisu i klerici, koji su glumili pojedine uloge. Tako vidimo med ostalima: Jandrića, Kukovića, Haraminčića, Lehpamera, Laurenčića i druge.

[1] Cfr. „Građu za povjest književnosti hrvatske" II, 205: „Popevka 90" ima iste riječi, nešto pokvarene. Popijevka je iz drame! — I kasniji primjeri pokazat će, da su u Šrepelovu „Kajkavsku pjesmaricu" uzimane neke pjesme iz ovih prevedenih drama, pa su im prema tome uzorci njemački.

Digitized by Google

U ovoj drami izložio je Kotzebue osobitim patosom i sentimentalnošću historiju i pokajanje jedne njemačke — Mandaljene pokornice, a naši kajkavci — vjerni svojoj „antifeminističkoj“ tradiciji — stvoriše iz njemačke drame hrvatskog rasipnog i grješnog sina, koji se vraća na tople grudi svoga staroga oca . . .

Dalje se valja da nije ni moglo ići. Ovom dosjetkom diže se prijevod Kotzebuove drame do najviše markantnosti med našim kajkavskim dramatskim preradama. Po ovom djelu mogu se razabrati sve zablude i mahne ove naše prijevodne dramatike. Ljudi htjedoše da udovolje svojoj književnoj-dramatskoj potrebi, al ih je lanac socijalnog položaja vezao, da se nisu mogli odazvati ni svom — prijevodničkom pozivu. Konvencijonalnost prerade silila je, da se preradjivači koliko-toliko osove na vlaslite noge, al oni „izvornošću“ svoga preradjivanja nisu ipak mogli da ne posrnu na svakom koraku, poglédajûći jednim okom na izvor, koji ih je vodio, a drugim na općinstvo, kojemu imaju da pruže zabavu sa pozornice, koja nije ni mogla ni smjela da ikojom „svjetskom“ crtom sàblâznî presvijetle i prečasne slušaoce.

Meinau, suprug mlade i lijepe Eulalije, morade ostaviti svoju kuću i porodicu, jer ga je neiskusna žena — osramotila i iznevjerila. Iza tri godine vraća se on natrag kao „neznanik“, pun mržnje na ljude i na svijet; pun nepovjerenja prema svima i svakome, a najviše prema Eulaliji, koja se je za to doba pokajala, te ne čezne ni za čim toliko, koliko za oproštenjem svoga nekadašnjega muža. Iza duge scene, pune suza i sentimentalnosti, Meinau razabere, da mu ništa ne preostaje nego da privine ženu na grudi (već radi dječice!) — i on joj oprosti, a zastor se spusti. Proveden je i njegov „Menschenhass“ i njezin „Reue“ . . .

Drugačije je to u hrvatskom prijevodu.

„Neznanik“ je ovdje stari otac, a Kotzebuova Eulalija prometnula se u — nevriednog sina Eduarda.

Možemo sebi predočiti, što je iz drame postalo. — Eduard moli oca, samo da ga ne proklinje. I ovaj u istinu ne će da ga kune, već poradi toga, što ga je „lyubav Eduardova negda tako veszelila“! — Nakit, što ga je Meinau nekada poklonio svojoj Eulaliji, i što ga ova hoće njemu silom da vrati, obratio se u hrvatskom djelu „u imanye, koje je otecz zdavna *vu Dalmazzii* kupil i szinu zapiszal“, te Eduard vraća sada svome ocu pismeni prijenos imanja . . . . . Eduard razabire, da mu drugo ne preostaje nego „pri otczu zadnye z bogom vzeti“. I on se zaista preporučuje: — „Bog budi

Digitized by Google

z nyimi, on nyih naj obraduje, kada ſalozt nad nyihovem negda dragem szinom nyihovo szerdcze podjedala bude (kruto ſaloztno y kakti zdvojechi) Ah — z bogom — — — z bogom!“ — Dabome da otac ne može da odoli raznježenosti svoga srca nego iza duge borbe izjavljuje, da je doduše „dugo bil neszrechen“, al ne može a da ne klikne: — „hodi szim vu naruchaj, moj dragi Eduard, ti moj pogubleni *kinch*, ja ti — oprascham“. I zastor se spusti.

Čas kasnije mogli su jedan drugom čestitati Jandrić i (potonji biskup) Kuković, jer je Jandrić glumio oca, a Kuković, „pogubleni kinch“, — sina Eduarda . . . . .[1]

I tek sada možemo da razumijemo popunjeni natpis drame: „Lyudih merzenye y — *detinska* pokora“, o kojoj u njemačkom originalu nema ni spomena.[2]

Dohvat zadaće, što smo je sebi stavili, ne dopušta nam da ogledamo, kako je riješio svoj prijevodnički posao Avram Mrazović u „Čelovêkomerzosti i raskajaniju“, koja je štampana osam godina (1808.) iza prve kajkavske predstave istoga djela u Zagrebu.

Istih poklada, kojih je u sjemeništu (g. 1800.) igrana drama „Lyudih merzenye“, igrana su još dva Kotzebue-ova komada, i to — njemačkim jezikom — „Die Negersclaven“ i hrvatskim:

Bratjo-Naszlob

igrokaz vu peteh pokazeh od gozpona Augusta od Kotzebue.

Rukopis, koji nam je sačuvan u biblioteci zagrebačkoga sjemeništa, znamenit je i radi svoga dopiska, t. j. onoga govora, kojim

---

[1] Oszobe: Personen:

General grof Brankovich.	— General Graf von Wintersee.
Budimir, nyegov szin —!	— Die Gräfin —!
Major od Irancza, nyegov szvak.	— Major von der Horst, Bruder der Gräfin, in fränz. Diensten.
Gizdachich, komornik grofa.	— Lotte, Kammermädchen der Gräfin.
Spichich, provisor grofov.	— Bittermann, Haushofmeister und Verwalter des Grafen.
Petricza, nyegov szin.	— Peter, sein Sohn.
Edvard Lyubi-bratich.	— Madame Müller oder Eulalia.
Neznani.	— Ein Unbekannter.
Stefich, nyegov szluga.	— Franz, sein alter Diener.
Ztaracz.	— Ein Greis.

[2] God. 1792. štampana je Gieseken-ova prerada Kotzebuove drame pod natpisom „Menschenhass *und kindliche Liebe*“, koja se naslovom donekle podudara s hrvatskim naslovom.

Digitized by Google

su se glumci opraštali od svojih slušalaca. Ni u jednom dosadašnjem rukopisu nije izrekom spomenuto, kad su se te diletantske predstave zapravo davale i u koje doba. Iz ovog dopiska točno razabiramo, da se je to dogadjalo u pokladno doba. „Bratjonazlob" mora da je davan upravo posljednjega dana poklada, jer zaključna rečenica glasi: „Szvetozt zutra pochimajuchega vremena *gledalische naſse zapira*, duſnozti ztaliſsa naſſega nasz od denesz na druge poszle pozivaju; y zato *chez czelo letto* nam drugo ne oztaje, kak dobra volya, koju mi buduchi faſsnik vu chinu pokazati ſelimo".

U kratko se tu spominje i sujet ostalih dviju drama. U svoj repertoire uzeli su „Lyudih merzenye" — „za pokazati da iztinzka pokora i pri lyudih y pri bogu oproschenye zaszluſuje". — „Cherne szuſnye" su igrali — „za opomenuti da vszaki chlovek kakti naſs bliſnyi, iztinzkoga pomiluvanya, oszobito pak veren y krepozten tovaruſs vu iztom szuſanztvu hvale y naszledovanya je vreden". — I napokon igrali su „zadnich vtaſenye Bratjo-nazloba za ochituvati, kak blaſeno je mira po hmanochi szvojhasznozti zgublenoga vu szerdcza dveh dugo nazlobneh bratov naztaniti y zaszladiti".

Izvor ovoj Kotzebuovoj drami nalazi se u djelu, koje je pod natpisom:

Die Versöhnung

ein Schauspiel in fünf Aufzügen, god 1798. — dakle dvije godine prije našega prikazivanja — izašlo.

U jednom od predgovorâ svojoj drami napominje Kotzebue — da odbije šiljak goropadnim svojim recenzentima — da su se dva brata, koja su živjela osam godina u zavadi, slušajući ovu dramu pomirila . . . . . U istom predgovoru spominje on neko bečko izdanje ove njegove drame, koja je izašla pod imenom „Die Versöhnung oder *Bruderzwist*" (— nije nemoguće, da su naši klerici imali baš ovaj onakaženi primjerak, pa po drugom dijelu naslova uzeli naslov hrvatskoj preradi —), o kojemu Kotzebue veli, dass darin fast keine Periode unverstümmelt geblieben; dass manches ganz ausgelassen, und in sehr viele Stellen ein falscher Sinn gelegt worden; kurz, dass noch *nie ein Schelm von Nachdrucker ein so elendes Ding* aus seiner Diebestasche hervorgeholt hat . . . .

Isporedjujući hrvatsku preradu s prâvom Kotzebuovom dramom, mogli bismo takodjer opetovati veći dio ove Kotzebuove kuknjave. Osobe su dabome po običaju isprevraćane, das Meiste ganz ausge-

Digitized by Google

lassen, prizori sljepljivani i ràskîdani po volji, mnogim značajnim mjestima namjerice sasvim drugi smisao pridavan, ženski elemenat utamanjen i drugo.

Radi se o ovom.

Dva brata, Franz Bertram i Philipp Bertram, živjeli su potpunih petnaest godina u zavadi, prepirući se radi nekog komadića vrta. Za cijelo to vrijeme osjećali su se nesretni, dok ih napokon dr. Bluhm ne izmiri. Za to doba, bio je mladji, Philipp, bolešljiv te se je njemu potpuno žrtvovala krasna i nježna kćerka Lottchen. Medjutim se grof Sonnenstern ofrkavao oko djevojke — te se veći dio drame ispunjava pletkama grofovim, koji je htio po što po to, da dodje do djevojke.

Kad uzmemo u obzir, da je Lottchen obraćena u našoj drami u — mladića Franceka, koji se brine oko zdravlja očeva, a sáma djevojka ne dolazi u opće na scenu, nego se tobože vodi o njoj račun *kao o sestri Francekovoj*, onda možemo sebi zamisliti, što je postalo od ljubavnog dijela drame. Čitalac kroz staklo med liže... I sve, što se u Kotzebuovu djelu prima kao iz prve ruke, dolazi nam ovdje — po poruci. Razgovor grofa Sonnensterna s djevojkom izvrnuo se u razgovor grofov s — bratom djovojčinim *o* djevojci. Neposredna sila riječi i radnje time se gubi u najjačim momentima drame, a cijeli dojam djela postaje *sekundaran*. To je ujedno crta cjelokupne ove naše kajkavske dramatike.

Ista ova drama bila je davana dvije godine kasnije — dne 1. marta 1802. — u kraljevskom konviktu, te nam se sačuvala i *kazališna objava* ove predstave. Na strani 4. svoje „Spomenknjige", koja je bila izdana prigodom otvoranja nove kazališne zgrade, ja sam donio preštampanu ovu objavu kao „najstariji do sada poznati *znak* hrvatskog glumačkog nastojanja u Zagrebu".[1]

Natpis drame, što se je davala god. 1802. u konviktu, glasio je „*Nasloba med bratmi* vu V. pokazeh", dakle je takodjer preveden samo drugi dio Kotzebuova naslova (bečkoga izdanja) — „Bruderzwist". Rukopis nam se ovoga prijevoda nije sačuvao, a koliko možemo zaključivati po samoj sačuvanoj kazališnoj objavi, mogli bismo reći, da će tekst konviktskog prijevoda biti isti, što su ga

[1] Ova moja rečenica bila je krivo razumljena, pa ju je prof. Gudel („Vienac", 1895.) stao tumačiti, kao da sam rekao, da prije god. 1802. nije bilo hrvatskih predstava u Zagrebu . . . Njegov je prinos o „Prošlosti hrv. kazališta" vrlo lijep, ali ga je mogao izdati i kao samostalnu radnju, a ne — „dopunjajući" neshvaćenu moju rečenicu.

Digitized by Google

glumili klerici dvije godine prije — samo što se u konviktskim imenima osoblja veći dio imena premijenio. I u konviktskoj predstavi *bila je kćerka Bertramova Lottchen obraćena u muškarca Miroszlava,* a grof Sonnenstern nosio je isto ime, koje i u sjemenišnoj ediciji — Zrimnovich! Doktor Bluhm, koji u Kotzebuovu originalu dovodi zavadjenu braću do pomirenja, obraćen je (— ovo je jedina uspjela promjena osoblja u prijevodu —) u plebanuša Radomira; a konviktski aranžeri ostadoše kod iste promjene; samo što se njihov plebanuš zove — Bogudrag. — Frau Griesgram, bezdušna upraviteljica gospodarstva Franza Bertrama, postala je u sjemenišnoj predstavi: „Prilizavich, Antona Bogovicha gozpodar" — a u konviktskoj — Prilizavecz, Antona Shikkicha gozpodar". — Advokat Eyterborn, koji kod Kotzebua igra ružnu i podmitljivu ulogu, nazvan je u sjemeništu dosta zgodno „Zavadich-em", a u konviktu (očito samo da se rekne neko „originalnije" ime, besmisleno:) „Mirokovichem". Zavadjena braća Kotzebuova Franz i Philipp Bertram — nazivlju se u sjemenišnom prijevodu: *Anton* i *Joseph* Shikkich . . . Ostale sporedne uloge, kao što su Traugott, Schustergesell, Anne, Josephis alte Magd, i Hans Buller, Franzens Diener, vormals Matrose — ostale su u sjemenišnoj i konviktskoj preradbi pri istim imenima: — Shavel, chifmarzki detich; Andras (Anne!), Josephov ztari szluga, i Simon, Antonov szluga, negdasni mornar.

O kakvoj osobitoj originalnosti ne može u ovoj sjemenišnoj preradi biti govora. Od nekog interesa moglo bi biti sasvim spoljašnje prenašanje Sonnensternove titule, koji se u njemačkom originalu (I. čin. 2. prizor) zove: Graf von Sonnenstern, Erbherr auf Adlerschwert und Kronenburg, a u hrvatskoj preradi: — Grof Zrimnovich, gozpon od Zrima (!) grada, odvetnik od Blagaja y Verhovcza! — A, kad isti grof zatekne staru služavku Annu s metlom u ruci, pričini mu se — als ob sie eben zur *Walpurgisnacht* reiten wollte. Ovu frazu (u istom I. č. 2. pr.) upravlja u hrvatskoj preradi grof Zrimnovich — na *Andraša,* starog *slugu* Jozefova, govoreći mu, — da „z-ovum metlom vu shaki vun gledi, kak da bi hotel vezda *na Klek* odjahati". — Pri čemu je preradjivač dabome u svom „originalnom" radu prenebrinuo smiješnost svoga rada, gdje starog Andraša (mjesto stare Anne) šalje na Klek.

Pjesmica, kojom šegrt Traugot otvara dramu, prevedena je takodjer neopisanom tromošću u hrvatskoj preradi. Radi veće potpunosti, saopćujem i nju.

Digitized by Google

Ako vu palachah lenyáki	Wenn sich in Palästen
Dobro y debelo (!) vpitaju sze,	Tagediebe mästen,
Jeszu li zato szrechni?	Sind sie drum beglückt?
Naj bolye zna vszaki	Jeder weiss am besten,
Gde mu — zubi zvijaju sze . . .	Wo der Schuh ihn drückt.

Druga je kitica ostala u peru prevodiočevu.

Rukopis sjemenišni sačuvan nam je neoštećen, a na prvoj strani ima pored glavnog naslova „Bratjo-Nazlob“ još nekoliko drugom rukom zapisanih — prijedloga. Evo ih: „Dva pomirjeni brati“, „Dva najdyeni brati“, „Razdruſnozt y pomirenije“ (!), „Nije ſivlenya zverhu ſivlenya bratinzke lyubavi“, „Nepriatelztvo y pomirenye“ — „Oſivlenye bratinzke lyubavi, illi raszerdye y pomirenye“ — „Szvadlivozt“ i „Nije szreche zverhu vezti (?) mira“. — *Šafařík* spominje pako: „Szvadlyivozt y pomirenye med bratmi!“

Popis osoblja u Kotzebuovoj drami „Versöhnung“.

Sačuvani sjemenišni rukopis:

1. Anton Bogovich, negdaſsnyi ladje-kapetán } dvojki.
2. Josef Bogovich, maltár }
3. Franczek, Josefa Bogovicha szin.
4. András, nyegov ztari szluga.
5. Prilizavich, Antona Bogovicha gozpodár.
6. Simun, nyegov szluga, negdasni mornár.
7. Radomir, plebanuſs.
8. Zavadich, prokurator.
9. Zrimnóvich, mladi grof.
10. Shavel, chiſsmarzki detich.
11. Jeden apotekarzki dechak.

Igrokaz

Izpelyan vu Zagrebu, dana I.-voga Martiuſſa 1802. vu kralevzkom konviktussu: *Nazloba med bratmi:*

1. Anton Shikkich, negdaſſni ladie kapitan } dvojki.
2. Joseph Shikkich, maltar pri mosztu (!) }
3. Miroszlav, Josepha Shikkicha szin.
4. Andras, Jos. Shikkicha ztari szluga.
5. Prilizavecz, Ant. Shikkicha gozpodar.
6. Shimon, Ant. Shikkicha szluga, mornar.
7. Bogudrag, plebanus onoga mezta.
8. Mirokovich, jeden prokurator.

Digitized by Google

9. Zrimnovich, jeden mladi groff.
10. Savel, chismarzki detich.
11. Jeden apotekarzki dechak.

U Kotzebuovu originalu:

1. Franz Bertram, vormals Schiffskapitän } Zwillings-
2. Philipp Bertram, Steuereinnehmer } brüder.
3. Lottchen, Philipp's Tochter.
4. Anne, dessen alte Magd.
5. Frau Griesgram, Franzens Haushälterin.
6. Hans Buller, Franzens Diener, vormals Matrose.
7. Doktor Bluhm.
8. Advokat Eyterborn.
9. Graf Sonnenstern.
10. Traugott, ein Schustergesell.
11. Ein Apotheker-Bursche.

Budući da su i u sjemenišnom rukopisu i na sačuvanoj konviktskoj kazališnoj objavi *zabilježena imena glumaca*, to možemo ovdje da spomenemo i ove naše prve zagrebačke trudbenike. Ulogu pod brojem 1. glumio je u sjemeništu *Jandrich*, pod brojem 2. Pendelin, 3. *Kukovich*, 4. Maretich, 5. Shehe, 6. Laurenchich Ant., 7. Czunich, 8. Herak Paul, 9. Palleschak Al., 10. Modrich, 11. Suvich.

U konviktu: 1. Joannes Kiss, 2. Emericus Farkas, 3. Franc. Raizner, 4. Franc. Praunsperger, 5. Ant. Czappan, 6. Joannes Markovich, 7. Carolus Gregurich, 8. Jos. Suvich, 9. Lud. Terputecz, 10. Steph. Chunchich, 11. Lad. Terputecz.

Dne 28. veljače 1802. davana je u zagrebačkom sjemeništu drama:

Gluhonémi
illiti
Massnik de l' Épée[1]

jeden igrokaz vu peteh pokazeh od *Bouilly* iz franczuzkoga na nemsko, potlam pako iz nemskoga na horvaczko obernyen.

Budući pak da sam našao, da je njemački uzorak, po kojemu su prevodili naši kajkavci, od *Kotzebue-a*, i da je Kotzebue prilično slobodno prevodio iz francuskoga, to sam i ovu dramu uzeo da obradjujem pod Kotzebuovim imenom.

[1] Der Taubstumme oder: der Abbé de l' Épée.

Digitized by Google

Zanimivo je to, da se je hrvatski prijevod glumio dvije godine kasnije, kako je Kotzebue svoj prijevod u Weimaru dogotovio.

Drama je ova u svoje doba dizala silnu buku u Parizu, pa se i sâm pisac, Bouilly, u predgovoru gotovo diči, da je ovom dramom učinio neko herojsko djelo.

Radnja naime, koja se u drami obradjuje, uzeta je iz istinitoga života, a Abbé de l' Épée osnivač je pariskoga instituta za gluhonijeme.

Bouilly priča u predgovoru svoje drame o zanimivoj osobi opata de l' Épée, koji je gotovo cijeli svoj godišnji prihod stavljao na oltar za jadne nesretnike, te polemičkom riječju rogobori proti onima, koji nisu vjerovali u istinitost povijesti mladoga grofa Julija Solara.

Stvar je u ovome:

Gluhonijemi mladić, grof Solar, bio je iza smrti svoga oca povjeren tutorstvu svoga ujaka Darlemonta; ovaj, požudan za ogromnim imanjem mladićevim, smišljaše, kako bi ga se najlakšim načinom riješio. Jednoga dana dade ga obući u prnje i trulje i podje s njim u Pariz, da ga noću ostavi na pločniku i tako prepusti žalosnoj sudbi. Med svojim poslužnicima pak nadje dvojicu, koji se zakleše kao tobožnji svjedoci, da je mladi grof Solar — umro. Mladić je medjutim dospio pod okrilje Abbé-a de l' Épée, koji ga je dugi niz godina pazio i odgajao kao vlastitoga sina. Na koncu izadje djelo na vidjelo, te mladi grof bude i opet uveden na svoje dobro.

Radnja je ova historijski istinita, te je pariski tribunal god. 1781. faktički mladoga Solara priznao grofom i posjednikom velikog imanja.

Bouilly je u svojoj drami uzeo za nosioca glavne uloge osobu grofa d' Harancoura, budući da pravo ime nesretnoga grofa Solara nije mogao upotrijebiti radi opće poznatosti. Kotzebue je uzeo prâvo ime, jer nije nalazio razloga, za što med njemačkim općinstvom ne bi upotrebljavao neizmišljeno ime. — Radnja se odigrava tobože u „Toulousi".

Po Kotzebue-u upotrebljava i kajkavski prevodilac historijsko ime.

Hrvatski je rukopisni primjerak, koji nam se sačuvao, vrlo oštećen. Od pet činova sačuvala nam se samo prva dva, a od trećega: dva i pô prizora.

Dakle nam se već preko polovice izgubilo. Na naslovnoj strani

Digitized by Google

stoji takodjer mladjom rukom zapisano: „Trih pokazah te igre nejma“.

Hrvatski se prijevod drži prilično vjerno njemačkoga uzorka. Dabome, da su i u ovom djelu ženske uloge izmijenjene muškim. Prva gospodja „Madame Franval“ obraćena je bez osobite smetnje u djelu u starog Franvala“, al njena kći Clementina — već je znatnijim preobraćanjem prešla u drugoga sina „starog Franvala“. A u originalu je jedini ljubavni elemenat baš simpatija izmed mladog St. Alma (sina zločinca Darlemonta) i Franvaličine kćerke Clementine, koji se na koncu djela i uzmu. Kako se je hrvatski prevodilac izvukao iz ovoga škripca, ne možemo znati, jer nam se — kako rekosmo — drugi dio drame izgubio. Po onom, što nam se sačuvalo, vidimo, da mladi St. Alme — koga u originalu otac hoće da oženi s nelijepom kćerkom toulouskog „présidenta“ — mjesto da podje u brak, ima da podje — u vojnički stalež . . . A u prvoj sceni prvoga akta, gdje St. Alma izgoni prije zore ljubav iz postelje, izgoni ga u hrvatskoj preradi — ljubav prema knjigi[1].

Hrvatski je prevodilac k tome dodao još nekoliko *izvornih pjesmica.* Kad Saint-Alme stupi prvi put na scenu, — „zklopi ruke na kris, klonuje z-glavum k zemlyi, pogledi jen chasz, y pochne popevati:

Vre pucza rumena zorja,
Vre zlatni szuncza trak
Milo sziva z-modrog morja
I vre prehadya merzli mrak.

Nut vszaka veszeli sze ztvar,
Vszigdi je mili bosji dar;
Ah, tak vugodno je vreme,
Ter takvo na szerdczu breme . . . (!)

Nije nemoguće, da je — možda — prvo izdanje Kotzebuova prijevoda počinjalo dramu s kakvom ljubavnom pjesmom. To bi svakako situaciji *zaljubljenog* S. Alma više pristajalo — nego Almu,

[1] U njem. uzorku dolazi St. Almu stari poslužnik Dubois, pa počne govoriti mladiću, al ga ovaj ne čuje. — „Er hört mich nicht; er ist mit Leib und Seele — ja, ja, die *Liebe.* Man sieht und hört Alles und Nichts. Es giebt freilich auch Treffer in ihrer grossen Lotterie, aber der erste Einsatz, der Kopf, der geht immer verloren“. — A hrvatski prijevod veli: „Ne chuje me; on je z-dufsom y telom pak vu knigah. — Je, je, *navuki!* Navuki szu vre vnogomu glavu na opak obernuli. More zadnich ov, ali on z-nyimi szvoju szrechu napraviti, ali nyih poleg toga ztotina brez glave odijde . . .“

Digitized by Google

koji ide u vrt da uči. — Na ovu misao dovodi me *druga* pjesmica hrvatska, kojom stari Dubois otvara treću scenu. — U Kotzebuovu izdanju (od god. 1840.) nema ni spomena ovoj pjesmici, nego samo dolazi Franvalov podvornik Dominik, pa „lustig und geschwätzig" stiska desnicu Dubois-ovu i pozdravlja *veseloga* Dubois-a. Prema hrvatskom rukopisu lakše razumijevamo „veseloga" Duboisa, koji pjeva[1]:

Hajda ztare noge
Chesz pijacze vnoge
Prederchat vam bude!
Kak den je szvenul
Taki szem sze genul
Vezda naj vszi szude
Jeszem li josh len
Zpim li czeli den.
Repete.
Vincza pijem rado,
Lyubim vsze, kaj mlado,
Valuvat to hochu
Aſ zato poszle
I vnoge oszle
Podnashat hochu.
Eh, ztari, bud' veszel,
Dok neszi prekesznil! —

Dakle nije nemoguće,[1] da ni ove pjesme nisu izvorne. Svakako se svojom spretnošću ne mogu isporedjivati s pjesmom u „Papigi", koja teče, pa ostavlja u nama i dojam — ne samo: *stihovâ* kao u ovim pjesmama — nego i neke umiljatosti.

U rukopisu „Gluhonijemoga" nalazimo nešto, što u običnim kajkavskim dramama do sada nismo nalazili, a to su — kostumne bilješke. Pored pojedinih „oszoba igrajuchih" razabira se rediteljskom rukom zapisano odijelo, kakvo je pojedini glumac imao du obuče. Tako se uz ime Massnika de l'Épée točno razabiru riječi: „nig. kaput Rss. Wohlgemuth", što će očito značiti, da je Vajdocher Alois, koji je glumio opata, imao u ovoj predstavi zamoliti dugi crni kaput od kanonika Wohlgemutha. — Mladi grof Solar imao je biti obučen: „sat misere in kaput-frak". — Njegov tutor Darlemont, (kojega je glumio *Ant. Vakanović!)* imao je obući: „lipu (!) vugerzku dukshu opravu", a njegov sin S. Alme: „hung. pulchr. vest.". — Stari Franval: „vest. mediocre hung." itd.

S lijeve strane pojedinih imena zapisani su klerici, koji su dramu glumili. Osim već pomenutih, glumio je grofa — Jos. Jagatić; mladog S. Alma — Ivan Mihalić; starog Franvala — Jos. Peklarić; njegovog sina advokata — *Jos. Kuković!* (kasniji biskup); drugog sina (Clementina) — Em. Kuković; starog Dupré-a — J. Schulz; podvornika (hrvatski prevodnik kaže: komornik — Kammerdiener)

[1] Prevodilac je svakako bio neki „pjesnivac", jer u preostalom rukopisu nalazimo još dvije pjesme; tako u 4. prizoru I. čina „zpopeva" stari *de l' Épée*, („Kaj sze ſaloztiſs, duſsa tužna?"), a u 1. priz. II. č. mladi Louis („Veszelye ti ſivlenya szlaszt").

Digitized by Google

Duboisa-a — Jos. Fabianec; slugu Dominika — Ant. Novaky; a Augusta, negdanjega vratara kod grofa Solara (Kotzebue veli: „Mariane, eines vormaligen Thürstehers der Grafen Solar“) — Gjuro Grenich. — Da su u svim rukopisima ovako točno zapisani igrači, mogli bismo složiti alfabetski spis svih glumaca diletanata, te bi se eventualno moglo po glumačkim strukama odrediti koji je igrao kakve uloge. Svakako je neki dobitak za našu kulturnu historiju, što i iz ovih mršavih zapisaka razabiramo, da su većinom svi naši crkveni poznanici i velikani 30. i 40. godina sudjelovali bud tvorom bud moralnom pripomoću u ovoj našoj zagrebačkoj dramatici, koja se razigrala pod konac XVIII. vijeka i početkom XIX. vijeka.

Čudnovatim slučajem sačuvao nam se posljednji list (omot) ovoga rukopisa, od kojega nam se — kako već spomenusmo — izgubilo već preko polovice knjige. Budući pak da je i ovaj rukopis, kao većina ostalih rukopisa ove dramatike, pohranjen u privatnoj — sjemenišnoj — biblioteci, moglo bi se i više izgubiti, a s ostalim i ovaj posljednji list, na kojemu je zapisan oproštaj od općinstva. Kako je ovaj oproštaj u mnogom čemu zanimiv, ne će biti zgore, ako ga prepišemo, jer i tako nije nigdje zabilježen.

Oproštaj taj glasi:

„Preizvisena, preszvetla y plemenita gozpoda! Da vu tak velikom broju danasz nasse gledalische pohoditi jeszu sze doztojali, vu vszoj poniznozti zahvalyuiemo ztalno uffajuchi sze, da nam vre vsze nasse falinge vu ovom igrokazu oproschene jeszu ztem bolye, pokehdob mi na chazt y vekivechni zpomenek nevmertelnoga massnika de l' Épée selyi nasoj zadozta vchiniti ne moguchi jeszmo, ar ako kada kakvo vreme z-chlovekom dichiti sze more, tak zaizto ovo precheztno ztoletje ime velikoga chloveka, to jezt vnogo poshtuvanoga Massnika de l' Épée na vesz glasz krichati bi moralo, koj od chlovechne lyubavi chizto genyen one gluhoneme vre pogibajuche mladencze, kojem narava, kakti machuha szebe je izkazala, pod szvoju obrambu jemlyuchi: kakti szinom szvojem czelo sivlenya szvojega vreme vsze jakozti tela y razuma szvojega, y dapache vesz szvoj imetek je prikazal, ter na ovak nachin neszrechne gluhoneme kakti znovich preztvoril je. I zato (je) vredno, da ne szamo vucheniki nyegovi, nego tulikajsse y mi vszi ovoga velikoga zezvedlivcza narave chlovechanzke, koj vre vezda vu vekivechnom miru pochiva, za ovo veliko dobrochinztvo blagoszlovimo. — Zutra y pak napervo poztavil bude sze jeden igrokaz

Digitized by Google

vu 5. pokazeh z imenom „Die bestrafte Neugierde“ sc.: Proszimo anda da nam zutra opet szvoju miloschu izkazati ter naſse gledalische budu sze doztojali pohoditi; mi poleg moguchnozti naſse nyim jednoga vechera prizkerbeti terssili sze budemo. Vu oztalom pako nasz vu viszoko miloschu preporuchi vszem zkupa ſelimo jednu vugodnu y lahku noch

Die 28. februarij 1802.

Dramom je ovom „dirigirao“ vicerector Kovačević.

I tako dolazimo do posljednjih kajkavskih prijevoda i prerada Kotzebuovih drama, a ni kod koje nismo mogli saznati, tko ih je prevodio i preradjivao iz njemačkoga. Sjemenišni radnici književni radili su „pro suo theatro domestico“, a kako im djela nisu bila namjenjivana ni za javnost ni za štampu, nije bilo pravoga interesa stavljati na rukopise sjemenišne ime prevodiočevo. Očito, da je prevodilac i svim prikazivačima i slušačima bio dovoljno poznat. Da su naši prevodnici, pa i njihovi prepisivači imali ipak i u ovim rukopisima toliko književničkog interesa, da su na većinu *rukopisâ* stavljali ime originalnoga pisca, to je samo dokaz, koliko su ovi ljudi imali korektnosti i želje za jasnošću literarnom. Kad su mogli — gotovo potpuna četiri decenija — prećutavati imena svojih prevodilaca (a nema sumnje, da je posao prevodnički i u onim krugovima morao biti poštovan i cijenjen), bilo bi im još lakše prećutavati — izvore, iz kojih su prevodili. U krugovima, koji ne bi imali smisla za najbliže svoje književne radnike — a to su pod konac prošloga vijeka i početkom današnjega bili u priličnom stepenu naši sjemenišni prevodioci — mogla bi se i vrlo lako pregorjeti i imena stranih izvornika . . . . . Ali tako nije bilo. Na većini rukopisa stoji zapisano, odakle je koje djelo prevedeno. A samo na nekima stoji, istina, da je prevedeno, ali se točno ne označuje pisac originala. Za prevodioce ne znamo, osim ako se možda ne kriju imena prevodilaca pod onim „descripta cura et impensis professoris . . . . .“ U tom slučaju imali bismo naime barem dva sigurna prevodioca u to kajkavsko doba, koji se uz pomenutu frazu češće javljaju, a to bi bili profesori Karolia i Bošnjaković.

U takvoj neizvjesnosti živimo sve do god. 1830., gdje nam se javljaju *prvi a i posljednji* prijevodi, koji su potekli iz sjemenišne ove dramatike, a na sebi nose točno ime prevodiočevo. I taj prvi

Digitized by Google

i očiti prevodilac bio je tadašnji profesor i prefekt sjemenišni *Josip Šot.*

Od njega imamo dva prijevoda Kotzebuovih drama; prvi je: „Vszaki ima szvoje chuti", a drugi: „Placha iztine".

Možda i za ova djela ne bismo saznali, tko ih je preveo, da nije slučajno *prepisivanje* djela palo u dio krasnopiscu *Jakobu Mogeru,* teologu treće godine, koji je kaligrafski napisao ove rukopise, koji su nam se sačuvali, pa je osobito naslovni list ukrasio pismom raznolikoga stila i veličine, tako da očito imamo zahvaliti samo Mogerovoj blagoglagolivosti i dokolnosti, da je spomenuo ime prevodioca sa svom njegovom tadašnjom — titulom. Ovaj nas fakat dovodi na misao, da je možda jedan dio dočuvanih nam rukopisa *izvorni rukopis* pojedinih prevodilaca, koji iz skromnosti ili kojeg drugog osjećaja nisu na svoje rukopise stavljali svoja imena. A Šotov prijevod sačuvan nam je u rukopisu Josipa Mogera, koji ne samo da nije imao razloga kriti ime prevodičevo, nego je i svoje ime sa cijelom titulom stavljao — iza svakoga akta. („Purisatum per Jacobum Moger, 3-um in annum Theolog., Anno 1830.") Slava jednog ovako krasnog prepisivača, kao što je bio Moger, ovom hvale vrijednom neskromnošću očito ništa nije — izgubila.

Potpuni naslov prvog Šotovog prijevoda glasi:

Vszaki ima szvoje chuti

igrokaz vu csetireh pokazih za letto 1830. Elaboratum per Admodum Reverendum ac Clariss. Dnum *Josephum Schotth,* institutionum Theolog. ac Dogmaticae et professorem P. O. Ss. Theolog. Doctorem, ac una in sem. Cleri junioris stud. praefectum. Juxta thema Kotzebue-anum „*Ueble Laune*". Pro theatro domestico cleri junioris Zagr.

Dakle nam je već na naslovnom imenu zapisan i originalni natpis izvornoga djela, što do sada nismo imali ni kod kojega rukopisa.

Kako je Šot izvršavao svoje prevodničke dužnosti, čut ćemo odmah.

Već prijevod samoga naslova pokazuje, da Šot nije rekao ono, što je rekao Kotzebue. U originalu naime podudara se natpis drame s radnjom 11. prizora III. čina, u kojemu se Gemeinderath Hermann v. Edelschild u ljutosti i časovitoj zaboravnosti svojoj toliko zaboravlja, da tjera od sebe brata Tobiju, sestru Ulriku, prijatelja Hammera — i radi te svoje ljutnje mora u IV. činu da podje u Canossu . . . . . Eto, što mu je priredio časak — „Übler

Digitized by Google

Laune". — A Sot je, stavljajući naslov, po kojemu bi u drami „svaki imao svoje čuti", pokazao da je cijelu stvar shvatio grubo i nekorektno, kao da je Kotzebue htio prikazati Edelschilda — budući da su sve tri one osobe, koje je pozlijedio, živjele o njegovoj hrani — kao nekog samovoljnog despota, koji je svim poznatima i rodovima čitao bukvice . . . . . A kad tamo, on i nije imao razloga da ih onako vrijedja, nego ga je zavela strast, pa nije ni znao, što radi.

Inače se je Šot[1] poput ostalih svojih prijevodničkih kolega sjemenišnih podvrgavao preradjivačkim ustaljenim normama. Sestru Edelschildovu Ulriku obratio je u — kuma Cvetića, koji mu je upravljao kućom; a kćerku Theresu, koja bi imala da podje za lieutenanta Wayse-a, u — sina Naceka . . . . .

Najzanimiviji je spomenuti prizor (III., 11.), u kojemu se najjasnije razabira „preradjivački" rad Šotov. U tom prizoru naime hoće Edelschild silom da zaruči svoju mladjahnu kćerku sa starim pukovnikom i svojim prijateljem Hammerom. Kako će se sada Šot izvući iz neugodnog položaja, kad je već Theresu prevrnuo u Naceka? Sasvim lako. — Mjesto ljubavi, koja privlači Theresu lieutenantu Wayse-u, stavit će Šot — želju za vojničkim staležom . . . . . Otac će se Edelschild na ovu odluku „Nacekovu" upravo toliko ljutiti, koliko se ljuti, u njemačkom izvorniku, na odluku Theresinu, koja po što po to hoće da podje za odabranika srca svojega. Samo će taj otac u svojoj pravednoj ljutosti morati uzeti sasvim drugi način grdnje prema sinu nego što ga je uzeo prema kćeri. Rečenicu: Ich bin nicht der Vater einer Dirne, die sich dem ersten besten Landstreicher an den Hals wirft — izrekao je otac u Šotovoj preradi ovako: Ja nisz otecz od takvoga szina, koj z-szoldati potepuhi priatelsztvo dela, y proti moji volyi ztalisha zebira.

[1] Navodimo ujedno i imena osobâ Kotzebuova djela i Šotova prijevoda: — 1. Gemeinderath Hermann v. Edelschild (Grof Szvojlovich!); 2. Hauptmann Tobias v. Edelschild (Anton, nyegov brat, predi kapitan); 3. Fräulein Ulrike v. Edelschild, ihre Schwester (Czvetich, oveh kum, szada pri sztarom grofu gozpodar); 4. Therese, des Gemeinderaths Tochter (Naczek, szin ztaroga grofa); 5. Walther, dessen Kammerdiener (Dobrovich, Kammerdiener); 6. Der Oberst v. Hammer (Chernakovich, ztari priatel grofa); 7. Patzig, sein Kammerdiener (Pankracziush, szluga Chernakovicha); 8. Der Lieutenant Wayse (Lieutenant, zvani oztavlyeni szin); 9. Fabian, sein Reitknecht (Florian, nyegov Furierschitz); 10. Hans Bornmann, ein hundertjähriger Greis (— nema ga u hrvatskom —); 11. Bediente (Dva szlugi grofovzki Andrash y Ivich).

Digitized by Google

I prema tome možemo naslutiti, kolika je od prilike „originalnost“ Šotove prerade.

Rukopis, koji nam je sačuvan, nema posljednjega akta, pa prema tome ne možemo zaključiti, kako se drama odvila.

Ista je drama davana još dne 17. februara god. 1833., što nam kazuje latinski pripis ovom rukopisu: Reproductum die 17-a februarii 1833. a personis ludentibus.

Drugu sačuvana Šotova prerada Kotzebuove jedne drame nosi natpis:

Placha iztine

igrokaz vu chetereh pokazih. Za letto 1830. Elaboratum per Ad. Rev. ac clariss. Dnum Josephum *Schotth*, institutionum Theol. ac. Dogmaticae et Polemicae Prof. P. O. Ss. Theologiae Doct. ac una in seminario Cleri jun. studior. praefectum, juxta thema Kotzebueanum sub titulo *„Lohn der Wahrheit“* pro Theatro Domestico Cleri junioris Zagr. Anno 1830.

Rukopis nam je sačuvan potpun, a napisan je kaligrafski (kako rekosmo: „Purisatum per me Jacobum Moger, 3-um in Annum Theol.“).

Na ovom rukopisu nalazimo novu frazu, na koju do sada nismo nigdje nailazili. Drama se je naime davala: — inspirante Schloissnig 4-ti anni Theol.“ — Ovaj „inspirator“ očito odgovara onom „dirigentu“, koji se je spominjao u dramama pred konac XVIII. vijeka. Jamačno se je brinuo za izvadjanje drame u onom stilu, u kojemu se danas, recimo, brinu regisseuri. I tako bi na mjesto dojakošnjeg dirigenta-profesora stupio inspirator-student.

S ovom dramom dobivamo u ruke djelo, koje je med svim djelima ove ruke u staroj kajkavskoj dramatici *najodaljenije* od svoga izvora. Pokoravajući se ustaljenim normama milieu-a, koji nije htio da prizna spolnu ljubav, morao je Šot Kotzebuov original, koji je sav ispunjen tom ljubavlju, toliko izvrnuti i preudesiti ga ad usum Delphini, da ga je gotovo teško prepoznati u preradi, koja je na mjesto sestara, ljubeznica, matera i sobarica postavljala braću, stričeve, prijatelje i pandure . . . . . Sila milieu-a bila je tolika, a potreba preudešavanja takova, da se je preradjivač u komponiranju novih scena i obraćanju karaktera ***morao uzdići na stepenici samostalnog duševnog rada do najviše originalnosti*** u cijeloj ovoj sjemenišnoj dramatici.

Digitized by Google

I tako se dogodilo, da je Šot iz Kotzebuove drame, koja broji pet akata, stvorio djelo od četiri akta; pojedine je scene sasvim izostavio, većinu iz osnova zadahnuo novim duhom, a neke i sasvim na novo zamislio.

Pa ipak — cijeli ovaj Šotov „izvorni" rad nije ništa drugo nego ropsko privijanje sjemenišnoj neplodnoj i u korijenu jalovoj literarnoj potrebi, koja se još iz vremenâ isusovačkih (gdje se je služilo crkveno-odgojnoj svrsi) uzdržala, te u prijelazu iz duhovnog kruga u svjetovni nije nalazila drugoga izlaza ni *jače sile u samoj sebi*, nego da polazi tragom utrvenim *stranom* uobraziljom a utapšanim sjemeništu neprikladnom osnovnom zamišlju. Što su naši klerici i njihovi vodioci uzimali iz suvremene svjetovne dramatike u svoj sjemenišni repertoire, to je trebalo najprije — pokvariti i preliti novim duhom i prekaditi prikladnom idejom. Misao je bila sputana i zavezana.

b) Prijevodi, koji su štampani.

God. 1822. štampano je u Varaždinu (kod Sangille) Lovrenčićevo:

„Rodbinztvo

jeden veszelo-igrokaz vu peterom dogodu, iz nemskoga na horvatzki jezik preneshen po Jakobu Lovrenchichu, szlob. kral. varasha Varasdina varashanu".

Ovo je prvi rad Lovrenčićev, pa ga on ispraćuje toplim predgovorom. Nâda se, da će domoroci oprostiti, što u djelu nije uzeo „viszoki piszanya nachin", jer su mu sugradjani još odviše slabi, da bi „vre oszvetlano govorenye poprijeti mogli, kojega niti izti piszmeni varashani prav ne razmeju, y ovak vszu volyu od chtenya horvatzke knige pogubiju". Prosti pako, koji bi se htjeli poučiti, ne razumijevaju ništa nego jedan drugoga propitkuju, „kaj ovo, kaj ono znamenuje", pa tako često sasvim drugo jedan drugome reknu, te se „zadnyich iz prevech oszvetlanoga jezika zeszmechavaju y norcza delaju. I nut! Ovo je napredek y placha toga prekoredno oszvetlanoga govorenya!" . . . I tako Lovrenčić zaključuje, da bi mnogi gradjani, vojujući za „viszoki nachin govorenya" mogli zaboraviti na obične gradjanske kreposti i na ljubav prema svome bližnjemu . . . A „nasha domovina potrebuje pravedne y krepoztne, ne pako z-nakinchenem govorenyem varashane, ar zadnyeshi szamo na vlaztitu haszen grabiju, y jeszu jako pogibelni czelomu chlovechanztvu, kajti serdcze y vmertelnozt szvojų chizto za nemar navadni szu imati".

Digitized by Google

Lovrenčić nije htio ovim djelom, veli, bog zna šta postići; nije htio prikazati se raznostran, jer se je bojao, da bi time svoju braću „nekuhanu napravil“, a od „zpametneh domorodczev odurnozt bi szebi prizkerbel“, niti je želio doći s kakvim „tabliczami-odpirachi za izvedeti buduche dogodyaje“. — Htio je da položi u krilo svojih domorodaca „dar ljubavi“, kojim je mislio „domovini pohazniti“ . . .

Lovrenčić je očito htio da pruži ovim djelom nešto osobito narodu, i premda je stavio na prvu stranu oznaku, iz koje se razabiralo, da je djelo *puki prijevod*, ipak je držao do svoga literarnoga „dara“ mnogo. On se gerirao gotovo ponosan kao da je djelo sâm i napisao . . . Toliko mu je vlastito prevodništvo imponiralo. Sámo izvorno djelo ipak nije napomenuo, niti je do danas poznato, gdje je original.

Našao sam ga u *Kotzebuovim:*

„Die Verwandschaften[1], ein Lustspiel in fünf Aufzügen.

Hans Vollmuth, bogati seljak, uzeo je u svoju kuću djevicu Gretchen, kćerku svoga brata Petra, koji je radi dugova morao pobjeći u Indiju. Gretchen zamiluje Antona, Hansova sina, koji njenu ljubav ljubavlju i vraća. Kad pako Martha, žena Hansova, hoće da oženi svoga sina Antona s nekom bogatom, a ružnom djevojkom, odluči dvoje ljubavnika da pobjegne. U svojoj čestitosti i bespomoćnosti podje Anton da zatraži savjeta i pomoći od svoga strica Gottlieba Vollmutha, kneževskoga savjetnika, al ovaj — sa

[1] Dogodov izpelyiteli: Personen:

Andrash Kiszelkovich, premoguchni mus.	— Hans Vollmuth, ein Bauer.
Martha, nyegva sena.	— Martha, sein Weib.
Tonchek, nyihov szin.	— Anton, ihr Sohn.
Peter Kiszelkovich.	— Peter Vollmuth.
Klaricza, nyegva kcher.	— Gretchen, seine Tochter.
Juraj Kiszelkovich, kralyevzki tolnachnik.	— Gottlieb Vollmuth, fürstlicher Rath.
Makszl, nyegov szin.	— Max, sein Sohn.
Gozpa Szerepinka, nyegva hisna gozpodaricza.	— Frau Morgan, seine Haushälterin.
Jeden Ladvar.	— Ein Schiffer.
Ostariash zlate ladye.	— Der Wirth zum goldenen Schiff.
Szlugi mornarzki.	— Matrosen.
Nekoja gozpoda, gozpe y detcza.	— Einige Herren, Damen und Kinder (Die Scene ist theils auf einem Dorfe, theils in einer benachbarten Seestadt).

Digitized by Google

svojim sinom Maxom, ne će ni da čuje išta o „rodbinstvu“ s ovim — „seljacima“ . . . U to dolazi Petrov otac Hans sa ženom Marthom k bratu savjetniku, te gosp. savjetnik — a najviše Frau Morgan, s kojom ovaj živi u nedopuštenom odnošaju — dodjoše u najveću nepriliku, stadoše pogledavati na seljake preko ledja. Martha ipak ne može, a da prije nego što ode, ne provuče gosp. savjetnika kroz noz, kako on njih inače ne prezire, kad dodje k njima, da se najede njihovih pilića i ostalih „seljačkih“ plodova . . . Maxovo oko padne na nepokvarenu Gretchen, ali ne može ni u njenoj najvećoj nevolji da je navede na ikakav izražaj ljubavi prema njemu. — U to dodje k savjetniku i onaj brat iz Indije, Petar. Gosp. savjetnik ne zna, što će; kao urotilo se sve protiv njega, da ga povuče u niske redove sa njegove gospodske visine. Brat Petar hoće na to da se skloni kod brata-seljaka, Hansa, ali tu ga ne prima zubata baba Martha. I jadni Petar mora da potraži utočišta kod još jadnijega sirotana Antona i Gretchen. A ovo dvoje ne zna kako će da prime što ljepše svoga tobože „nesretnoga“ strica i oca. Medjutim Petar nije siromah; u njega su tobolci puni zlata i srebra . . . Sada se stanu oko Petra ofrkavati i Hans i savjetnik Gottlieb; stadoše mu metanisati i nazivati ga najljepšim imenima. Nagrne još kojekakvoga plemena, koji Petru nisu bili nikad ni rod ni pomozbog, i Petar ih sve primi s ljubavlju i iskreno, pokazujući se drugačijim nego što su se oni prema njemu pokazali.

Sadržaj je dakle njemačke drame isti, koji i hrvatske, kako ga pripovijeda prof. Šurmin u „Vienc“ od god. 1894., str. 783.

Prijevod je točan sa svim germanizmima, koji se razabiru i kod ostalih naših kajkavskih prevadjača. Promjenâ nema nikakvih, te je prema tome Lovrenčić uzoran i pouzdan provadjač, kakvi su se u početku našega stoljeća med kajkavcima rijetki nalazili. Sama drama je i svojom osnovnom zamišlju i krasnim humorom, kojim je prelivena, jedna od boljih Kotzebuovih radnja, koje su imale i neku dublju etičku ideju da provedu.

Od štampanih Kotzebuovih prijevoda imamo u kajkavskom dijalektu još jedinu dramatsku radnju:

„*Ztari mladosenja i kosharice*[1]

veszelu igru v' jednom zpelaju“, — što ju je god. 1832. preveo Dragutin Rakovac za njemačku glumačku družinu Josipa Schwei-

[1] Der Hagestolz und die Körbe.

Digitized by Google

gerta. I to će biti prva drama, koju su u hrvatskom jeziku glumili (dne 2. listopada 1832.) njemački glumci na „nemshkom kazalishtju v' Zagrebu". Na naslovnoj strani stoji zapisano:

„Drugoga liztopada 1832. pervi krat igrana na nemshkom kazalishtju v' Zagrebu, velikoszerdchenem ztanovnikom szlobodnoga i kralyevzkoga glavnoga varasha horvatzke zemlje naklonjena i napervoztavliena od igrasha i deljitela Josefa Schweigerta".

Drama se sastoji od jedinoga monologa od pet štampanih stranica, te u njoj govori samo stari mladoženja, a sluga i stara kuharica bile su — nijeme osobe. Mladoženju je glumio Schweigert, koji je kao Čeh (— vidi: Andrić „Spomen-knjiga" —) simpatizovao s Hrvatima, te je bez velikoga truda mogao naučiti ono pet stranica kao poklon — „velikosrčenim stanovnicima glavnoga varaša hrvatske zemlje".

Pozornica je imala biti ovako udešena. U polukrugu je na zidovima smješteno pet ženskih portraita. U sredini je imala biti ljepušasta mlada djevojka; njoj ob desnu: djevojka nakićena cvijećem, a ovoj ob lijevu: žena s perom u ruci. S lijeve strane, najprije djevojka obučena po najnovijoj modi, a onda žena u žalosti.

Mladoženja je stajao u sredini pozornice pa reflektirao, bi li se ženio ili ne bi? Dolazi do uvjerenja, da žena „vszikdi pomenjka; che gozpe ni vu hisi — vre ni rubje zarubljeno, vre ni szoba zmetena, vre je juha priszmudjena". Ipak naslućuje kao da je najveći idejal uzorne žene njegova stara kuharica — „pervich je gluha; drugoch je szlepa; tretjich je néma; chetertich je shepava, a petich ljubi ga. — Ona ztara shkatulja z' sheztdeszetmi letmi!"

Odluči da zaprosi koju mladu i lijepu žensku. I u to ime napisa pet pisama, na koja mu domala donosi sluga odgovore. Eliza mu odgovara, da je već zaručena s drugim, — i on skida njenu sliku sa zida. Lizika mu odgovara i nazivlje ga „ztarim bedakom", jer je u isti trenutak, kad je dobila od njega pismo, pred njom klečao „lep mladenec". Dolje i s njenom slikom! — Delphina se je vjenčala s Apollonom . . . Sreća po njega, jer bi ju morao tražiti med knjigama. Udovica Tekla javlja, da je odlučila svoje srce sačuvati svom pokojnom mužu. Nego, neka se oglasi za dvadeset godina! Kdo bi tak dugo chakal? Al tako mu i treba, veli, kad je išao prositi udovice. — Napokon mu se ismijava i peta. Mogao bi joj se nazvati djedom, a ne mužem. — I on se u pravednoj ljutnji obrati svojoj staroj kuharici, koja je jedina bila stvorena

Digitized by Google

za njega. Zagrli je i klikne: „Blasen on chlovek, koj je senu nasel gluhu, nemu i szlepu!“

I time taj veseli monolog završuje.

Kotzebuov original napisan je u stihovima, te je Rakovčev prijevod jedini prozaički prijenos stihovanog stranog originala u staroj našoj kajkavskoj književnosti. Njemački original iznosi 18 štampanih strana (u skupnom izdanju od god. 1841.). Iz same ove spoljašnje činjenice razabira se, da je Rakovac morao vrlo mnogo izostavljati. Pa je on i izostavljao. Ono, što mu se je činilo budi s kojega razloga razvučeno ili neprilično, on je izostavljao tako, da mu prijevod izlazi kao samovoljni prozaički ekscerpt njemačkog stihovanog djela.

Njemački original i svojom pjesničkom ljepotom i svojim opsegom može da ispuni jedan pozorišni entre-acte, dok Rakovčev prijevod ima za nas važnosti samo namjenom, kojom je bio odredjen, da u pretpreporodno doba ispuni jednu narodno-kulturnu prazninu. Inače je Rakovčeva proza spretna i prilična, te se osjeća, da je prevadjana iz stihovanog podlinika. Već početak: „Ne, ne, tak to nejde, moram sze odluchiti, gozpu vzeti. — Gozpu, gozpu! to je lehko recheno, ali dobro premiszli! tjedni veszelenya szu vugodni i lepi, ali kad ovi minu, onda lahku noch, ti lepi szvét, onda morati je szuhe krushke jezti“ — imamo njemački:

Nein, nein, nein!
Ich seh' es endlich ein,
Man muss sich bequemen
Eine Frau zu nehmen.
Eine Frau! eine Frau!
Bedenk' es genau.
Der Stand der Eh'
Viel Ach und Weh!
Die Flitterwochen gleissen,
Aber hinterdrein,
Ja hinterdrein
Muss man oft in saure Aepfel beissen!

I ovih dvanaest stihova još je i dosta točno prevedeno. Narednu kiticu već je izostavio, a dalje izostavlja sve više i više.

Kitice kao što su:

Bei Hofe sind Wangen und Seelen geschminckt;
In der Stadt wird dem Hofe nachgehinkt,
Tragen die Näschen hoch oder schief,
Sind auf dem Lande gar zu naiv —

Digitized by Google

potpuno razumijemo, zašto ih se je Rakovac žacao. Što je Kotzebue u svojoj buršikoznosti smio iznositi pred njemačko veliko općinstvo, nije mogao za *hrvatsko* općinstvo ni Rakovac prevesti ni Schweigert recitirati.

IV.

August Wilhelm Iffland.

Pored Kotzebuovih i Eckartshausenovih djela bile su za cvata kajkavske zagrebačke sjemenišne dramatike najviše prevadjane drame Augusta Ifflanda, kojega se ime nekako združuje u njemačkoj književnosti s imenom Kotzebuovim. Neblagodaran utjecaj, što ga je Kotzebue izvodio u njemačkom čitaćem i slušaćem općinstvu, nekako se svaljuje i na ledja Ifflanda, koji je bio u neku ruku preteča Kotzebuov i njegov potonji konkurenat. Pa ipak! Kolika razlika izmedju jednoga i drugoga! Iffland nije nikada unutarnju pokvarenost prikrivao spoljašnjom vrlinom i veličinom poput svoga vršnjaka Kotzebua. Općinstvo, na koje se je obraćao Iffland, bilo je dobrodušno i priprosto kao i spisatelj, koji je tražio ovakvo općinstvo. Iffland je med Nijemcima osnivač tako zvanog „rührenden Schauspiels“, koji se je podupirao o engleski porodični roman. Gradju i osoblje za svoje drame uzimao je iz gradjanske sredine, pa su za to njegova djela bila shvatljiva našim kajkavcima pod konac XVIII. vijeka upravo kao i Nijemcima istoga doba. Uspjeh Ifflandovih drama jasno je svjedočanstvo, da su sitne prilike, na kojima su sazdane, dobro shvaćene i obradjene. Vjerno prikazivanje realnosti ujedno je i najveća zasluga Ifflandova. O umjetničkom prikazivanju nekog višeg moralnog svijeta dabome da ni u njegovim djelima nema ni spomena, ali je zato on umio da ovu svoju neimaštinu nadomjesti „moralizujućim“ poštenjačtvom, a za široko općinstvo ovaj je elemenat izvršavao onaj posao, što bi ga za više krugova izvršavao idealizovani svijet morala.

A naše kajkavsko općinstvo bilo je pod konac XVIII. vijeka — široko općinstvo.

U svemu imamo od Ifflanda tri kajkavizovane drame: „Dužnost službe“, „Kaj je preveć, nî z-kruhom dobro“ i „Poslenović i njegovi sini“.

God. 1798. preveden je: „igrokaz imenuvan *Dusnozt szluzbe* vu peteh pokazeh, zkupszlosen od Augusta Wilhelma Iffland, pre-

Digitized by Google

nessen na horvatzki jezik od g. Ivana Minkovich, profesora znanoztih bofanzkih".

I tim bismo rukopisom dobili najstariju rukopisnu dramu, prevedenu za zagrebačku sjemenišnu porabu, na kojoj je točno napomenuto ime prevodiočevo. Kako je ujedno zapisano, što je Minković bio — profesor istoga instituta — to nam je slutnja, da su te drame prevodili većim dijelom profesori klerikâ-glumacâ, gotovo utvrdjena.

Drama je bila davana dne 15. veljače god. 1798., a rukopis, koji nam se je sačuvao, potječe od Petra Sanića, svršenoga teologa, koji je na predstavi glumio ulogu „Dobrovicha, pravdenotolnachnika". U oraciji, što ju je isti Sanić govorio „preszvetloj, previszokoj i vnogo postuvanoj gospodi" na koncu predstave, javlja, da će se sutradan u njemačkom jeziku davati djelo „Spanier in Amerika oder die Wohlthat und der Undank".

Ifflandovo djelo, po kojemu je hrvatska prerada načinjena, štampano je Leipzigu god. 1795. pod natpisom „*Dienstpflicht*, ein Schauspiel in fünf Aufzügen", te je kasnije kao vrlo rado gledan komad još vrlo često preštampavano.

Prijevod nam je Minkovićev sačuvan u sjemenišnoj biblioteci u dva prijepisa s istom zaključnom besjedom Sanićevom.

Radnja drami uzeta je iz visokog dvorskog svijeta. Stari „Radomir, bojotolnachnik" (u originalu: Kriegsrath Dallner) toliko je savjestan činovnik svoga vladara, te ne će da skrene s puta svoje dužnosti i svoga poštenja, pa makar izgubio radi toga i sina sekretara, koji se je u lakomislenosti svoje mladosti zaboravio, te učinio djelo, radi kojega je padao žig sramote i na oca i na cijelu porodicu. Otac bi mogao spasiti sina sa malo prijegora i zabašurivanja, al mu je bila „dužnost službe" nad svim obzirima porodičnim — i sin se ubija.

Drama je napisana s direktnom tendencijom, te je svojom sentimentalnošću jamačno i kod nas izazvala doličan plačni dojam. U drami je židov Tobijaš (u originalu: Baruch, Handelsjude) vrlo simpatično opisan kao čovjek, koji ide za svojim poslom, te u prsima nosi pošteno srce, koje ne će ni mitom da se dade navesti na nečiste putove.

U hrvatskoj je preradi uloga kneza obraćena u ulogu kralja, te je prema tome ovo druga drama kajkavska, u kojoj je dolazio kralj na pozornicu. Ovo obraćanje nije imalo nikakve druge svrhe, nego da tobožnji „Fürsten-milieu" njemačkih drama, koje su na-

Digitized by Google

stajale u raznolikim kneževinama njemačkih pokrajina izvan-austrijskih, svedu na naše, austrijsko, shvaćanje. Inače, kako rekosmo, ovo obraćanje iz knezova u kraljeve nije imalo nikakve druge promjene u samim konstrukcijama pojedinih drama do — imena.

Jedina ženska uloga u Ifflandovu originalu: Hofräthin Rosen, udovica — obraćena je u hrvatskoj preradi u „Oberleidneunta", sina Radomirova . . . . .

God. 1799. davana je u sjemeništu gluma *„Kaj je prevech, ni z kruhom dobro"* od Ifflanda, pod direkcijom vice-rektora Minkovića, koji je možda i ovo djelo preveo kao predjašnje. Nad spomenutim naslovom stoji u rukopisu napisano drugim mastilom još posebno: *„Szamo sziroma/tvo nechini neszrechnoga"*, te je Šafařik zabilježio dramu pod oba naslova.

Ifflandov original izašao je prvi put god. 1794. u Leipzigu pod imenom *„Allzu scharf macht schartig"*, te je godinu dana kasnije preštampan već i u Beču za porabu carskog Burgtheatra.

Sadržaj bi drame — u pet činova — bio u najkraćim riječima ovaj: Član porodice Bogatovicheve (Reichenstein) imenom Filo (Philipp u originalu) dovodi svojim ponosnim i otvorenim značajem — vraćajući bezdušnom stricu „dvorotolnachniku" (Hofrathu) milo za drago — svoju porodicu na rub propasti, dok se otac, za kojega su držali da je negdje u svijetu umro, ne pojavi, te sve opet u stari red ne svede.

Kao u ostalim dramama zagrebačke sjemenišne provenience, i ovdje je sve, što je žensko u njemačkom originalu, metamorfozirano i izostavljeno. Gospodja Reichenstein, snaha dvorotolnačnika, obraćena je u hrvatskoj preradi u „vujcza Millovicha", a njena kći Wilhelmina, koja se zaljubila u lieutenanta Lindensteina, preobrazila se je u malog momčića Ludvika. U preradi je još zadržana neka ljubav poručnika Lipovcza prema kćeri gospodje Bogatovićke—Wilhelmini, ali se ta djevojka javlja u drami samo po poruci . . . . . Pa je i tu sve prizore, u kojima se nešto javlja u toj osakaćenoj formi o djevojci i njenoj materi, stroga ruka nepoznatog sjemenišnog cenzora nemilice pisaljkom iskrižala. O ženstvu nisu smjeli ni sjemenišni glumci ni sjemenišni gosti ništa čuti; to je carstvo za njih moralo ostati zaključano sedmerim ključevima.

Promjenom samoga natpisa Ifflandove drame odaljio se je hrvatski preradjivač od svoga uzornika i s jednom i drugom prirječicom.

Digitized by Google

Prvom — „Samo siromaštvo ne čini siromašnoga“ — obratio je tendenciju spisateljevu na onaj dio radnje, na koji sâm spisatelj nije mislio obraćati; a drugom — „Kaj je preveć nî s kruhom dobro“ — zaveo se je trivijalnošću narodne riječi hoteći po što po to da prevede njemačku poslovicu hrvatskom, makar se ova nikako ne podudarala ni s njemačkom poslovicom ni sa sadržajem drame. U drami je naime bezdušni „dvorotolnačnik“ težio za barunatom, a za siročad svoga nestaloga brata brinuo se je samo toliko, da ne ostanu gola i bosa bez krova i krovišta. Kad je jedan od sinovaca, Franczek (Franz u originalu), pošao „kameralzkom tolnachniku Sidovichu“ (Kammerrath Sidof) za inoša, smuti se njegova aristokratska umišljenost i on hoće silom Franczeka da pošalje u vojnike, samo da ga svojom inoškom librajom (livrée) ne ponizuje. I u tom se trenutku digne dramatska samostalnost sinovca File, koji odbija od sebe i od svoje porodice svaku milostinju stričevu, te postaje svojoj braći i materi „szin, tovaruss, brat y otecz“. Pogled ga je stričev više mučio nego najbjednija nevolja, i on je za svoju otvorenost i neobuzdanost imao da podnese gorkih časova. Bio je preoštar prema stricu, kojega je sasvim odbio od sebe i od svojih, pa je radi toga morao ispaštati. „Allzu scharf macht schartig!“ a to nije ni: „Siromaštvo ne čini siromašnoga“, a ni „Kaj je preveć.....“

Trećoj drami Ifflandovoj, koja se čuva u sveučilišnoj biblioteci kao rukopis pod natpisom:

„Poszlenovich y nyegovi szini“

našao sam original u istoga pisca pod imenom *„Die Advokaten“*, premda je njemački izvor napisan u pet činova, a hrvatska je prerada sažeta u tri čina.

Drama je ova davana god. 1809., i to u istoj „sezoni“ sjemenišnoj, u kojoj je davan „General Vitezovich y nyegov szin Rittmeister“. Jedno veče igran je „Poszlenovich“, a drugo „Vitezovich“. Kao što je govornik „oracije“ iza predstave „Vitezovicha“ sažeo radnju ove drame u riječi, da — „nezatrudiva lyubav domovine y blisnyega plemenito vszakoga szerdcze dichi“, tako je druge večeri govornik Baltazar Starešinčić sažeo „Poszlenovicha“ u riječi, da je „mester Poszlenovich napervo posztavlyen za peldu ztalne marlyivozti vu poszlu, a za vtasiti selyu szvojlyubnozti: branitela pravicze Pravdolyubicha“. — Treće veče iste sezone davana je njemačkim jezikom drama „Lohn der Nachwelt“.

Digitized by Google

„Spiritus“ predstave bio je Juraj Asperger, teolog druge godine, koji je u sezoni predjašnjoj (1808.) dirigirao i „Miszli-bolesznikom illiti Hypokondriakushom“, kao reprizom, jer je ovo djelo davano prvi put 22. veljače 1803. trudom i nastojanjem teologâ: Nikole Neralića i Josipa Puškarića. God. 1810. prepisao je isti Asperger dramu „Vernozt szlusbe je czena chloveka“, o kojoj ćemo govoriti, kad budemo došli do „Velikovechnika“, pošto je to — ista drama.

U „drevodelavcu“ Poslenoviću (Zimmermeister Klarenbach u originalu) prikazan je jedan od najodredjenijih i najsnažnijih karaktera ove prijevodne dramatike naših kajkavaca pri obratu XVIII-toga u XIX. vijek. Njegov sin „Zkrovnotolnachnik“ (Landrath Klarenbach) hoće da ga podigne na načelničku vlast, ali starac sve odbija, nalazeći svu sreću u svom zanatu i u okolini, u kojoj je izrastao. On se posvema odaje brizi za siročad i nevoljnike, pošto je izabran sirotinjskim ocem; a kad mu se je „dvorotolnachnik Poszvojevich“ (Hofrath Reissmann) iz ljubavi za vlastitom korišću u jednoj parnici ispriječio, isposluje stari Poszlenovich svojoj siročadi pravo i pravicu s pomoću *advokata* Pravolyubicha (Wellenberger).

Budući da je hrvatski preradjivač Ifflandove drame, držeći se uobičajenih normi svoga prevodilačkog kruga, Sofiju, kćerku Hofratha Reissmanna, obrnuo u Ludvika, sina dvorotolnachnikova, te je time podrezao glavnu pokretnu žilu, koja pokreće dramom, jer bi Poszlenovichev sin na koncu drame trebao uzeti Sofiju — možemo sebi prema dosadašnjim djelima predočiti, kako je ovaj dramski elemenat izašao voden u našoj preradi.

Pa i sâm natpis hrvatske prerade — „Poszlenovich y *nyegovi szini*“ prema njemačkom izvoru odaljuje se znatno. u samoj razdiobi osoblja. Prema njemačkoj drami nije Zimmermeister Klarenbach u opće imao — sinovâ nego samo *sina*. Hrvatski mu je preradjivač lako dodijelio drugoga sina, pošto je djevojku Friederiku obukao u „mlajšega“ sina Jožicu.

V.

Karl Meisl.

Med rukopisima našega sveučilišta čuva se kajkavski prijevod poznate Meislove drame „*Hervathi vu Zadaru*, voinicska igra z-tremi pokazi od Karola Meizla. Na hervatzki preneshena vu lettu 1822.“.

Digitized by Google

Šafařík u svojoj historiji ne spominje med ostalim dramatskim rukopisima ovoga prijevoda, a nije mi poznato, da je do sada u opće opširnije govoreno o ovom djelu, a najmanje, da ga je tko uporedjivao s originalom.

Meisl mjestom svoga rodjenja nije stajao odaljen od središta starije kajkavske knjige. Rodio se u Ljubljani 30. lipnja 1775., a umro 8. listopada 1853. (Vidi Wurzbacha!). Bio je „Rechnungsführer" i „Feldkriegscommissär", a napokon je kao računarski savjetnik bio dodijeljen pomorskom departementu. Umirovljen godine 1840. radio je tiho na dramatskom polju još potpunih trinaest godina. Napisao je u svemu nekih 200 dramatskih djela, pa mu se je pokop — kako vele Meislovi biografi — ipak „durch gänzliche Abwesenheit der Wiener Theaterdirektoren und Schauspieler bemerkbar gemacht" . . . . . A Meisl je s Bäuerlom i Gleichom ipak bio jedan od najpoznatijih pučkih bečkih dramatičara u prvoj polovini XIX. vijeka, te se je u njegovim djelima u prvom redu stari Nestroy isticao s Raimundom. God. 1822. bio je šta više obnovljeni Josefstädter Theater otvoren Meislovom predigrom „Die Weihe des Hauses", kojoj je popratnu glazbu napisao sam Beethoven. — Velik dio njegovih pučkih drama prekipljuje neobuzdanom obiješću. Svojim djelovanjem popunio je Meisl prijelazni perijod izmed „Hanswurst"-vremenâ i dostojnije dobe bečkog lokalnog pozorišta.

Skupljena Meislova djela štampana su u deset debelih svezaka (prvih šest godine 1820. u Pešti, a ostala četiri u Beču 1824.—25.). Osim toga izašao je velik broj dramatskih njegovih djela u posebnim knjižicama. Med tima i

Die

Kroaten in Zara

Ein militärisches Schauspiel in drey Aufzügen. Na djelu se Meisl potpisuje: „k. k. Marine Unter-Commissair". (U Beču 1814., kod Ant. v. Haykula).

Djelo je ovo od jedinih plodova starije naše kajkavske prijevodne dramatike, koje se danas može pročitati s nekim višim domovinskim i patriotskim interesom, pa da *nije* prijevod, moglo bi se davati i s velikim uspjehom na novoj pozornici hrvatskoga kazališta, jer je zaista od jedinih pozitivnih ostataka književnih, što ih je ostavila med nama kratkotrajna vlada velike francuske nacije. Pored zanimivog „vojničkog dijela" drame provlači se spretno i osobito blagotvorno šaljiva ljubomorna nît izmed češkog gostioni-

Digitized by Google

čara Venceslava i njegove zaljubljene starice Veselke. Napokon sâm završetak drame razblažuje tim više, što se osvajači zemlje — Francuzi — povlače iz posljednje svoje tvrdje (Zadra) bez velike krvi (dakle onako, kako je to miroljubivom srednjem čitatelju najpodesnije), a nad bedemima se razavija — „domovinzka zasztava blaga". Zanimivo je naime i to, da se prevodilac uporno uklanja „austrijskom" imenu, kojemu bi se morao, da se je *htio* držati bečkog izvornika, svaki čas pokloniti. Prevodilac je očito *htio* da stvori *hrvatsko djelo*, s hrvatskom osnovnom mišlju i s hrvatskom okolinom. Pa da, kako rekosmo, ovaj rukopis nije prijevod, dobili bismo s njim u ruke radnju iz trećega decenija našega vijeka, koja bi bila našim kajkavcima na ponos i diku, a cjelokupnoj krvatskoj književnosti na utjehu. Al ovako, što da kažemo? — Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas . . . . .

Sadržaj drame bio bi u kratko ovaj.

U zadarskoj tvrdji stoji francuska posada pojačana hrvatskim bojnicima, koji su se bili već borili pod francuskom zastavom kod Smolenska, Berezine i Moskve. Med časnicima ima i nekoliko Hrvatâ (Ellich, Strenich, Maximich i Orovich). Časovi „velike nacije" (tako se naime nekoliko puta prevodi historijsko ime „de la grande nation") odbrojeni su. Na svim krajevima puca nekad neosvojna snaga Korzikančeva. I pod žezlom cara Franje stanu se okupljati pokrajine, koje su mu na nekoliko godina bile otete. Još jedini Zadar ne će da prigne ponosnu šiju. Sa svih strana podsjeli ga austrijski junaci, a med njima dabome u prvom redu hrvatski ratnici. Francuska posada umjela je vješto kriti od svojih Hrvata, koji su bili u njihovoj službi, vijesti o padanju francuske slave; ona je i sada umjela da ih uvjeri, da su opsjedači samo buntovnici, koji se dižu proti svojim francuskim gospodarima. — Trebalo je da se nadje stvorenje, koje će hrvatskim sinovima u tvrdji dojaviti, o čemu se radi. I našto se to stvorenje u licu Jalse Marushke, djevice, koja je bila vjerena sa stražmeštrom Poterichem, francuskim podanikom i uglednim sous-offom u tvrdji. Velikom previjanošću provuče se ona izmed francuskih straža. Hrvati prijedju svojoj braći, a Francuzi ne mogoše na ino nego da polože oružje, te ih opsjedači pustiše slobodne. „Lyubav domovine je obladala".

Koliko je toplih i značajnih scena u komadu, čini nam se, da ovdje nije prâvo mjesto da se napominje.

U ulogi Poterićevoj kao da je utjelovljena sva vrlina naših bezbrojnih sinova, koji su se borili na dalekim poljanama. Elokven-

Digitized by Google

cija, kojom on na čelu svojih istomislenika (II. č. prizor 11.) prije nego što hoće da provali iz tvrdje, nagovara i hrvatske časnike da krenu s njima, — patriotska je i žitka . . . . . „ar nije to szlavna cezta, po koji ztupate! Szamo on vojnik je poshtuvanya vreden, koj sze za domovinu bie“ (für das eigene Vaterland . . . . .). A kad je došao francuski major, koji se je njima na čelu borio na opkopima oko Smolenska, te im stao u dušu govoriti, da se okane naumljena koraka, odgovara mu Poterić zanosno, te se u tom govoru zrcali upravo zbijena misao, kojom bismo *danas* mogli odgovoriti na strašni pohod naših sinova protiv braće istoga plemena.

„— — — U Ruszku szu odvlekli nashu cvetuchu mladost, gdi nevolya, zima i mech nashe bojne rede pokoszili szu. Zashto morali szmo vu to po jeziku y derfanyu nam priatelzko carztvo navalyiti? Zbog neokretne (elend) dike i szlave, szamo da jedna z-kervjum pomazana zaztava na Kremelzkom verhu zaszadi sze, proch vszaki zpomenek nevludnog boja za podlosit szveta. *Mi szamo za domovinu navadni szmo vojuvati;* mi ne budemo davili zbog tugye dikoselnozti (Ehrgeiz).“[1]

I prije nego što su provalili iz grada, uzeše sa sobom i krčmara Venceslava, koji je bio — Čeh. Budući da je bio zapleten u zavjeru, koju su Hrvati zasnovali proti tudjinačkoj posadi, bilo je gotovo sigurno, da bi ga Francuzi ukinuli sa života. I kad je htio Venceslav da se oprosti od svojih prijatelja, klikne Poterić:

— „Ne tak! Ti idesh z-nami. Uzmite ga u szredinu; *on je Cseh!*“

On im na to zahvali i zamoli — pušku, jer nije htio da se ne bori bok o bok sa svojom braćom i istomislenicima.

A na domu ostala kukajući i jaučući Venceslavova žena Veselka, koja je navukla cijelo to zlo na Hrvate (jer bi inače mogli bez prolijevanja krvi izaći iz grada) i na svog muža, jer je bila sljubovna na — Marušku. Djavo joj zabio u glavu misao, da je Maruškino oko palo na njenoga ostarjeloga muža, pa je dokazala zapovjedniku tvrdje, da je Maruška uhodarka. I Poterić pomisli, da je izgubio požrtvovnu vjerenicu.

---

[1] Posljednja rečenica ove periode: „Unser Leben ist für erpresste Nazionen nicht feil“ — ostala je u peru prevodiočevu. Možda je nije *znao* prevesti?

Inače je prijevod savjestan i točan.

Digitized by Google

Napokon završi se sve akordom umirnim i ljubavnim; Maruška se spasi, Venceslav se pomiri sa svojom Ksantipom, a domovina postane srećna (njem. original veli: „Und *Franz* (car!) beglückt unser Vaterland").

VI.

Gottlob Stephanie mladji.

Šafařík u svojoj književnosti južnih Slavena spominje, da se u biblioteci zagrebačkog alumnatskog seminarija čuva rukopis pod imenom „*Zplatchena zvedlyivozt* ili Porushenye bludnozti, po zpametnom szvetzkem plebanushu vchinyeno, igrokaz vu treh pokazih".

Ova će bilješka Šafaříkova biti potekla od netočne informacije, jer je *kontaminacija dviju raznolikih drama*, koje su nam sačuvane do danas, i to prva oštećena i bez natpisne strane. a druga potpuna i vrlo lijepo pisana.

Rukopis je prve drame defektan, te mu nedostaje čitav prvi svezak, a počinje s osmim prizorom II. čina. Na prvom svesku sačuvanog rukopisa zapisano je mladjom rukom, da „prvi diel toga igrokaza manjka", daklę onaj dio, koji nosi natpis komada i „osobe igralaca". Budući pak da je rukopis drame „Porushenye bludnozti po zpametnom szelzkom (ne „szvetzkem", kako je zapisano u Šafaříkovoj historiji) plebanushu vuchinyeno" potpuno sačuvan, te se čin drame nikako ne podudara s onim oštećenim rukopisom, to nema nikakve sumnje, da su „Zplatchena zvedlyivozt" — i — „Porushenye bludnozti" dvije sasvim raznolike drame. Prva je još u pet činova, a druga u tri.

Slučaj je htio, da nam je med rukopisima zagrebačkog sjemeništa sačuvana drama pod imenom „*Die bestrafte Neugierde oder Wo man sehen sollt, sieht man nicht*" s bilješkom, da je djelo davano u njemačkom jeziku god. 1803. i to pod dirigiranjem vicerektora Kovačevića. Uz imena njemačka zapisana su i hrvatska: Orlovich, Naczek, Jakob, grof Ztrelyan, baron Gromovich itd. — a ovo su upravo *glavne osobe rukopisa, kojemu se natpisna strana nije sačuvala.* Osim toga podudara se sasvim tekst oštećenog hrvatskog rukopisa s ovim njemačkim rukopisom; oštećeni je dakle rukopis, kojemu „manjka prvi diel", upravo ono djelo, što ga Šafařík spominje pod natpisom: „Zplatchena zvedlyivoszt". I tako bismo po sačuvanom njemačkom rukopisu mogli rekonstruirati izgubljene dijelove hrvatske drame.

Digitized by Google

Pitanje je sada, *čije* je to zapravo djelo, jer na njemačkom manuskriptu nije ničim spomenuto ime piščevo. Ali već u njemačkom manuskriptu nema nijednog ženskog lica. Kako smo vidjeli kod Eckartshausenova „Kukolja med pšenicom“, već je njemački zagrebački rukopis imao sve „sjemenišne modifikacije bavarskog djela, tako da — govoreći o hrvatskim *preradama* sjemenišnih drama — ne možemo ni u tom biti potpuno sigurni, da li su i ove „beženske“ sjemenišne prerade *hrvatski* izvorni posao. Dva su naime načina, kojim su ove prerade mogle nàstajati. Njemački je original bio preradjivan za sjemenišne diletante ili u samom Zagrebu, ili je prerada dolazila već u Zagreb u *njemačkom preradjenom rukopisu*. Budući da smo do sada našli u sjemenišnoj biblioteci dva njemačka rukopisa onih drama, koje su se u istoj ediciji davale na istoj pozornici i hrvatskim jezikom, a na tim njemačkim rukopisima ne nalazimo nikakva znaka, da bi baš *morali* biti napisani u Zagrehu, dolazimo ponovno na misao, da su naši klerici imali možda u kakvoj inozemnoj sličnoj instituciji izvor, iz kojega su primali djela udešena za istu potrebu, kojoj su sami prinosili svoj trud.

Tako „Die bestrafte Neugierde“ u njemačkom rukopisu nosi na sebi sve sjemenišne „hrvatske“ znakove, koje smo razabrali na drugim djelima ovoga perioda. Nema ženskih uloga, a osobe i scenska razdioba potpuno se podudaraju s dočuvanim nam hrvatskim tekstom. Na žalost ni na jednom tekstu nemamo nikakvih zapisaka, koji bi nam koliko-toliko razjasnili odnos jedne predstave prema drugoj. Jedino što uz imena njemačkoga teksta nalazimo spomenute nazive glavnih junaka hrvatskog rukopisa. Ove pripiske možemo sebi da objasnimo ili tako, da je dirigenat hrvatske predstave imao u rukama njemački tekst, pa je za svoju porabu kraj njemačkih imena zapisao hrvatska, ili su ta imena zapisana rukom hrvatskog prevodioca prije nego što se je dao na prevodjenje samoga djela. Svakako je njemački ovaj tekst postojao prije hrvatskoga. Pitanje je samo, da li je njemačka prerada složena u Zagrebu ili je u ovom obliku već prispjela k nama. Zanimivo je još i to, da se pripisci hrvatskih imena u njemačkom tekstu ne podudaraju posvema s imenima hrvatskog teksta. Tako se sluga tobožnjega princa Vladimira u njem. rukopisu nazivlje „Schiebel“, a u hrvatskom „Vidak“; u tekstu pak njemačkom pripisano je ime (koje bi dosljedno prema drugim pripiscima trebalo da je provedeno u hrv. tekstu) „Fritz“. A u hrvatskom tekstu

Digitized by Google

o Fritzu nigdje ni spomena. Dakle će pripisana hrv. imena u njem. rukopisu po svoj prilici biti tek prijedlozi ili koncipiranje za definitivna imena hrvatske predstave.

Sadržaj drame bio bi u kratko ovaj.

Gostioničar Orlovich (Ständler u njemačkom rukopisu) ima pogrešku što bi sve rado da sazna: ljubopitan je u najvećem stepenu, te se miješa u stvari, koje se njega nikako ne dotiču. Jedan ga je slučaj stajao gotovo osobne slobode. Grof Ztrelyan (Graf Donner!) i barun Gromovich (Baron Wetter) došli su u selo, da vrbuju momke za vojsku. Odsjeli su kod Orlovicha, ali su rădi, da ih prvo vrijeme nitko ne prepozna. Orlovich ih dabome prima u svoju gostionu rado i objeručke, ne tražeći od njih nikakve legitimacije, samo — ako mu točno plaćaju za stan i za ono, što potroše . . . . . Sad je samo htio da se uvjeri, da li su ti aristokrati pravi „verbungaši“ i da li imaju novaca. I ova njegova „zvedlyivozt“ treba da bude „zplatchena“! — U razgovoru s došljacima navede Orlovich govor na to, kako bi tobože i on pošao u vojsku, samo da nije oženjen, i da je malo pristaliji za vojnika. Ali bi za njega trebalo platiti „veliki Handgeld“; ispod 200 cekina ne bi htio poći pod barjak. Došljaci mu s mjesta odbroje novce, i on je — soldat. Badava se Orlovich izvlačio, da se je samo šalio; verbungaši ne će nipošto, da itko „iz nyih norcza pravi“. I jadni bi gostioničar zaista morao s njima poći, da se u njegovoj gostioni od nekoga vremena slučajno nije nalazio neki „princ Vladimir“, koji je kartanjem zasluživao novac, ali je ipak Orlovichu toliko ostajao dužan, da je ovaj radi velikoga duga lako mogao toga princa turnuti u vojsku mjesto sebe, i tako se spasiti od teške kazni, koja ga je čekala.

U drami nema ni jedne ženske uloge osim — Naczeka, koji je ženskog karaktera, jer na koncu drame traži Vidak (tobožnji princev podvornik) od Orlovicha, da bi dozvolio Naczeku, da s njim podje u svijet. U *pravom* njemačkom izvoru mora da je ta djevojka, koja se krije u Naczeku, u cijelom komadu ljubakala s Vidakom, a to sve Orlovich nije opažao nego su ga više zanimale stvari, koje ga se nisu doticale. Kako se je pak sjemenište klonilo ljubavnih elemenata, to je izostavilo cijelu ovu ljubav, pa je moralo izostaviti i drugi dio naslova na čelu drame — „Wo man sehen sollt, sieht man nicht“.

U njemačkoj literaturi ima dramatizovanih i „kažnjenih zvedljivaca“ tma božija. Meni je iza dužega traženja ipak pošlo za rukom

Digitized by Google

naći pravoga: „*Die bestrafte Neugierde*“, ein Lustspiel in fünf Aufzügen von *Stephanie dem Jüngeren*. Skupljena djela ovog poznatog „bečkog Goldoni-ja“ izašla su god. 1776. u Beču, a u predgovoru stoji zapisano, da se ova drama sada preštampava znatno skraćena i lišena dviju epizodskih osoba. Isporedjujući njemački zagrebački rukopis s bečkim štampanim izdanjem, razabiramo, da je zagrebački rukopis — a po njemu i hrvatski prijevod drame — radjen po prvom izdanju, koje je izašlo u Leipzigu god. 1772. *anonimno* (pa za to možda i nema na zagrebačkom rukopisu imena piščeva), te se u njemu nalaze obje izostavljene epizodske osobe (Kapitän Stuntz i Ein Bauernknab). Bečko izdanje krsti dramu samo „*Der Neugierige*“, dok je leipziško izdanje nosilo isti dvostruki natpis, što ga nosi zagrebački njemački rukopis.

Inače se osobe njemačkog našeg rukopisa sasvim podudaraju s osobama Stephanie-ovog bečkog izdanja. Jedino što je Frau Ständlerin (žena Gastwirtha Ständlera-Orlovicha) obraćena u mladjega Ständlera t. j. u brata gostioničarevog. A Jakobina, sestra gospodje Ständlerove, postala je — Karl, Stiefsohn des Herrn Ständlers. Dakle je naš Naczek — Stephanieva „Jakobina!“

I tako nam se jednim mahom razjašnjuje kajkavska drama.

Ovaj mladji Gottlob Stephanie dolazio je češće pred zagrebačku sjemenišnu publiku nego što bismo se mogli nadati. On je bio mladji brat (rodj. 1741.—1800. u Breslavi) znamenitijeg bečkog glumca Christ. Gottloba Stephanie, pa je proti svome bratu zagovarao ekstemporiranu komediju, te je radi toga i polemizirao sa znamenitim kazališnim kritičarom svoga vremena, Sonnenfelsom. Šta više, napisao je proti njemu i oštru dramatsku satiru „*Der Tadler nach der Mode*“, koja se je — davala u njemačkom originalu i na našoj sjemenišnoj pozornici god. 1805. U sjemenišnoj biblioteci čuva se i danas prvi dio toga rukopisa, ali bez imena dramatičareva.

Ugledavajući se Stephanie u Lessingovu „Minnu von Barnhelm“ napisao je „*Die abgedankten Officiere* oder Standhaftigkeit und Verzweiflung“. Samo što Stephanie — upravo kao i njegov vršnjak Kotzebue — nije mogao da se uzdigne do etične visine Lessingova književničtva. I on je za najveće moralne griješke umio da zaklopi jedno oko. Šablonska karakteristika, isti tipovi obojadisani istim bojama ističu još jače moralni trulež ovog komedijantskog literatstva. Al su i ovu dramu uzeli naši kajkavski diletanti u svoj repertoire, te su ju god. 1801. prikazivali njemačkim jezikom u sjemeništu, a god. 1805. u plemićkom konviktu. I do danas nam

Digitized by Google

se je sačuvao originalni rukopis. Ni na ovom rukopisu ne stoji ime spisateljevo nego samo „vom Verfasser *der Werber*“ (koji su se davali god. 1769. u Beču s vanrednim uspjehom).

I tako smo, tražeći izvor „Zplatchenoj zvedlyivozti“ našli pisca još dviju drama, kojima se je nasladjivalo zagrebačko općinstvo pri obratu XVIII. vijeka u XIX.

VII.

Anonimni pisac njemački.

Osobita mi je sreća poslužila, da sam našao izvor drami, koja je prvi put bila davana u sjemeništu god. 1803., a drugi put 1827., a na rukopisu ne stoji — niti je do danas poznato — ni tko ju je preveo, ni da li je u opće prijevod, i — ako jest — odakle je prevedeno. Šafařík spominje (II. str. 331.) med ono jedanaest dramatskih komada, što se čuvaju u zagrebačkom sjemeništu u rukopisu: „Redki proczessush, igrokaz vu treh pokazeh“ i ni riječi više. — Ja sam pregledao sjemenišni rukopis, koji nosi natpis *„Retki* (— ne: „redki“) *procze/us, jeden Igrokaz vu treh pokazih“*, a neposredno iza natpisa stoji zapisano latinskim jezikom: — „primo productum 1803., postea renovatum 1827-o“. Na strani, na kojoj su napisane „Pershone oszobe igrajuche“ stoji zapisano razvodnjenim mastilom: „dirigente A. D. Shótt. Prof.“

Proučivši sadržaj komada, zamolim iz bečke dvorske knjižnice knjigu, koja je god. 1802. tamo štampana („auf Kosten und im Verlag bey J. B. Wallishausser“) pod natpisom: *„Der seltene Process.* Ein Schauspiel in drey Aufzügen. Nach einer wahren Anekdote“. — I dobijem je (broj: S. A. 3 H. 44.) — Na njoj ne stoji zapisano ime pisca, a ne nalazim ga ni u novoj ediciji Goedeckova „Grundrissa“.

Isporedivši ga s našom kajkavskom dramom nadjoh, *da je naše djelo točan prijevod iz djela spomenutog anonimnog pisca njemačkoga.*

I tako bismo ušli u trag i opet jednom djelu, koje je prevedeno za istu sjemenišnu družinu, — s istim osobitostima i preradama, koje smo spomenuli već govoreći o predjašnim djelima vrijednih naših kajkavskih diletanata.

Drama je ova na njemačkoj pozornici imala tolik uspjeh, da je pisac sedam godina kasnije (god. 1809.) izdao: *„Den zweyten Theil des seltenen Prozesses“* i to u četiri dijela, a pisac ni ovaj put

Digitized by Google

nije izašao iz svoga anonimstva, nego na naslovnom listu stoji zapisano samo: — vom Verfasser des ersten Theils.

Sadržaj prvoga dijela, koji je preveden na hrvatski, osobit je i neobičan[1].

Stari Bogobojecz dospio je na prosjački štap; kuća mu stubokom izgorjela, pa i cijela radnja njegova tkalačka. U prvoj ga sceni vidimo, kako u praznoj sobi „vu zobunczu chizto sziromashkom szedi, szim i tam hita sze kak da bi zpati probal". — A u drugoj sobi leži mu žena iznemogla, rodivši mu te noći dvojke . . . Samo mu je to još trebalo! Ne može da prehrani ni sadašnju porodicu, a evo, bog ga dariva novim blagoslovom. U svom očaju odluči čestiti tkalac, da barem jedno od novorodjenčadi izloži pred pragom bogatoga trgovca Nemilichicha; bog će mu — mislio je nesretnik — taj grijeh već oprostiti. I on kradom uzme od žene, koja je bila zadrijemala, zdravijega dečka, te ga ponese pred kuću trgovčevu. I upravo se htjede odalečiti od trgovčeve kuće, svršivši svoj posao, kad al začuje za sobom trgovčev: „ha, ha, tepecz; jeszi ti taj, koi meni detczu szim noszi? Komaj je pol vure preshlo, da je meni jedno pred vrata poztavil y nut podufal sze y pak z drugim takaj tak chiniti". — I Nemilichich preda Bogobojczu i ono dijete, što mu ga je čas prije netko drugi ostavio . . . . . I tako jadnik mjesto dvoje novorodjenčadi dobi iznenada na vrat troje . . . Božja volja, pomisli, i preda ih oboje susjedu Martinu, koji se je brinuo oko djece i oko bolesnice. Dok je nesretnik još nastojao da se izmiri sa svojom kobi, doleti mu Martin sav kao bez duše kličući: „Hiti sze na kolena tvoja, ter hvali y dichi Boga!" — U

[1] *Pershone oszobe igrajuche:* — *Osobe njemačkog originala:*

Jakob Bogobojecz, pobogchani czaiga tkalecz.	— Bauming, ein verarmter Zeugweber.
Stefek, najztareshi szin nyegov od litt 12, od perve sene.	— Fritz, sein ältester Sohn von 12 Jahren erster Ehe.
Martin, szuszed sziromashki iz ruk dela sivuchi.	— Marianne, seine arme Nachbarin, von Handarbeit lebend.
Nemilichich, bogati tergovecz.	— Hornschall, ein reicher Kaufmann.
Poshtenchich, licentiatush.	— Wakerfield, Licentiat.
Cziganovich, prokurator.	— Wespenberg, Kanzleyadvokat.
Pozpanovich, Mudroevich } shenatori jednoga kralyevskoga warasha.	Mirthenthal, Wallner } Räthe des Magistrats einer freyen Reichsstadt.
Gizdavchich, actuarius.	— Hafner, Aktuar daselbst, Neffe des ersteren.
Piachih, porkulab.	— Kapsel, ein Gerichtsdiener.
Wratar.	— Ein Thorwartel.

Digitized by Google

pelenicama djetetovim našlo se 500 for. i pismo, koje je glasilo: „On miloszerdni chlovek, koteri ovo dete najde, dobi pripoztavlenu banku od 500 zti, z-jednim piszmom od jednake shume na penez premenyanya hisu Popovicha (u originalu stoji: „nebst einer Anweisung auf eine gleiche Summe auf das Wechselhaus Frohn und Compagnie“) y nyegove kumpanie, koju on vszako letto tak dugo digati more, doklam sze otecz deteta vu personi pri nyem oglaszil ne bude“. — Bogobojecz od sreće ne zna, što će; spasena mu je porodica, spasen zanat. Al ta sreća za dugo nije potrajala. Trgovac Nemilichich brzo sazna, što se je dogodilo, i pokaje se, da oni novci nisu njemu kanuli u špag. I podigne parnicu. Tko je dijete našao? Jer u pismu stoji: „chlovek, koteri ovo dete najde“. — I razvije se „Retki proczefus.“ Iza dugoga okapanja dopane dijete ipak našem Bogobojczu. — Pointa u sudbenoj raspravi bila je ta, da je mladi advokat Poshtenchich, koji se je došao — čim je začuo, da se je proti Bogobojczu podigao Nemilichich — sâm ponuditi nesretnome tkalcu, priznao, da je — on glavom otac našastog djeteta . . . Kao sveučilišni djak zagledao se je „vu jednem varashu“ (u originalu veli: u Göttingenu) u kćerku jednoga „vdovcza senatora“ (verwittweten Kommerzienrathes), koji je silom htio svoju kćerku da dade u samostan. Na to mladiću nije preostalo drugo nego da se tajno vjenča s djevojkom i da pobjegne. Na putu mu žena — u ovom gradu — iznenada rodi i u porodu umre.

Hrvatski prijevod drame drži se vjerno njemačkoga izvora. Jedino scenske bilješke, koje su u njemačkom djelu prilično opširne, izostavljao je hrvatski prevodilac[1]. Zatim je u posljednjem činu prizor treći i četvrti (koji u originalu iznosi samo jedan dialog) zbio u jedan, tako da posljednji čin prividno iznosi u hrv. rukopisu za jedan prizor manje nego u originalu.

U samoj preradi nema nikakvih znatnijih promjena nego što je susjetkinja Marianne obrnuta u hrvatskom prijevodu u susjeda Martina. I ova „sloboda“ našega prevadjača nosi u sebi svu neprirodnost tih naših starih prerada. Što je u njemačkom izvoru

[1] Tako na početku 3. prizora I. čina, gdje Bogobojecz dolazi s djetetom na ruci iz sobe ženine, veli se u hrv. prijevodu samo, da se dijete „mora tak zkriti, da mu sze obraz ne vidi“. Ova bilješka nalazi svoj komentar u njem. opširnijem originalu, gdje se veli: „Er muss es verbergen, *weil sonst der Eindruck leicht lächerlich werden könnte, wenn man das gemahlte Gesicht der Puppe sähe*“.

Digitized by Google

sasvim razumljivo, da se stara susjeda brine oko rodilje i njene djece, to u hrvatskom prijevodu graniči sa smiješnošću. U „Rijetkom procesušu“ stari Martin previja djecu, kuha juhu i pere dječje pelenice . . .

Na naslovnom listu hrv. rukopisa zapisana je još pjesma od četiri kitice, kojih ne nalazim u njemačkom originalu. A kako je pjesma pisana istom rukom i istim mastilom, kojim i cijeli rukopis, bit će da su i tu pjesmu gdjegod u komadu recitirali. Evo je:

Vsze ztvorenye szad pochiva,
Tiho, mirno, vugodno.
Ar je vreme da dobiva
Jakoszt szvoju szlobodno.

Ne zna vezda za teshkochu,
Ku je ob dan gdo terpel,
Ar zpoznaje velikochu
Vugodnozti ku selel.

Szam je chlovek o nevolyni!
Vre zkoznujem tretju noch
Vzeti mora nepovolyni
Ov moj ztalish vszu mu moch.

Ztizka briga trapi mene
Szvet chalarni raduj sze,
Kada tochim szuze zdene
Ti o bose szmiluj sze!

VIII.

Karlo Goldoni.

S imenom Goldonijevim spojeno je prvo beletrističko djelo slaveno-srpske književnosti, koje je bilo napisano prostim narodnim jezikom. God. 1787. štampani su naime u Lipskom Goldonijevi „Trgovci“ u prijevodu mladog medicinara Emanuila Jankovića. U predgovoru ovoga prijevoda spominje se važnost narodne knjige po duševni razvitak pojedinaca; imao je da se pridigne ukus i moral narodni.

S imenom Goldonijevim susrećemo se i na kajkavskoj strani hrvatske knjige. Matija Jandrić, župnik crkvenski (u županiji bjelovarskoj), preveo je negdje u početku XIX. vijeka Goldonijevu veselu igru: „*Il vero amico*“, koju je god. 1821. štampao Mikloušić pod imenom: „*Lyubomirovich ili Priatel pravi*“. Mikloušića je vodila u izdavanju dobrih knjiga ideja slična Jan-

Digitized by Google

kovićevoj: „navuk dobrog držanja i čistoća jezika“, za koju se je Janković ponaosob u predvukovsko vrijeme pokazao jednim od najzaslužnijih pobornika na istočnoj strani naše književnosti.

U „Zavjetku“ Jandrićeva prijevoda u kratko je izrečen sadržaj drame: Ljubomirović je radije usrećivao svoga prijatelja Poštenovića i svoju sestru, nego što se je povodio za željama svoga srca.

Djelu je našao izvor prof. Šurmin, te je u „Vienacu“ od god. 1894., str. 751. i sl. ispripovijedao opširnim načinom sadržaj drame.

S naše strane imamo njegovu mišljenju dodati samo ovo: drama očito nije prevadjana za sjemenišne predstave, jer su ženske uloge ostale ženske. Beatrice postala je Marica, a Colombina — Žuža. U hrvatskom prijevodu škrtac Fabijan pogiba, dok se u talijanskom izvorniku samo prenemaže. Tehnička razdioba naše drame potpuno se podudara s talijanskom razdiobom sve do 22. prizora III. čina — dakle do pod konac djela. Tu su scene ispremiješane i neki dialozi umetnuti, koje je prevodilac samostalno umetao, da opravda svoje odstupanje od talijanskog uzornika.

IX.

Alois grof Brühl.

U drugoj knjizi „Građe za povjest književnosti hrvatske“ odštampan je „*Velikovečnik*“, a redaktor „Građe“ veli, da ga je odštampao prema izvorniku, koji se nalazi u njega.

Prema tomu sačuvana su *četiri* (dva potpuna, a dva nepotpuna) rukopisa iste drame.

U sjemenišnoj biblioteci nalazi se vrlo dobro sačuvani rukopis s natpisom „Igrokaz imenuvan Veliko-Vechnik vu peteh pokazeh, izkazan od bogozlovczeh biskupie zagr., letto 1794.“ Na istom rukopisu stoji zapisano, da je drama davana i god. 1832. — U tom rukopisu našao sam deset listova nešto manjega formata, i to od 4. prizora I. čina do 2. prizora III. čina, a razabiram, da je taj rukopis — *prijepis* potpunoga primjerka, u kojemu se je našao. Ovaj nepotpuni primjerak mnogo je korigiran pisaljkom. Tako je „Szlavi, velikovechnik“ obraćen u „Blagojevicha, szlobodnoga varasha szudcza“, a njegov šurjak Cziprovich u „Kramaricha“. Notarius varoški dobio je ime „Gerchek“, a Makar i Ztojan, tolvaji, obraćeni su u „Ztrelcza“ i „Zgrabcza“. Pojedine su rečenice dotjerivane, nekoji odlomci isprekrižani, a na početku drugog čina zapisan broj 9., to jest: da se iza osmog prizora I. čina

Digitized by Google

nastavi odmah dalje sve do 7. prizora II. čina, gdje je rimskim brojkama označeno II. Preradjivaču je očito bilo stalo do toga, da se od pet činova sjemenišnog rukopisa načine — tri čina.

I to je uradjeno.

U sveučilišnoj biblioteci čuva se nepotpun rukopis pod imenom:

„*Vernozt szlusbe je czena chloveka*
igrokaz vu t r e h pokazih".

u kojemu *nalazim istog* „*Velikovechnika*" s onim promjenama, kako sam ih našao na spomenutih deset listova.

Prema tome bit će da je izmed premiere (od god. 1794.) i reprize (god. 1832.) „Velikovechnika" davana ista drama — možda u konviktu? — pod imenom „Vernozt szlusbe" — Iza prvog čina zapisana je u sveučilišnom rukopisu godina prijepisa 1810., a i ime prepisivača — Juraj Asperger, — koji je u to doba kao klerik mnogo prepisivao (i prevodio?) strane drame.

Što se tiče podrobnijih scenskih instrukcija i potpunosti, to je lijepi sjemenišni rukopisni primjerak bolji od onoga, što je preštampan u „Građi". U akademijskom je izdanju preštampana drama bez ikakvih pozorišnih opisa i bez glumačke radnje, što se nalazi u obilju u sva tri ostala rukopisa. Šrepelov rukopis očito je prijepis izvornog sjemenišnog prijevoda, te je — možda za souffleursku porabu? — napisan bez ikakvih scenskih uputa.

Čim sam pročitao dramu, bio sam potpuno uvjeren, da stvar ne će biti originalna. Na ovu me je misao navodio tudjinački stil i duh pojedinih uloga, za koje sam osjećao da nisu zasnovane u onom *spolu*, u kojem nam se prikazuju. Već sin Velikovechnikov Vinczek nije muškarac; pisac nije umio da Vinczekovo *ženstvo* dosta spretno prikrije. Kad je Szlavi dočuo, da mu se sin sprema na bijeg s lieutenantom (!) Ratovichem i kad je vidio da mu ne će više ništa pomoći odupiranje ovom naumu, daje blagoslov sinu, moleći ga, da se „učini vrijednim stupiti s dikom u familiju viteškoga ovoga časnika" . . . A to ne bi imalo prave jasnosti, kad bi taj Vinczek zaista bio sin, a ne — kćerka.

Ova želja pojedinih „sinova" za vojničkim staležom — kako smo razabrali tečajem cijele rasprave — sasvim je obična dosjetka naših preradjivača, koji su izvorne uloge zaljubljenih djevojaka obraćali u momke zaljubljene u — vojnički stalež.

Pa i Cziprovich, šurjak Velikovechnikov, nije zamišljen muški.

I nisam se prevario u svojoj slutnji. Pregledao sam Eckartshausenova „Hofratha", Geblerovog „Ministra" i Rehdigerovog „Statt-

Digitized by Google

haltera", ali „Velikovechniku" ni spomena. Onaj drugi naslov: „Vernozt szlusbe" navodio me je još u veću nepriliku. I pade mi oko na *Brühlova „Bürgermeistera"*. Ali nigdje da ga nadjem. Izašao je u „Tagebuchu der Mannheimer Schaubühne", a u zasebnoj knjižici u Beču god. 1785., te se kao osobito rado gledana gluma prodavala „beym Logenmeister beider k. k. Theater". Devet godina prije zagrebačke predstave! Možda je uspjeh bečkog prikazivanja dopr'o do upraviteljâ sjemenišnog književnog nastojanja? — I nadjoh primjerak u bečkoj dvorskoj biblioteci.[1]

Nisam se prevario.

„Velikovechnik" je točan prijevod drame spomenutog saksonskog pisca Aloisa Friedricha grofa von Brühl-a, kojega su skupljeni „Theatralische Belustigungen" izašli u Draždjanima od god. 1785. do 1790. u pet omašnih svezaka.

I u istinu: Frau Bürgermeisterin Blasdorf obraćena je u Cziprovicha, a njena kći Julchen — u Vinczeka . . . Djelo je složeno u pet činova poput naših *izvornih* rukopisa, a ne u tri poput prepisane „Vernozti szlusbe". Sva se rasporedba hrvatske prerade slaže do najmanje sitnice s njemačkim originalom. I činovi i prizori isti su.

Osobe u njem. izvoru nose ova imena: Herr Blasdorf, regierender Bürgermeister einer grossen Reichsstadt (Szlavi, velikovechnik szlobodnog varafsa); Frau Bürgermeisterin Blasdorf (Cziprovich, nyegov suryak!); Julchen, ihre Tochter (Vinczek!); Herr Lieutenant von Britzstein, ein auf Werbung stehender Offizier (Ratovich); Heller, ein Unteroffizier, den Lieutenant bedienend (Junakovich); Gotthelf, ein Bettler (Bogudrag); Heinrich, sein Sohn (Juricza); Kaspar, Blasdorfs Bedienter (Gaspar); Herr Haberbund, Stadtschreiber (notariuss varasski) itd.

Da se vidi, kako se je naš prevadjač točno držao njemačkoga izvora, prepisujemo ovdje početak Brühlova djela skupa sa scenskim instrukcijama, bez kojih hrvatsko štampano djelo nema uvijek potpune jasnosti — a u sjemenišnom rukopisnom primjerku nalaze se prevedene i ove instrukcije.

Erster Aufzug

Ein öffentlicher Platz; im Hintergrund eine Kirche. Es ist Nacht.

Erster Auftritt.

---

[1] Ovom prilikom ne mogu da ne zahvalim mladom prijatelju g. Arturu Schneideru, stud. phil. u Beču, koji mi je mnogo pomogao u traženju izvorâ tim, što je one drame, za koje sam ga zamolio, prije pregledao nego što sam ih ja zatražio za Zagreb.

Digitized by Google

Eine Gasse. Heller betrunken, mit dem Säbel wetzend. Gotthelf liegt unter einem Obdach; seine Krücke neben ihm.

Heller: Und hab' ich gleich keinen Heller mehr — Juhhey, so bleib ich doch lustig! — Das ist ein Leben auf Werbung! — Biegelhoch! — Und die Stadtmäusen, die Hallunken! Was? Arretiren? Hellern arretiren? Ha, ha, ha! Die Lust wird ihnen vergangen seyn! Auf immer hoff ich. Nun, nun, nur ein fruchtbarer Regen heute, so werden morgen Nasen, Ohren, Finger und andere solche Kleinigkeiten aufkeimen, denn gesäet hab' ich reichlich. Aber est ist Zeit; ich muss schlafen gehen. Marsch! *(Er stösst an Gotthelf).* Wer da? Wer da?

Gotthelf: Hier liegt ein Soldat, nun ein Krüppel, ein Bettler!

Heller: Das war der Teufel! Kammerad, hab' ich doch nicht gestossen i t. d.

X.

Christian Heinrich Spiess.

U sveučilišnoj biblioteci čuva se rukopis jednog „vojačkog igrokaza" u četiri čina pod imenom:

„General Vitezovich y nyegov szin Rittmeister".

Budući da se ime ove drame provlači kroz hrvatske književne povijesti kao neka zagonetna sfinga, za koju svaki znalac mora po imenu znati, ali nitko ne zna, o čemu se zapravo radi, spomenut ćemo u kratko sadržaj drame.

Rittmeister Radoboich slavan je junak, koji je dan prije nadbio moćnog neprijatelja, pa i generala Vitezovicha zarobio. Zarobljeni general dolazi kralju-protivniku da zamoli od njega svoj mač; slobode nije toliko željan, koliko svoga vjernoga mača, što ga je 55 godina pratio po svem zlu i nedobrom. Kralju se general toliko svidi, da mu daje mač i slobodu. Tom prilikom očituje stari general, da mu je tek posljednjih 20 godina ime: barun Vitezovich, a da se je prije zvao — Radoboich. Kralju odmah udari u oči istovetnost imena s imenom hrabrog kapetana, koji je dan prije zarobio Vitezovića, ali mu general očituje, da je jedinca sina izgubio prije 22 godine u boju s Turcima. Kralj pozove kapetana Radoboicha, i za čas ležali su otac i sin jedan drugom u naručju ... Vitezovich sazna od sina, da mu živi u Karlovcu i brat Josef i šurjak Filip i unuk Jurica (sin Rittmeisterov). Kralj dade svome kapetanu dopust od četiri dana, te otac i sin podju veseli da posjete svoj rod.

Digitized by Google

Ali veselje ne bi za dugo. Radoboich i Vitezovich nisu pravo još ni prispjeli do Karlovca, kad je za Radoboichem pošla potjera vojnička, da ga dovede kao izdajicu natrag u tabor. Tek su otac i sin krenuli iz tabora, bio je planuo ogromni magazin kraljev, koji se je cijenio na milijune. Sumnja pade na Radoboicha, jer je čovjek, koji je bio uhvaćen na samom djelu, prokazao Radoboicha kao potkupljenog izdajicu.

Cijela tri posljednja čina kreću se sada oko tobožnje krivice Rittmeisterove. On se nije znao opravdati i bude sudjen na smrt. Stari Vitezovich nije mogao ništa drugo nego da poklekne — prvi put u životu — pred kraljem i da moli za milost, uvjeren jedino, da Radoboich nije mogao učiniti takvu kukavštinu, jer je bio — njegov sin. Sve to nije ništa pomagalo, Rittmeister je imao biti strijeljan. I čitaoci se podržavaju za duga tri čina u sentimentalnom očekivanju nedužnikove smrti, dok se pod konac drame ne očituje stražmeštar Selyanovich, da je on učinio ono strašno djelo, radi kojega ima da se Radoboich pogubi ... S mjesta stanu ordonanci i husari trčati u „veliki logor“, da obustave eksekuciju, koja se je imala za čas izvršiti. I sva sreća, da je major Milich zatezao s izvršenjem kazni. Tek što su vojnici naperili puške na srce Radoboichevo, kad se iz daleka začuje puška. Puška pardona! Stari Vitezovich saznao je za očitovanje Selyanovichevo, zbacio s konja jednog „furišeca“ i dojavio pardon prije od časnika, koji je bio poslan da eksekuciju obustavi.

I drama se završi u suzama. Od sreće plakalo je sve, što je božja providnost odvratila kaznu od čovjeka nedužnika. Sâm kralj slavi boga, što nije dozvolio da se izvrši tolika nepravda, i odluči da više „nijeden krivecz nebude szmert podnezti moral, ako dobrovolyno pregreshku szvoju nevaluje“ — „rajshi bi 100 krivczom miloschu dal, kak jednoga pravichnoga zkonchal“ ...

A iza dokončane drame zbio je službeni orator moral, koji dobivamo iz ovoga djela, u riječi: „da lyubav vszake krepozti z-tem dugshe zadersemo, z-kem iztinskefse videli szmo da takaj zverhu pogibujuche nedusnozti najpravichnefsa providnozt bofanska ruku szvoju dersi“.

Čim sam dramu proučio, bilo mi je jasno, da ne će biti izvorna. Preradjivač je upotrijebio svu vještinu da učini dramu hrvatskom; stari mu je Vitezovich postao Bošnjak, te se bori protiv kralja, kod kojega je ostao njegov sin Rittmeister. Rodbina je Vitezovicheva u blizini glavnog tabora neprijateljskog, u Karlovcu (a isprva

Digitized by Google

je bilo zapisano ime grada Varaždina, koje je prekriženo), a za Radoboicha se kaže, da *nije* Hrvat . . .

Ali ima osobâ, kojima se jasno razabira ženstvo; tako Filip, vujecz Radoboichev, koji svagdje dolazi u društvu s Juricom, sinom njegovim, te traži od oca za dijete posljednji blagoslov i želi, da i njega (t. j. Filipa) s Rittmeisterom pogube. Udara u oči, da to traži vujecz Radoboichev, a ne otac.

Slutio sam, da će se original naći u drami njemačkog pisca Christiana Heinr. Spiessa: „*General Schlenzheim und seine Familie*“, ali do originala nigdje nisam mogao doći; bečka dvorska biblioteka djela nije imala. Napokon potražim djelo u bečkoj *gradskoj* biblioteci — i ne prevarim se. Nadjem tamo Spiessov original i u njemu izvornik „Vitezovichev“.

Spiess (1755.—1799.), rodom iz Freiberga u Saskoj, poznat je kao jedan od predstavnikâ Ritterskog i Gaunerskog romana. Neko vrijeme djelovao je kao glumac i dramatski pisac u Pragu. U svojim pripovjedačkim i pozorišnim djelima umio je nekom virtuoznošću da čitaoce napunja grozom, te se nije žacao u odabiranju najužasnijih predmeta samo da svoju svrhu postigne. Bio je osobito rado čitan, pa su zato njegova djela doživljavala silna izdanja, te su i drugi autori turkali svoja djela pod njegovo ime samo da dodju do što veće prôdjê.

Spiessov „General Schlenzheim“ štampan je prvi put god. 1785. u Leipzigu, a godinu dana kasnije u Regensburgu u preradjenom obliku od K. M. Plümicka i W. H. Brömela.

Hrvatski je prijevod točan, te nema ni u tehničkoj rasporedbi nikakva odstupanja od njemačkog izvora. Jedino u ženskom osoblju.

Filip, vujecz Radoboichev, u originalu je — Sophie, seine Frau; a Josef, njegov stric — Frau von Erlau, seine Mutter. Inače nema nikakve značajnije promjene. Radoboich nosi u originalu ime: Rittmeister von Erlau. Stražmeštar Selyanovich — Wachtmeister Zelle. Seljak Miško, koji je u prvom dijelu drame predstavnik narodne prostodušnosti i loyalnosti prema kralju (— jer uzima za najveću počast i baštinu, koju će namrijeti svojim potomcima to, što je kralj spavao u njegovoj postelji —), nosi u originalu ime Michela, a njegov sin Jakob — Anne, seine Frau.

Dan kasnije (god. 1809.) igrao se je — kako je objavio orator iza predstave „Vitezovicha“ — horvaczki igrokaz imenovan „Poszlenovich“. Da se pod tim imenom „horvaczki igrokaz“ nije mislilo „hrvatski original“ nego: drama, koja će se glumiti u hrv.

Digitized by Google

jeziku, a ne u njemačkom, pokazali smo, kad smo govorili o Ifflandovoj drami „Die Advokaten“, po kojoj je preradjen naš „Poszlenovich“. Saisona se je ova završila s „njemačkim igrokazom“ *Lohn der Nachwelt.*

XI.

Nepoznati izvori.

Saisona god. 1803. završila se je dramom, koja je nosila natpis:

Miszli-Bolesznik

illiti

Hypokondriakush, jeden igrokaz vu treh pokazih.

Glumila se je dne 22. veljače god. 1803., te je oratiu izgovorio Nikola Neralić, teolog IV. godine.

Sujet drami zbio je orator u rečenicu, u kojoj se je moral djela naučao: „da sze zdravi betefnoga naj nevuchini, kajti zeszmechava sze y szebi veliku skodu zrokuje; k tomu da sze lenozt befati mora, kajti iz nye najveksha zla izhadyaju“.

Rukopis ove drame čuva se u sveučilišnoj našoj knjižnici. Drama se je kao repriza davala još i god. 1808.

Po sadržaju drame ne radi se u njoj samo o hipohondriji nego i o lijenosti. Dva su naime brata, jedan: grof Ferdinand Zadravecz, a drugi: grof Laszlo Zadravecz. — Prvi „iz fantazie, a drugi iz lenozti beteguje“. Prvoga izliječe prijatelji, a drugome vračtva nema.

S Molièrovim „Malade imaginairom“ ne podudara se sadržaj drame ni po čem osim po imenu.

Drama je živahna i zanimiva, te bi se mogla i danas davati na našoj pozornici s onakvim uspjehom, s kojim je davan „Tamburlanovich“. Bio bih sretan, kad bih mogao ustvrditi, da je djelo izvorno, ali držeći da u početku XVIII. vijeka nije med kajkavcima bilo nikoga, koji bi mogao koncipirati izvornom snagom dramu i ovake pozorišne tehnike, potpuno sam uvjeren da je djelo prevedeno. Izvora nisam mogao naći, a do drame: „*Der verstellte Kranke oder der rechtschaffene Arzt*“, što je god. 1770. *anonimno* štampana u Beču, nisam mogao nikako doći. Der rechtschaffene Arzt u našoj drami mogao bi biti i Dobrovolyich, prijatelj grofa Ferdinanda, koji je ovog hipohondristu naumio da izliječi veselim društvom i zabavama, a mogao bi biti i doktor Faust, koji je

Digitized by Google

došao na prijevaru doktora Pankraciussa, što je umišljenim bolesničtvom grofovim htio da nabije sebi džepove.

U oraciji iza „Nazlobe med bratmi“ od godine 1811. pozivlje Ignjat Debić, koji je držao taj govor, slušaoce za sutradan na njemačku dramu, koja će se davati pod imenom *„Der Kranke in der Einbildung“*. Možda se je tako nazivao i original „Miszli bolesznika“, koji se je u hrvatskom prijevodu davao već osam godina prije.

Što se tiče *„Barona Tamburlanovicha“*, za kojega do danas takodjer nismo mogli naći izvora, držim iz istih razloga, koje smo čas prije napomenuli, da takodjer ne će biti izvorna radnja naših kajkavskih dramatičara. U pripiski njemačkog rukopisa, koji se čuva u sjemenišnoj knjižnici pod imenom „Stephan, der erste König von Ungarn“ (od Girczeka) stoji zapisano, da će se sutradan (god. 1807.) davati u hrvatskom jeziku drama, u kojoj se krije istina poslovice *„Man strecke sich nach der Decke“*, a po strani je drugom rukom dodan natpis te hrvatske drame: „Chini Barona Tamburlani“. Nije nemoguće da se pod imenom one („des gemeinen Sprichwortes“ — veli njemački rukopis) poslovice krije pravo ime njemačkog originala. Ja pod tim imenom nisam našao nikakve drame ni u najopširnijim bibliografskim pomagalima njemačkim.

Med najpoznatije kajkavske drame računa se *„Diogenesh ili szluga dveh zgublyeneh bratov*, veszeli igrokaz vu peterom zpelyivanyu po Tomashu *Mikloushich* P. Z. vu novom pogledu na vnogeh selyu na szvetlo dan“ god. 1823.

U čemu se je sastojalo Mikloušićevo popravljanje i izdavanje starijih drama, rekli smo na onom mjestu, na kojemu smo govorili o prvoj štampanoj isusovačkoj drami kajkavskoj „Lizimaku“. Tamo smo mogli točno pregledati i isporediti prvu ediciju s drugom, jer nam se je na sreću sačuvao jedan primjerak prvoga izdanja od godine 1768.

Za „Diogenesha“ nemamo prve edicije, a bit će da je nije nikada ni bilo, nego je Mikloušić štampom izdao (god. 1823.) prvi put dramu, koja je dotle kurzirala u rukopisima, a ono „vu novem pogledu“ značilo bi, da je popravio stil i ortografiju, kojim su bili napisani poznati mu rukopisi ovoga djela.

Nama su poznata dva rukopisa ovoga djela, i to jedan, koji se čuva u sveučilišnoj knjižnici, te je potpun i vanredno lijepo pisan (očito je prijepis; možda za cenzora?), a drugi nepotpun — samo

Digitized by Google

treći čin — koji se čuva u sjemenišnoj biblioteci. Rukopisi su ovi očito u direktnom odnosu jedan prema drugom, tako da je onaj nepotpuni sjemenišni morao biti izvor onom sveučilišnom, premda je već i prepisivač sveučilišnog rukopisa preduzimao pojedine stilističke popravke.

Ova Mikloušićeva prerada sastoji se ne samo u stilističkim popravcima nego i u promjeni imena ovih izvornih rukopisa. Tako je Mikloušić braći zgublyenoj (Kukuljević veli „zaljubljenoj“) dao prezimena, jednom Miribul, a drugom Burimil itd.

O sadržaju komada vidi „Vienac“ od god. 1894. str. 720—721.

Kako smo spomenuli u odlomku, u kojem smo govorili o Stephanie-jevoj „Zplatchenoj zvedlyivozti“, nije ova drama isto djelo, koje i „Porushenye bludnozti“, kako bi se to moglo izvoditi iz Šafařikove bilješke (Gesch. d. südsl. Lit. II. str. 331.)

„Porushenye bludnozti po zpametnom szelzkom plebanushu vuchinyeno“ sasvim je drugo djelo, koje nam se sačuvalo u vrlo lijepom rukopisu od god. 1807. Na prvoj strani stoji zapisano, da je drama „iz nemskoga na horvatczko prevedena“, ali koji bi joj izvornik zapravo bio, to ne saznasmo ni do danas.

Drama je ova — za čudo — jedna od rijetkih drama sjemenišne proveniencije, u kojoj se cijela radnja kreće oko župnika, koji svojim uzornim životom i crkvenom zadojenošću popravlja svoju okolinu. Dakle je djelo napisano u onom duhu, u kakvom bismo se nadali da ćemo naći veći broj drama, kad uzimamo u ruke radove, u kojima su glavnu i jedinu riječ vodili svećenici i podmladak svećenički.

Ne će biti na odmet, ako spomenemo, da je glavnu ulogu seoskog plebanuša glumio Josip Vrachan, koji je nekoliko godina docnije (1815.) s latinskoga preveo „sv. Bernarda“, dramu, o kojoj smo govorili na početku rasprave.

Rukopis ove drame potječe od Josipa Schrotta, koji je god. 1807., kad je djelo prikazivano, bio teolog prve godine — Djelom je dirigirao profesor Marko Mahanovich, a inspirirao Adam Mravinecz, teolog četvrte godine.

Drama završava pjesmom, koju pjevaju svi „porušeni bludnici“ — uz pratnju glazbe.

Kako se u rukopisu na nekolikim mjestima spominje, da glazba udara — osobito tamo, gdje raspuštenjaci slave orgije prije nego što seoski plebanuš „poruši“ tu njihovu neobuzdanost — možemo ustvrditi, da su ove sjemenišne predstave ujedno i prvi pokusi

Digitized by Google

pjevanih umetaka hrvatskih, o kojima inače nemamo nikakvih vijesti do davorijskih vremena preporodjenoga hrvatstva od god. 1835.—1845.

Šafařík spominje još dvije drame, i to jednu tobože od Friedricha Gottera „Odverka (?) izkavczi", kojoj u opće nisam nigdje mogao ući u trag, i drugu „Gozpodarovich ztari tergovecz ili Koi duge dela, nai gledi, odkud je zplati", od koje nadjoh nekoliko listova, po kojima ne mogu ništa da saznam. Na rukopisu sjemenišnom stoji drugim mastilom zapisano, da je to „jeden igrokaz vu treh pokazeh zkup szlosen po Carolu Nagel", a prikazivan god. 1808. — Izvornik će valjda biti: „Der Schulden macht, gedenke sie zu bezahlen".

Napokon imam još da spomenem, da se je moja sumnja, što sam je izrekao, govoreći o „prvoj originalnoj" veseloj igri Joakima Vujića („Prijevodna beletristika u Srbâ", str. 43—44.) — obistinila. „Ljubovnaja zavist črez jedne cipele" *nije* Vujićev original, te sam mu uzornik našao u veseloj igri bečkog pisca Josipa Richtera, koji je tri godine (1802.) prije Vujićevog „originala" štampan u Beču pod imenom „Die Eifersucht durch einen Schuh". Na Vujićev izvornik naišao sam tražeći original kajkavskom rukopisu, koji se nekada nalazio u rukama Mikloušićevim pod imenom: „Vranovich ili Lyuboszumlya po jednem czepelishu".

Digitized by Google

Jezične osobine u kotaru karlovačkom.

Primljeno u sjednici filologijsko-historijskoga razreda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 30. ožujka 1901.

Napisao R. Strohal.

Kotar se karlovački nalazi u županiji zagrebačkoj. Na sjeveru graniči sa kotarom jaskanskim, na istoku graniči sa kotarom pisarovačkim i vojničkim, na jugu graniči sa kotarima vojničkim, ogulinskim i vrbovskim, a na zapadu graniči sa kotarom vrbovskim i sa Kranjskom.

U kotaru karlovačkom govore se sva tri narječja hrvatska. U Marindolu i Milić-selu (na lijevoj obali Kupe), gdje živu naseljenici pravoslavne vjere, govori se štokavštinom, u Vukovoj gorici i Prilišću (na desnoj obali Kupe), pa u susjednom kranjskom selu Žuniću (na lijevoj obali Kupe) govori se čakavštinom, dočim se u cijelom ostalom kotaru karlovačkom govori kajkavštinom ili bolje nekom smjesom kajkavštine i čakavštine, u kojoj je smjesi jača čas kajkavština čas čakavština. Čakavština je jača u južnom i jugo-zapadnom dijelu kotara, tako od većih mjesta napose u Ladešić-drazi, Netretiću, Brajakovu brdu, Stativama, Jelsi, Dubovcu, Švarči, Turnju, Mrzlom polju i Dugoj resi, a kajkavština je jača u sjevernom i sjeveru-iztočnom dijelu kotara, tako od većih mjesta napose u Erjavcu, Ozlju, Pokuplju, Mahičnom, Draganiću i Šišljaviću. U gradu Karlovcu govori inteligencija i stanovnici pravoslavne vjere štokavštinom, dočim govore domaći katolici kajkavštinom, koja se razlikuje od kajkavštine, kojom se govori izvan Karlovca u kotaru karlovačkom. Držim, da je ova mješavina hrvatskih narječja nastala u karlovačkom kotaru ovako: Starosjedioci bili su čakavci, kajkavština dolazila amo iz susjedne Kranjske, te se miješala sa starijom čakavštinom, štokavština došla je u Karlovac iz susjedne Vojne Krajine, napose iz Vojničkoga kotara. U Marindol i Milić-selo unijeli su štokavštinu pravoslavni

Digitized by Google

doseljenici. U ovoj ću se radnji najviše baviti narječjem, koje zaprema najveći dio karlovačkoga kotara, a to je mješavina čakavštine i kajkavštine. O štokavskome narječju, kojim se govori u Marindolu, Milić-selu i djelomice u Karlovcu, ne ću govoriti.

I. Dio.

Glasoslovlje.

1. Samoglasnici.

A) Samoglas *a* dolazi drukčijeno u štokavskom narječju u ovim slučajevima:

a) mjesto staroslovenskih poluglasa ъ i ь, i to:

α) ondje, gdje se u štokavskom narječju poluglasi ъ i ь sasma gube, tako:

αα) u imenicama: pȁs (canis) u svim padežima jednine i množine, pȁsić (catulus), čȓvȁk (vermiculus) u svim padežima jednine i množine.

ββ) u zamjenici: mȁnôm ili mȁnûm (instr. sing. od ja, ego). Tako se govori više u mjestima, gdje je jača čakavština, a gdje je jača kajkavština, govori se mènôm ili mènûm. Oblik mànôm govori se napose u Vukovoj gorici, Prilišću, kranjskom selu Žuniću i u Ladešić-drazi; oblik mànûm jest najređi, čuje se katkada u ribničkoj općini, pa u Netretiću, Modrušpotoku, Brajak brdu i Stativama; oblik mènôm čuje se najviše u Švarči, Turnju i Dugoj resi, a oblik mènûm najviše oko Ozlja, Erjavca, Draganića i Šišljavića. Imade mjesta. gdje se sva četiri oblika čuju kao u Stativama, Tomašnjici, Jaškovu, Grdunu i u Završju. U Karlovcu čuje se najčešće oblik mènûm.

γγ) u prislovu: kàdi (ubi). Tako se govori u mjestima, gdje je jača čakavština, a gdje je jača kajkavština, govori se dì ili gdì. Oblik kàdi govori se u Vukovoj gorici, Prilišću, kranjskom selu Žuniću, Ladešić-drazi, Netretiću, Brajak brdu i Stativama, a oblik gdì ili dì u ostalim mjestima. U Karlovcu čuje se najčešće oblik kàdi, ređe dì.

δδ) u glagolima: zȁmêm (sumere), iznȁmêm (eximere ex alqua re), odȁšal (part. perf. act. II. od osnove šad, — abire). Tako se govori u mjestima, gdje je jača čakavština, a gdje je jača kajkavština, glase isti oblici zèmêm, iznèmêm, odìšal.

Digitized by Google

β) ondje, gdje se u današnjem štokavskom narječju poluglasi ъ ili ь češće sasma gube nego li prelaze u *a*, tako u ovim primjerima: ob*a* (circum, ad), pod*a* (sub, infra), pred*a* (ante, coram, prae), òpet*a* (iterum), pored òpet.

γ) iza glasa *v* u riječima, u kojima se u današnjoj štokavštini stari slovenski poluglasi sasma gube, a gias se *v* vokalizuje u samoglas *u*, tako u ovim primjerima: v*a* katkad i *v* (in), v*à*vik (semper), v*à*zâm part. perf. akt. I. znači u tom obliku „uskrs“ (pascha). Tako se te riječi govore u mjestima, gdje je jača čakavština, a gdje je jača kajkavština, čuju se te riječi u oblicima: *v* ili *u*, ùvik. U mjestima, gdje je jača čakavština, čuje se katkad mjesto riječi vàvik i riječ v*à*zda (semper).

b) pred suglasnicima *r* i *l*, gdje, ne dolazi ni u starom slovenskom jeziku ni u štokavskom narječju, tako u primjerima: pot*à*rêm (contero, deleo), osobito u zakletvi „pot*à*ri ga svêtî krîž i críkvenô kamànje“; m*à*lin (mola, rota molae aquariae), m*à*linica (mola aquaria, Wassermühle), m*à*linskî (adj. od màlin). Pored oblika màlin čuje se katkada ali rijetko i oblik mlìn.

c) mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *e* u riječima: pr̀st*a*nj (anulus), kam*à*nje (lapides) uvijek u zakletvi „pot*à*ri ga svêtî krîž i críkvenô kam*à*nje“. Pored oblika pr̀stanj dolazi katkada i oblik pr̀sten, a pored oblika kamànje dolazi i oblik kamènje, osobito u mjestima, gdje je čakavština jača.

d) mjesto staroslavenskoga glasa ѧ u riječi: z*à*j*a*c (lepus). Ovako se čuje ova riječ najčešće u kotaru karlovačkom; nu gdje je čakavština jača, čuje se češće i oblik zêc, a gdje je kajkavština jača, i oblik z*à*jec.

e) mjesto štokavskoga glasa *e*, a staroslovenskoga glasa *a* u riječi: n*à*dra (sinus).

f) mjesto glasa *e* u tuđim riječima, kao u: p*â*tar (πατήρ, pater), r*â*b*a*r (latro), njem. R*ä*ub*e*r, r*á*b*a*rskî, njem. r*ä*ub*e*risch, klôšt*a*r, njem. Kloster.

g) mjesto dvoglasa *au (äu)* u njemačkim riječima: r*â*bar njem. R*ä**u*ber, r*á*barskî njem. r*ä**u*berisch, r*a*barhòkman njem. R*ä**u*berhauptmann, r*a*bàrija njem. R*ä**u*berei.

h) glas *a* dolazi u tuđim riječima među dva suglasnika, kojima se riječ u tuđem jeziku svršava, tako u riječi: g*à*n*a*k njem. Gang.

i) glas *a* ne dolazi mjesto staroslovenskih poluglasa ъ ili ь u

Digitized by Google

genitivu plurala na kraju riječi, gdje se u današnjoj štokavštini nalazi glas *a*, već dolazi mjesto ovih poluglasa u kraćim oblicima kod imenica muškoga i srednjega roda obično glas *i*, a u duljim se posve gubi (primjere ću navesti kod samoglasa *i* i u II. dijelu kod genitiva plurala.)

j) glas *a* ne dolazi mjesto glasa *a*, već mjesto njega dolazi:

α) glas *o*, i to:

αα) mjesto štokavskoga glasa *a*, koji je nastao od staroslovenskoga poluglasa ъ, kao u: pòlog (juxta, apud, praeter). Pored oblika pòlog dolazi u čakavskim mjestima i oblik pòlag.

ββ) mjesto glasa *a* u tuđim riječima, tako u: konceràlija, lat. cancellaria, òkorat, lat. accurate, frbòljtar, njem. Verwalter. U mjestima, gdje imade više inteligencije, izgovaraju se te riječi više prema jezicima, iz kojih su uzete.

β) glas *u* u riječima: tùbak, njem. Taback, kùmarât, njem. Kamerad. I te se riječi izgovaraju u mjestima, gdje ima više inteligencije, onako, kako u jeziku, iz koga su uzete.

k) glas se *a* gubi, i to:

α) u hrvatskim riječima, tako u kosim padežima pridjeva pògan (pollutus, impurus) osobito u rečenici „pògni òči dâjê", t. j. „nečiste ili sramotne oči daje" ili „pohotno ili nečedno gleda"; ùdrit (percutere, ferire). Pored ùdrit čuje se katkada u mjestima, gdje je čakavština jača i udàrit, koji se oblik imade pripisati utjecaju susjedne štokavštine.

β) u tuđim riječima, kao u riječi: rèšt, lat. arrestum.

B) Samoglas *e* dolazi drukčije no u štokavskom narječju u ovim slučajevima:

a) samo katkada mjesto staroslovenskoga glasa ѣ, jer mjesto staroslovenskoga glasa ѣ dolazi pravilno u karlovačkom kotaru glas *i*. Glas *e* nalazimo mjesto staroslovenskoga glasa ѣ:

α) u osnovi riječi u ovim riječima: dèčko (puer), dèčkac (diminutiv od dèčko, puerulus), têlo (corpus), vénac (corona), venčànje (nuptiae, copulatio conjugialis), lèto (aestas, annus), dèlo (opus), pésak (arena), pèsma (carmen), kòleno (genu), zvézda (stella), sùsed — sùseda (vicinus — vicina), žèlezo (ferrum), mèsto (locus) i t. d.; cêl (totus), bêl (albus), lêv (sinister, laevus), lètnjî (aestatis, anni), tésan (argustus), vèran (fidelis) i t. d.; vènčat se (uxorem ducere in matrimonium), dèlat (laborare), osètit se (animadvertere, sentire), òtet (velle), veròvat (credere), sveròvat (credere), premèstit se (demigrare,

Digitized by Google

transmigrare), vl*é*ć (trahere) i t. d. Ali i u tim riječima glasi katkada, osobito u mjestima, gdje je čakavština jača, staroslovensko ѣ kao *i*, a ne kao *e*.

β) u pregibu ili flexiji riječi, tako u: dv*ê* (duae), tl*è*h (lok. pl. od tlò.) I na tom mjestu čuje se katkada glas *i* mjesto glasa *e*.

b) mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *o*, tako:

α) u sredini riječí u instrumentalu sg. t*è*bôm ili t*è*bûm, s*è*bôm ili s*è*bûm. Ređi su oblici tòbôm ili tòbûm, sòbôm ili sòbûm.

β) u pregibu ili flexiji riječi, tako u genitivu, dativu i lokalu sg. mužkoga i srednjega roda te akuzativu sg. muškoga roda kod:

αα) zamjenica, kao u: t*è*ga, ov*è*ga, on*è*ga, ìstega, sàmega, k*è*ga i t. d.; t*è*mu, ov*è*mu, on*è*mu, ìstemu, sàmemu, k*è*mu i t. d.; t*ê*m, òvem, ònem, ìstem, sámem, k*ê*m i t. d.

ββ) pridjeva, kao u: nòvega, nòvemu, nòvem. U gradu Karlovcu dolazi redovito u lokalu singulara oblik nòv*i*m, koji je nastao analogijom oblika za instrumental sing.

c) mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *i* (и), tako:

α) u imenicama: kadèlnica (turibulum), kropèlnica (cortina).

β) u glagolima VI. razreda: zdih*é*vat (gemere, suspirare), zgaš*é*vat (exstinguere), spogonj*é*vat (conjectare, conjectura assequi), razgrnj*é*vat (sternere, dispandere), skraćévat (recusare, negare, denegare), otkupljévat (liberare, vindicare, eripere, redimere), skušévat (tentare, experiri, alcjs periculum facere), izminjévat (ad finem perducere, finire), zminjévat (mutare, permutare), zapiljévat se (se infigere in alqd), ispitévat (rogare, sciscitari), popitkévat, propitkévat, spopitkévat (quaerere, rogitare, sciscitari), odvežévat (solvere, resolvere). — Katkada, ali vrlo rijetko, čuje se i u tim glagolima glas *i* mjesto glasa *e*.

d) mjesto staroslovenskoga glasa ъ, i to:

α) u imenicima, kao u: č*ê*st (honor), m*è*č (gladius), st*é*blo (caudex), stàrč*e*k (γερόντιον).

β) u glagolima: z*è*mêm (sumo) osobito u imperativu z*è*mi, z*è*mite, izn*è*mem (eximo ex alqua re), sr. o tim glagolima kod samoglasa *a* tačku a), α), δδ).

e) mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *a* (а), tako u riječi: čl*è*nak (articulus).

f) glas *e* dolazi dosta često u 3. licu plur. prezenta, gdje nije

Digitized by Google

etimološki opravdan i gdje ga ne nalazimo ni u starom slovenskom jeziku ni u štokavštini, tako: odnèsejû, rèčejû, sèdnejû, sèdejû, bùdejû, ostànejû, ìdejû, dôjdejû, popôjdejû, pôčnejû, prìčneju, zàmejû, povŕnejû, mètnejû, òrejû, prebìrejû, okrèćejû, otpèljejû, jàšejû, jóčejû se, pokážejû, skážejû, kážejû, izbèreju, sabèrejû i t. d.

U gradu Karlovcu glase ovi oblici: odnèsedû, rèčedû, sèdnedû, sèdedû, bùdedû, ostànedû, ìdedû, dôjdedû, popôjdedû, pòčnedû, prìčnedû, zàmedû, povŕnedû, mètnedû, òredû, prebìredû, okrèćedû, otpèljedû, jàšedû, jóčedû (?) se, pokážedû, skážedû, kážedû, izbèredû, sabèredû i t. d.

U mjestima, gdje je čakavština jača, glase ovi oblici onako, kako i u štokavštini.

g) glas *e* dolazi ispred ili iza glasa *r*, za kojim slijedi suglasnik, (na kraju riječi,) gdje ne dolazi u štokavskom narječju, tako u riječi: srèbern (argenteus) ili srèbren.

h) glas *e* naprotiv ne dolazi uvijek u pregibu ili flexiji riječi iza nekih suglasnika mjesto glasa *o* (ili njegova zamjenika *u*) ondje, gdje dolazi u starom slovenskom jeziku i u štokavskom narječju, tako:

α) kod imenica u instrumentalu sg. i dativu plurala kao u: prìncom, mèčum, mìšom, zècum, jêžum, cìganjum, cìganjom, bràcum, pràscum, rúpcom, zdéncum i t. d.

β) u dočetku pridjeva *-ov*, kao u càrov, prìncov.

γ) katkada u glagola VI. razreda, kao u: okušòvat (deosculari, njem. abküssen.)

Takovi oblici dolaze više u onim mjestima, gdje je kajkavština jača.

i) glas se *e* katkada gubi, tako:

α) u domaćim riječima, kao u mòz-bit ili mòr-bit (fortasse, forsitan), dâl-ko (longe, adv.), u kosim padežima imenice plàmen (flamma) gen. plàm-na.

β) u tuđim riječima kao u: gmàjner, njem. gemeiner (miles gregarius), gmàjnî njem. gemein (miles gregarius), gmàjnâ (tako se zove marvinski trg u Karlovcu), bìškup grč. ἐπίσκοπος.

C. Samoglas *i* dolazi drukčije no u štokavskom narječju u ovim slučajevima:

a) katkada u pregibu ili flexiji riječi u akusativu plur. imenica muškoga roda mjesto staroslovenskoga glasa ъ, gdje dolazi u da-

Digitized by Google

našnjoj štokavštini glas *e*, tako: vlâs*i* (capillos), ùpros*i* (petitionem puellae).

b) mjesto staroslovenskoga nosnoga glasa ѧ, tako u riječima: sr*ì*ća (casus, fortuna), nèsr*ì*ća (malum, fortuna adversa), sr*ì*ćan (fortunatus), nèsr*ì*ćan (infelix).

c) mjesto staroslovenskoga glasa *e*, tako u:

α) prislovima, kao u: kàd*i* (ubi), nìgd*i*r (nusquam), òvd*i* (hoc loco), ònd*i* (eo loco).

β) katkada u prezentu glagola II. razreda, kao u povr̀n*î*m, povr̀n*î*š, povr̀n*î*, povr̀n*î*mo, povr̀n*î*te, povr̀n*i*ju.

d) mjesto njemačkoga glasa *e* u riječi: tànj*î*r (catinus), njem. Teller.

e) redovito mjesto staroslovenskoga glasa ѣ osim onih primjera, što su navedeni kod samoglasa *e* u tački a.

f) u riječi vìndar (verum tamen), koja riječ glasi obično u kajkavskom narječju vèndar, (pa se i tako čuje katkada u karlovačkom kotaru), dolazi glas *i* mjesto običnijega glasa *e*.

g) mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *e* u riječima: j*ì*st (edere), nàj*i*st (satiare), nàjist se (satiari), pòj*i*st i zàj*i*st (comedere), ponàj*i*st (paululum satiare, satiare), j*ì*lo (cibus), i t. d. U mjestima, gdje je kajkavština jača, običniji su u tim riječima oblici sa *e*.

h) mjesto staroslovenskih poluglasa ъ ili ь, i to:

α) na kraju riječi u genitivu plurala imenica muškoga i srednjega roda kao u: cèntî, kònjî, hlìbî, fùntî, gròšî, sátî, brígî, mìsecî, màčićî, vànjkušî, kràjcarî, cìganjî, vàganî, forîntî, korákî, cigárî, hajdúkî, kupleníkî, drvî i t. d.

β) u sredini riječi, kao u gl*ì*bìna (profunditas), gl*ì*bokî (profundus), z*ì*brat (eligere); — crîkva (templum), crîkveni (ecclesiasticus, templi).

i) glas *i* dolazi dosta često u 3. licu plurala prezenta, gdje ga ne nalazimo ni u starom slovenskom jeziku ni u današnjoj štokavštini, tako:

α) u glagola III. razreda, kao u: vìd*i*jû, mùč*i*jû, izvòlj*i*jû, dr̀ž*i*jû, sìd*i*jû, bòj*i*jû se, potŕp*i*jû i t. d.

β) u glagola IV. razreda, kao u: nòs*i*jû, zagùb*i*jû, pogùb*i*jû, navàl*i*jû, vòz*i*jû, pogràb*i*jû, načìn*i*jû, pùst*i*jû, pripràv*i*jû, pàz*i*jû, pogòd*i*jû, spàz*i*jû, mìsl*i*jû, sr̀dijû se, spràv*i*ju se, jàd*i*jû se, vùč*i*jû, upèt*i*jû, krât*i*ju, pòrûč*i*jû se, zbûd*i*jû, hrân*i*jû se, pòljûb*i*jû, nágl*i*jû, dìvan*i*jû se, dogòvor*i*jû se, gòvor*i*jû, buràv*i*jû i t. d.

Digitized by Google

U gradu Karlovcu glase ovi oblici: vìdidû, mùčidû, izvòljidû, dŕžidû, sìdidû, bòjidû se, potŕpidû, nòsidû, zagùbidû, pogùbidû, navàlidû, vòzidû, pogràbidû, načìnidû, pùstidû, pripràvidû, pàzidû, pogòdidû, spàzidû, mìslidû, srdidû se, spràvidû se, jàdidû se, vùčidû, upètidû, krâtidû, pòrûčidû se, zbûdidû, hrânidû se, pòljûbidû, náglidû, dìvanidû se, dogòvoridû se, gòvoridu, bùravidu i t. d.

U mjestima, gdje je čakavština jača, glase ovi oblici kao i u štokavštini.

j) glas se *i* gubi, i to:

α) na početku riječi, kao u: 'zbìrat (eligere), 'zìbrat (eligere), 'zmìslit (excogitare), 'zrást (excrescere), 'zgùbit (perdere), 'zgòrit (comburere), 'zvùčit se (perfungi tirocinio).

β) u sredini riječi, kao u: s-nôćka (štokavski sìnôćke heri vesperi); katkada u imperativu osobito u 2. licu plurala, kao u: vŕz-te, spèc-te, odnès-te, stàn-te, snàm-te, prîm-te, dŕž-te, hòd-te, plûž-te, vêž-te, kâž-te i t. d.

γ) na dočetku riječi, i to:

αα) kod veznika: àl' (sed, verum).

ββ) u glagolskim oblicima, tako:

ααα) u infinitivu svih glagola. U krajevima, gdje je kajkavština jača, čuje se u infinitivu glas *i*.

βββ) katkada u 2. licu singulara imperativa, kao u: òtvor' mjesto otvòri, nè plač' mjesto ne plàči.

D) Samoglas *o* dolazi drukčije no u štokavskom narječju u ovim slučajevima:

a) glas *o* dolazi katkada mjesto glasa *a*, kako je to kod samoglasa *a* u tački j. α. razloženo.

b) glas *o* dolazi katkada mjesto njemačkoga glasa *u*, tako u riječi našnjòfat (investigare), njem. schn*u*pfen.

c) glas *o* dolazi katkada mjesto glasova *au*, tako:

α) u domaćoj riječi: j*ó*kat (lamentari), štokavski j*au*kati.

β) u njemačkim riječima: h*ò*kman (qui praeest), njem. H*au*ptmann, sr. rabarh*ò*kman (latronum dux), njem. Räuberh*au*ptmann, k*ò*moj (vix), njem. k*au*m. Pored oblika k*ò*moj čuje se i oblik k*ò*maj.

d) glas *o* ne dolazi uvijek na onom mjestu, na kojem u štokavštini, tako:

α) ne dolazi uvijek mjesto staroslovenskoga glasa ѧ, i to:

Digitized by Google

αα) ne dolazi na kraju riječi kod imenica, pridjeva, ni participa perfekta akt. II., kao: òsa*l* (asinus), pàka*l* (sedes ac regio, quam scelerati apud inferos habitant), vûga*l* (angulus), čàva*l* (clavus) i tako dalje; mi*l* (carus), dèbe*l* (crassus), vèse*l* (hilaris), tòpa*l* (tepidus) i t. d.; odnèsa*l*, mòga*l*, rèka*l*, lèga*l*, pomòga*l*, vr̀ga*l*, dìga*l*, tèka*t* i t. d.

ββ) ne dolazi na kraju sloga u sredini riječi, kao što ovi primjeri potvrđuju: kadè*l*nica (turibulum), štokavski kadi*o*nica, kropè*l*nica (cortina), štokavski kropi*o*nica, predikà*l*nica (cathedra, suggestus), štokavski prodika*o*nica.

β) ne dolazi uvijek mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *o*, jer neka staroslovenska i štokavska *o* glase u karlovačkom kotaru kao *e*, sr. kod samoglasa *e* tačku b).

γ) jer neka štokavska *o* glase u karlovačkom kotaru u mjestima, gdje je kajkavština jača, kao *u*, sr. kod samoglasa *u* tačku α.

δ) jer se neka štokavska *o* gube katkada u karlovačkom kotaru, tako:

αα) na početku riječi, i to:

ααα) kod zamjenica, osobito iza prijedloga, koji dočimaju samoglasom, kao u: và 'noj, štokavski u *o*noj; nà 'ne, štokavski na *o*ne; nà 'no, štokavski na *o*no; và 'nu, štokavski u onu; nà 'vu, štokavski na *o*vu; zà 'vi, štokavski za *o*vaj; và 'no, štokavski u *o*no; zà 'vo, štokavski za *o*vo; và 'vu, štokavski u *o*vu; và 'nu, štokavski u *o*nu; nà 'vem, štokavski na *o*vom; nà 'nem, štokavski na *o*nom; nà 'nu, pòd 'nu, zà 'no, zà 'nu, štokavski na *o*nu, pod *o*nu, za *o*no, za *o*nu i t. d.

βββ) katkada kod glagola hòtit (velle), kada se je glas *h* na početku riječi izgubio: tako osobito u infinitivu tìt i particip perf. akt. II. tîl, tíla, tílo.

ββ) u sredini riječi, kao u: njèg-vo, njèg-va (ejus) njèg-vih (eorum).

γγ) na kraju riječi, kao u: tàk (sic, ita), kàk (quo modo, ut), kàk-ti (ut), kà (ut), nìkak (nullo modo), kàm (quo), nìkam (aliquo), sàkam (quocumque), sìm tàm (huc et illuc), àk (si), ònak (tali modo), òkol (circum), na òpak (perverse) i t. d.

E) Samoglas *u* dolazi drukčije nò u štokavskom narječju u ovim slučajevima:

a) glas *u* dolazi u mjestima, gdje je jača kajkavština, često puta mjesto staroslovenskoga i štokavskoga glasa *o*, tako:

α) u domaćim riječima, i to:

Digitized by Google

αα) na početku riječi, tako

ααα) kod zamjenice: *û*n (ille) u svim padežima i svim rodovima.

βββ) kod glagola, kao: *ù*bûć (induere), *u*kamènit se (in lapidem converti) u svim oblicima.

ββ) u sredini riječi, u osnovi, i to:

ααα) kod pridjeva: t*ù*lik (tantus), kùlik (quantus), nikùlik (aliquantus) u svim oblicima.

βββ) kod glagola: b*u*ràvit (agere, degere), zab*u*ràvit (oblivisci), prob*u*ràvit (degere, esse, vivere).

γγγ) kod tuđih riječi: k*u*mpànija (centuria, ordo), talijanski c*o*mpagnia, f*ù*rt (plene, omnino), njemački f*o*rt.

γγ) u pregibu ili flexiji riječi, i to:

ααα) u instrumentalu sing. svih imenica i ličnih zamjenica, te ostalih zamjenica i pridjeva u ženskom rodu, kao: mèč*u*m, pràg*u*m, kònj*u*m, lèt*u*m, korìt*u*m, žèn*u*m, tìc*u*m; mèn*û*m ili màn*û*m, tèb*û*m ili tòb*û*m, sèb*û*m ili sòb*û*m, òv*û*m, òn*û*m, ìst*û*m, sám*û*m, nj*û*m, kòj*û*m ili k*û*m, cél*û*m, čŕn*û*m, sàk*û*m, bòžj*û*m i t. d.

βββ) u dativu plur. imenica muškoga i srednjega roda, kao: brodár*u*m, soldát*u*m, hajdúk*u*m, mèst*u*m, pòlj*u*m i t. d.

γγγ) u prislovu: polagàn*u* (tardo pede, tardo gradu).

Svi ti primjeri vrlo su rijetki u ovim oblicima u onim mjestima, gdje je čakavština jača, osim primjera u tački a. α. ββ. ααα.

b) glas *u* dolazi katkada u stranim riječima mjesto glasa *a*, kako je to razloženo kod samoglasa *a* u tački j. β.

c) mjesto glasa *u* dolazi katkada glas *o* u prijedlogu: blíz*o* (prope), premda se čuje i dosta često: blíz*u*.

d) glas *u* ne dolazi uvijek mjesto staroslovenskoga glasa ѫ, već dolazi u infinitivnoj osnovi (dotično u oblicima, koji se izvode iz te osnove) glagola II. razreda mjesto staroslovenskoga glasa ѫ, i mjesto štokavskoga glasa *u* glas *i*, kao:

α) u participu perf. akt. II.: dìgn*i*la, zìn*i*la, povr̀n*i*l se, podmètn*i*la, mètn*i*la, sùn*i*l, okòsn*i*la, zdìgn*i*l, mètn*i*l i tako dalje.

β) u participu perf. pas.: napûhn*i*t.

γ) u supinu i infinitivu: posùn*i*t, progùtn*i*t, pljùn*i*t, màkn*i*t, odvr̀n*i*t i t. d.

e) glas *u* dolazi redovito mjesto staroslovenskih glasova лъ (ль), kada se ti glasovi nalaze među dva suglasa, dakle kao i u štokavštini. Prema staroslovenskomu влѣшти, влѣкѫ (trahere) dolazi u

Digitized by Google

karlovačkom kotaru vlíć i vlíčêm ređe vléć i vléčêm; tako i složenici tih glagola: dòvlîć, òblîć, òdvlîć, pòvlîć, svlíć i tako dalje; ali i prema štokavskim oblicima vući, vučem čuju se u karlovačkom kotaru i oblici vúć, vúčêm (koji oblici pretpostavljaju staroslovenske oblike влъшти, влъкѫ).

f) glas *u* dolazi mjesto staroslovenskih glasova къ (кь), osim:

α) primjera, navedenih kod samoglasa *a* u tački a. γ.

β) primjera, u kojima se glas *v*, pošto se je izgubio poluglas ъ ili ь, ne vokalizuje u glas *u* nego naprosto otpada. Takovi su primjeri: zét (sumere), zàmêm ili zèmêm; zímat (sumere), zîmâm ili zîmljêm; zvelìčit (amplis honoribus ornare, ad summam dignitatem perducere), zvèličîm; zdihévat (gemere, suspirare), zdihùjêm.

Pored oblika spomenutih u ovoj tački (f. β.) dolaze katkada u karlovačkom kotaru i oblici, u kojima prvotno *v*, pošto se je izgubio poluglas ъ, ne otpada, već se vokalizuje u glas *u*, pa tako dolaze katkada i oblici: ùzêt, ùzmêm; uzímat, ùzîmâm ili ùzîmljem; uzvelìčit, uzvèličîm; uzdihévat, uzdihùjêm.

γ) oblika pridjeva кьсь (omnis) i pridjeva кьсакъи (quisque) te prislova izvedenih iz tih pridjeva ko što i složenika ovih pridjeva i prislova, gdje se кь posvema gubi (sr. primjere kod usnih suglasa tačku g. δ. ββ.).

δ) u riječi vrêd (subito, mox), staroslovenski кърадъ, ne gubi se nikada glas *v*, a niti se ne vokalizuje u glas *u*, sr. jošte vrèdoma i vrêda.

2. Suglasnici.

A) Grleni.

a) U karlovačkom se kotaru zamjence zamjenjuju staroslovenski ili štokavski grleni suglasnici, i to:

α) staroslovenski grlenik г, štokavski grlenik *k* zamjenjuje se grlenikom *h*, kao u: nòhat (unguis), nòhta.

β) staroslovenski i štokavski grlenik *k* grlenikom *h*, kao u: hrùška (pirus), hrùškov (piri, e piro), znàha (signum), štokavski znak.

γ) staroslovenski i štokavski *h* grlenikom *k*, kao u: siròmâk (pauper, miser). Ipak dolazi katkada i u karlovačkom kotaru oblik siròmâh.

δ) etimološki i staroslovenski grlenik *g* grlenikom *h* u kompara-

Digitized by Google

tivu: là*h*šî (levior). Pored komparativa là*h*šî čuje se u kotaru karlovačkom i oblik làgljî.

ε) staroslovenski i štokavski grlenik *k* grlenikom *g*, kao u: *g*dò (quis), nè*g*do (aliquis).

b) U karlovačkom se kotaru katkada zamjenjuju grleni suglasi u tuđim riječima, i to:

α) grlenik *g* grlenikom *k*, kao u: *k*uštírat (tentare, experiri, periclitari), talijanski *g*ustare.

β) Grlenik *h* grlenikom *g*, kao u riječi: trù*g*a (arca), njemački Tru*h*e.

c) grlenik *h* dolazi u karlovačkom kotaru na početku riječi i ondje, gdje ga ne imade u današnjoj štokavštini, kao u riječima: *H*àrap (Aethiops, Maurus), štokavski Arapin, *h*ìnjuš (servus), štokavski inuš. Od imenice hìnjuš čuje se katkada i pored oblika hìnjuš i oblik ìnuš i u karlovačkom kotaru.

d) Grlenik *k* dolazi u tuđim riječima:

α) mjesto usnika *b* u riječi: klàjbas (plumbum), njemački *B*leistift.

β) mjesto zubnika *t* u riječi: kì*k*lja (amiculum linteum), njemački Ki*tt*el.

e) Grlenik *h* zamjenjuje se u gradu Karlovcu usnenim suglasom *m* u lokalu plurala svih deklinacija, kao u: bràti*m*(*am*), dùhi*m*(*am*), mèsti*m*(*am*), pòlji*m*(*am*), rìba*m*, dìvojka*m*, rîči*m*, stvâri*m*, òvi*m*, òni*m*, tî*m*, ìsti*m*, sámi*m*, njî*m*, kòji*m* ili kî*m*, dùgi*m*, dùga*m* i t. d.

f) Grleni se suglasnici gube, i to:

α) staroslovenski i štokavski grlenik *g* katkada u riječi: bò-me (me deus fidius).

β) staroslovenski i štokavski grlenik *k* u riječima: dò (quis), dògod (aliquis). Te riječi dolaze ipak katkada i u obliku: gdò, gdògod (sr. gore tačku a. ε.).

γ) staroslovenski grlenik *k*, a štokavski grlenik *g* u riječima: dì (ubi), dìgod (ubicunque). I te riječi dolaze katkada u obliku: gdì, gdìgod. O obliku kàdi sravni kod samoglasnika *a* tačku *a*. α. γγ.

δ) staroslovenski zubnik *d*, a štokavski grlenik *k*. u riječi: ćî ili ćêr (filia). Katkada se ipak čuju od te riječi oblici, u kojima dolazi glas *k*.

ε) staroslovenski i štokavski grlenik *h*, tako kod:

αα) imenica, i to:

Digitized by Google

ααα) na početku riječi, kao u: lìb (panis). Katkada se ipak čuje i u toj riječi glas *h*, pa glasi *h*lìb.

βββ) katkada na dočetku riječi, tako u lokalu plurala, kao u: hajdúki, zûbi, jàsli i t. d. (mjesto hajdúki*h*, zûbi*h*, jàsli*h* i t. d.)

ββ) glagola, i to:

ααα) na početku riječi, kao u svim oblicima glagola: òtit ili tìt (velle), u imperativu: òdi (i), òdite (ite), nadalje u riječima: àjde (age, tamen), àjte (ite, agite, tamen). Pored ovih oblika mogu u tim riječima doći i oblici sa *h*.

βββ) u sredini riječi, kao u: od-ránit (educere), u-vàtit (prehendere, apprehendere), štokavski od*h*raniti, u*h*vatiti.

Glagol uvàtit glasi katkada u karlovačkom kotaru i ufàtit, o čem sr. dolje kod usnenih suglasa tačku a. *n*.

g) Grleni suglasnici ne prelaze u karlovačkom kotaru u pregibu ili flexiji riječi pred mekim samoglasnicima u sičnike na onim mjestima, na kojima prelaze u štokavštini, tako:

α) ne prelaze u nominativu i vokativu plurala nominalne deklinacije kod imenica muškoga roda, kao u: dù*h*i, rà*k*i, vrâ*g*i, gríh*i*, vû*k*i, jànjče*k*i, hajdú*k*i, težá*k*i, bedá*k*i, junáki, grîšni*k*i, pútni*k*i, uprošnjá*k*i, siromá*k*i, svećení*k*i, coprnjá*k*i, sìn*k*i, dvòj*k*i i t. d.

β) ne prelaze u lokalu plurala nominalne deklinacije kod imenica muškoga i srednjega roda, kao u: vrâ*g*ih, hajdú*k*ih, dù*h*ih, klùp*k*ih i t. d.

γ) ne prelaze u instrumentalu plurala nominalne deklinacije kod imenica muškoga i srednjega roda, kao u: rò*g*i, vû*k*i, lîšnja*k*i, hajdú*k*i, svidò*k*i, komadìć*k*i, klùp*k*i i t. d.

δ) ne prelaze u dativu i lokalu singulara nominalne deklinacije kod imenica ženskoga roda i kod nekih muškoga roda, kao u: snà*h*i, knjì*g*i, mlà*k*i, rú*k*i, slú*g*i, tlá*k*i, dí*k*i, màće*h*i, jàbu*k*i, pòrû*k*i, pečén*k*i, Amèri*k*i, màčki, pùš*k*i, mâj*k*i i tako dalje.

h) Grleni suglasi prelaze u karlovačkom kotaru kao i u starom slovenskom jeziku i u današnjoj štokavštini pred samoglasnikom *e* u nepčane suglasnike; nu nepčani suglasnik *ž*, koji je nastao mekšanjem od grlenika *g*, zamjenjuje se katkada u karlovačkom kotaru sa glasom *r*, tako:

α) u enklitici *r* (nastaloj od re, koja je opet nastala od že, sr. staroslovensku enklitiku же, koja je opet nastala od enklitike *ge*,

Digitized by Google

sr. grčku enklitiku γε), kao u oblicima neodređene zamjenice nìgdor, sr. nìkegar, nìkemur i t. d., u oblicima neodređenih prislova: nìgdir (nusquam, alicubi), nìkamor (nuspiam), nìkakor (nullo modo), nìgdar (nunquam), ṣàkakor i sìkakor (varie, — certe) i t. d.

β) u glagolima, i to:

αα) pred tematskim glasom *e*, tako u prezentu glagola: mòć (posse) mòrêm, mòrêš, mòrê, mòrêmo, mòrête, mòrejû (u mjestima, gdje je kajkavština jača) ili mògû (u mjestima, gdje je čakavština jača).

ββ) pred korijenitim glasom *e*, tako u glagola: odrènem (abigo), dorènem (adigo), porènem (ago), infinitivi tih glagola glase òdgnat ili odìgnat, dògnat ili dodìgnat, pògnat.

γ) u riječi: bòrme (vere, me deus fidius), što je po svoj prilici nastalo od bože-me!

Pored oblika bòrme i bò-me (sr. gore tačku f. α.) dolazi u karlovačkom kotaru i oblik bògme.

i) Sični suglasi prelaze u karlovačkom kotaru u nepčane suglasnike i ondje, gdje ne prelaze u štokavštini, tako:

α) u domaćim riječima, i to:

αα) na dočetku prijedloga, iza kojih se nalazi riječ, koja počima mekim suglasnikom, tuko u: š (cum), iž (ex), už ili suž (prope), prež (sine) i t. d.

ββ) u osnovi riječi, kao u glagolu: tìškat (premere), dotìškat (se ingerere).

β) u tuđim riječima, kao u: prošècija, latinski processio (pompa, sacra commota), tèštamênt, latinski testamentum, interêš, talijanski interesse (fenus), kòštat (stare, constare, venire, licere, emptum esse), talijanski costare, študírat (discere, — meditari alqd, alcui rei studere, perscrutari alqd), latinski studere, preštudírat (mente concipere, percipere), bìšku p grčki ἐπίσκοπος.

j) Naprotiv dolazi katkada u karlovačkom kotaru sičnik *z* mjesto nepčanog suglasnika *ž* u riječi: mòzbit (ređe mòžebit, fortasse, forsitan), sr. o toj riječi kod samoglasnika *e* tačku i. α.

k) Nepčanik *č* dolazi u karlovačkom kotaru mjesto staroslovenskoga nepčanika ч, gdje u današnjoj štokavštini dolazi sičnik c, tako u: čȓn (niger), štokavski crn, čȓvak (vermiculus), štokavski crvak.

l) Staroslovenski nepčanik *č* ne zamjenjuje se u karlovačkom

Digitized by Google

kotaru kao u štokavštini zubnikom *t* u riječi: črìšnja (cerasum), nego ostaje *č*.

m) Nepčani suglasi *šć* dolaze u karlovačkom kotaru mjesto njemačkih suglasnika *st* u riječi: *šć*âp (baculus), njemački *St*ab.

n) Nepčanik se *š* ne nalazi u karlovačkom kotaru u riječi: krìljâk (pileus), gdje ga inače pred glasom *k* i u kajkavštini i u čakavštini nalazimo, premda nije s etimologičkoga gledišta opravdan.

o) Nepčani se suglasnici u karlovačkom kotaru zamjenjuju, i to:

α nepčanik *č* nepčanikom *š*, tako u: àš (quia), vráštvo (medicina), dojàštvo (nutricatio) i t. d.

Riječ àš čuje se katkada i u obliku àč.

β) nepčanik *ž* nepčanikom *š*, tako u: gàlšenjâk (furcifer), gàlšenjakov (adj. furciferi). Ređi su oblici sa *ž*: gàlženjak, gàlženjakov, njemački Galgendieb.

p) Sičnik se *s* zamjenjuje u karlovačkom kotaru glasovima *šć* u riječi: pàjšćoglavac (caninum caput habens, homo capite canino), štokavski psoglav(ac).

r) Sičnik se *s* katkada gubi u karlovačkom kotaru, kao u riječi: povàdit se (jurgio contendere cum alquo, rixari cum alquo), štokavski posvaditi se.

s) Glasovi *ht* u glagola hòtit, kada se izgubi glas *o*, prelaze u gradu Karlovcu u *št*, osobito u participu perfekta akt. II., koji glasi štîl, štíla, štílo ili štêl, štéla, štélo.

B) Usneni.

a) Usneni se suglasnici zamjenjuju u karlovačkom kotaru, i to:

α) usnenik *b* usnenikom *p*, tako:

αα) u domaćoj riječi: prez (sine).

ββ) u njemačkim riječima, kao u: *p*èt ljar (mendicus, egens), njemački *B*ettler, *p*edìntar (servus, famulus), njemački *B*edienter, *p*ròtsak (panarium militare), njem. *B*rodsack.

β) usnenik *b* usnenikom *v* u latinskim riječima, kao u: pròvat (tentare, explorare), latinski pro*b*are, talijanski pro*v*are, próva (tentatio, experimentum), latinski pro*b*atio, talijanski pro*v*a. Ređe se čuju oblici pròbat i próba.

γ) usnenik *w* usnenikom *b* u njemačkim riječima, kao u: fr*b*òljtar (villicus), njemački Ver*w*alter, *b*ìrtija (caupona, taberna deversoria), njemački *W*irthshaus, *b*ìrtâš (caupo), njemački *W*irth.

Digitized by Google

δ) usnenik *v* usnenikom *m*, tako:

αα) u pregibu ili flexiji riječi, kao u: dòmo*m* (domum), staroslovenski домоѣи Katkada se ipak čuje i dòmo*v*.

ββ) u korijenu riječi, i to:

ααα) u domaćim riječima, kao u. rà*m*lat (aequare), štokavski ravnati, narà*m*lat (in ordinem adducere, ordinare), štokavski naravnati.

βββ) u njemačkoj riječi: hunc*m*utàrija (fraus, perfidia, — astutia), sr. njemački Hunds-Vieh i Hundspfotte.

ε) usnenik *m* usnenikom *v* u riječima: gúvno (area), štokavski gumno, vnògî (multus), štokavski mnogi. Katkada se ipak čuju i oblici gúmno i mnògî.

ξ) štokavski usnenik *v* usnenikom *f*, i to:

αα) u domaćoj riječi: là*f* (leo), štokavski la*v*, kako se također ta riječ u karlovačkom kotaru čuje

ββ) u tuđim riječima: kà*f*ana (taberna coffearia, das Kaffeehaus), štokavski kavana, ka*f*ànâr (thermopola), štokavski kavanar.

η) usnenik *v* usnenikom *f*, pošto se je prije izgubio grlenik *h*, koji se je pred tim glasom *v* nalazio (sr. o tom još gore kod grlenih suglasnika tačku f. ε. ββ. βββ.), tako u riječima: u*f*àtit (prehendere, apprehendere), štokavski u*h*vatiti, *f*ála (laus, — gratia), štokavski *h*vala, zà*f*âlan (gratus), štokavski zà*h*valan, za*f*álnost (gratus animus, gratia), *f*álit (laudare), štokavski *h*valiti, za*f*álit se (gratias agere, gratiam reddere), štok. za*h*valiti se, po*f*álit se (alqua re gloriari), štokavski po*h*valiti se i t. d.

b) Staroslovenski usneni suglasnici пъ dotično пъѣ, a štokavski glasovi *hv* zamjenjuju se u karlovačkom kotaru glasom *f*, tako u riječi: ù*f*at se (sperare, audere, conari), staroslov. оупъкати, štokavski u*h*vati se, podù*f*at se (audere), štokavski (podu*h*vati se.

c) Usneni suglasnik *m* zamjenjuje se zubnim suglasom *n* u riječi: pisà*n*ce (scriptura, epistola), štokavski pisa*m*ce.

d) Usneni suglasnik *b* zamjenjuje se grlenim suglasnikom *k* u riječi: *k*làjbas (plumbum), njemački *B*leistift (sr. o tom gore kod grlenih suglasnika točku d. α.)

e) Usneni suglas *m* dolazi katkada u karlovačkom kotaru na kraju riječi, gdje nije s etimološkog gledišta opravdan, tako u riječi: dàkle*m* (ergo, igitur).

Digitized by Google

f) Glas se *l* umeće u karlovačkom kotaru, kada se sastaje budi koji usneni suglasnik sa glasom *j*, kao što i u današnjoj štokavštini, dapače se katkada umeće i ondje, gdje se u današnjoj štokavštini ne umeće, t. j. onda, kada se sastaje budi koji usneni suglasnik sa glasom *j*, koje *j* je dio staroslovenskoga glasa ѣ, tako u riječi: p*lj*èvat (cantare) u svim oblicima.

g) Usneni se suglasi u karlovačkom kotaru gube, i to:

α) staroslovenski usneni suglasnik ѣ, a štokavski usneni suglasnik *p* u riječima: čèla (apis), čèlica (dim. od čèla), čèlac (tectum apium), štokavski *p*čela, *p*čelica, *p*čelac.

β) staroslovenski i štokavski usneni suglasnik *m*, tako u brojevima: sedànajst, osànajst, sedanàjsti, osanàjsti, štokavski seda*m*naest, osa*m*naest, seda*m*naesti, osa*m*naesti.

γ) staroslovenski i štokavski usneni suglasnik *p*, tako u riječima: tìca (avis), tȉć (avis), tìčica (avis), šènica (triticum), štokavski *p*tica, *p*tić, *p*tičica, *p*šenica.

δ) staroslovenski i štokavski usnenik *v*, tako:

αα) na početku riječi, kao u: lákno (linum), štokavski *v*lakno, lâs (capillus), štokavski *v*las; ráčit (curare, medicamento uti), štokavski *v*račiti.

ββ) u sredini riječi, kao u: s-ràka (pica), štokavski s*v*raka; t-ŕd (firmus), t-ŕdno (firmiter), štokavski t*v*rd, t*v*rdo; tako u svim padežima pridjeva vàs ili svà (omnis), s-à, s-è: s-èga, s-ê, s-èga, s-èmu, s-ôj, s-èmu, s-èga, vàs, svà, s-ù, s-è, s-êm (u Karlovcu s-îm), s-ôj, s-êm (u Karlovcu s-îm), s-îm, s-ôm ili s-ûm, s-îm, s-ì, s-è, s-à, s-ìh, s-îm, s-è ili s-ìh, s-à, s-ìh (lok. pl. u Karlovcu s-îm), s-ìmi (u Karlovcu s-îm); s-àkî (omnis), štokavski s*v*aki, s-àkojaki, štokavski s*v*akojaki, sàkako (certe, omnino), štokavski s*v*akako, pòs-ud (ubique), štokavski pos*v*uda, s-èjedno (aeque), čet-ŕtî (quartus), čet-ŕtî pût, štokavski s*v*ejedno, čet*v*rti, čet*v*rti put; izráčit (mederi), štokavski iz*v*račiti; pot-ŕdit (firmare), zat-ŕdit (obturare, oppilare), štokavski pot*v*rditi, zat*v*rditi itd.

ε) staroslovenski usnenik *v*, koji se mijenja u štokavskom narječju u *u*, kao u: čêra (heri), štokavski j*u*čer.

h) Usneni suglas *v* dolazi u karlovačkom kotaru i ondje, gdje ga u štokavskom narječju nema, tako:

α) na početku riječi, kao u: *v*ùra (hora), štokavski ura, *v*ùjac (avunculus), štokavski ujak, *v*újčev (avunculi), štokavski ujakov, *v*úho (auris), štokavski uho, *v*ùzda (habena), *v*ùgal (angulus),

Digitized by Google

štokavski uzda, ugao, *v*ùhâk (aqualis urna), štokavski uhak; *v*ùčit (docere, — se, discere), štokavski učiti, *v*ùmrît (mori), štokavski umrijeti, *v*ùdrit (ferire), štok. udariti i t. d.

β) u sredini riječi, kao u: náv*u*k (doctrina), štokavski nauk, zàv*u*šnice (genae, increscens barba genis), štokavski zaušnice; nav*u*čit (docere, — se, discere), priv*u*čit se (consuescere, assuescere), izv*u*čit ili zv*u*čit (perdiscere, — se, perfungi tirocinio), navužìvat se (frui), zavòrat (inarare), štokavski naučiti, priučiti se, izučiti, nauživati se, zaorati.

Ovako dolazi glas *v* u onim mjestima karlovačkoga kotara, gdje je kajkavština jača ili gdje se miješa kajkavština sa čakavštinom, dočim se u mjestima čakavskim izgovaraju te riječi bez glasa *v*.

C) Zubni.

a) Zubnik *d* zamjenjuje se u karlovačkom kotaru katkada usnenim suglasnikom *b* u riječi: nùžba (necessitas), štokavski nuž*d*a.

b) Zubni se suglasnici u karlovačkom kotaru gube, i to:

α) na početku riječi, kao u: žèp (saccus), štokavski *d*žep.

β) u sredini riječi, tako u: jè-n (unus), jè-na, jè-no, jè-npût (semel), štok. je*d*an, je*d*na, je*d*no, je*d*an put, pôl-ne (meridies), štokavski podne. Tako se te riječi izgovaraju u mjestima, u kojima je kajkavština jača, dočim u mjestima, gdje je čakavština jača, glase te riječi: jè*d*an, jè*d*na, jè*d*no, jè*d*anpût, pôl*d*ne.

c) Zubni suglas *n* dolazi katkada u karlovačkom kotaru u infinitivnoj osnovi glagola I. razreda 5. podrazreda, kao u: prìč*n*et, zàč*n*et (incipere, inchoare, exordiri), štokavski pričeti, začeti.

d) Zubni suglasnik *t* dolazi u karlovačkom kotaru kao nastavak u 3 licu sing. prezenta u: mòrê*t*, kada znači „možebiti“ (forsitan).

e) Mjesto štokavskih glasova *št* dolaze u karlovačkom kotaru glasovi *šć*, tako u: peralìšć*e* (locus aptus ad vestes eluendas), štokavski peralište, prošćènje (peregrinatio sacra), štok. prošćenje, kôšć*e* (ossa), štokavski kosti; — púšćat (mittere, dimittere, — sinere, concedere, permittere), štokavski pušćati, blíšćit se, blíšćîm se (coruscare, splendere), štokavski bliještiti se, bliještim se, îšćêm (quaero), štokavski ištêm, pòîšćêm (quaerere, requirere), — u participu perf. pasiva: opròšćen (liberatus), krštćen (baptizatus), štokavski oprošten, kršten i t. d.

Digitized by Google

f) Zubni se suglas *t* u karlovačkom kotaru ne umekšaje svigdje u *ć*, gdje se umekšaje u štokavštini, tako:

α) u broju: tr̥èti (tertius), štokavski treći, kako se također u karlovačkom kotaru čuje, osobito u mjestima, gdje je kajkavština jača.

β) u 3. licu plur. prezenta glagola hòtit ili tìt (vellè), tako u: òtejû ili òtê ili te. Takovi oblici dolaze u mjestima, gdje je čakavština jača, a u mjestima, gdje je kajkavština jača, dolaze oblici kao: òćejû, ćejû ili ćedû.

g) Zubni suglas *d*, kada se sastane sa glasom *j*, ne steže se pravilno s njim u karlovačkom kotaru kao u današnjoj štokavštini u *đ*, već:

α) u sam glas *j*, tako:

αα) u imenica ženskoga roda na *ja* kao u: prèja (fila, linum netum), štokavski pređa, gòspoja (domina), štokavski gospođa, mèja (terminus, finis), štokavski međa.

ββ) u imenica srednjega roda na *je*, kao u: grôzje (uvae), štokavski grožđe.

γγ) u komparativu i superlativu, kao u: hûji, (pejor), nâjhujî (pessimus).

δδ) u glagola V. razreda 1. podrazreda, koji nastaju nastavkom *ja*, kao u: dohájat (advenire), izhájat (foras venire, exire), odhájat (abire, discedere), prihájat (advenire), prohájat (transire, abire), shájat (descendere, — congredi cum alquo), zahájat (occidere) i t. d.

β) u sam glas *đ*, tako:

αα) u: prêđi (prius), nàjprêđi (primum).

ββ) u prijedlogu: među (inter), ili međ, međa.

Oblici dohájat, izhájat, odhájat, prihájat, prohájat, shájat, zahájat, pa oblici prêđî i nâjprêđî čuju se u mjestima, gdje je jača čakavština, dočim se čuju u mjestima, gdje je jača kajkavština, pored takih oblika i oblici: dohâđat, izhâđat, odhâđat, prihâđat, prohâđat, shâđat, zahâđat, pa oblici: prìjê i nâjprijê.

h) Kada se sastaje zubni suglas *n* sa glasom *j*, steže se pravilno i u karlovačkom kotaru u *nj*, osim primjera: mèkinja (furfur), štokavski mekinje (pl. f.), nádra (sinus), štokavski njedra.

i) Kada se sastaje glas *j*, koji je nastao od glasa *i*, sa zubnikom *t* ili *d*, ne prelazi u karlovačkom kotaru *j*+*t* u *ć* ni *j*+*d* u *đ*, već ostaje nepromijenjen:

Digitized by Google

α) *jt*, tako u primjerima: n*á*j*t* (invenire), d*ó*j*t* (venire, advenire), ìzâj*t* (exire), òbâj*t* (circumire), òdâj*t* (abire), p*ó*j*t* (ire), pòpôj*t* (ire parumper), pr*ó*j*t* (abire), ràzâj*t* se (discesere), sáj*t* (descedere), záj*t* (intrare), štokavski naći, doći, izaći, obaći, otići, poći, popoći, proći, razići se, sići, zaći.

β) *jd*, tako u primjerima: nâj*d*êm, dôj*d*êm, izâj*d*êm, obâj*d*êm, odâj*d*êm, pôj*d*êm, popôj*d*êm, prôj*d*êm, razâj*d*êm se, sâj*d*em, zâj*d*em, štokavski nađem, dođem, izađem, obiđem, otiđem, pođem, popođem, prođem, raziđem se, sađem, zađem.

j) Zubni se suglasi umekšavaju u karlovačkom kotaru glasom *j*, i to:

α) zubnik *d*, tako u: n*á*d*j*at se, (sperare), štokavski na*d*ati se, u svim oblicima.

β) zubnik *n*, tako u: à*nj*gel (angelus), štokavski a*n*đeo, cìga*nj* (zingarus), štokavski ciga*n*in, — isto tako i u tuđim riječima, kao u: štà*nj*ga (vectis), njemački Brechsta*n*ge, bâ*nj*ka (syngrapha mensae feneratoriae publicae), njem. Ba*n*knote, tà*nj*ir (catinus), njem. Te*ll*er, (sr. o toj riječi kod samoglasnika *i* tačku d. i kod slitnih suglasnika tačku b. β.

k) Zubnik se *d* umekšaje u karlovačkom kotaru i glasovima *ij* u riječi: n*á*d*ij*at se, nâd*ij*am se (sperare, spero).

Pored oblika glagola n*á*d*j*at se ili n*á*d*ij*at se, kakvi se čuju u mjestima, gdje je kajkavština jača, čuju se u mjestima, u kojima je čakavština jača, oblici n*á*dat se, nâdam se.

D) Slitni.

a) U karlovačkom kotaru dolazi katkada slitni suglasnik *l* mjesto zubnoga suglasnika *n*, tako u riječi: ràm*l*at (aequare), štokavski ravnati, naràm*l*at (in ordinem adducere, ordinare), štokavski naravnati (sr. o tim riječima kod usnenih suglasa tačku a, δ, ββ, ααα).

b) Slitni suglasnik *l* ili umekšani *lj* zamjenjuje se u karlovačkom kotaru glasom *n* ili umekšanim *nj*, i to:

α) u domaćoj riječi: pè*n*danj (spithama, palmus), štokavski pedalj, kako se također katkada čuje u karlovačkom kotaru.

β) u njemačkoj riječi: tà*nj*ir (catinus, catillus), njemački Te*ll*er, (sr. o toj riječi gore kod zubnih suglasnika tačku j. β. i kod samoglasnika *i* tačku d).

c) Slitni suglasnik *l* ne prelazi niti na kraju riječi niti na kraju

Digitized by Google

sloga u sredini riječi u karlovačkom kotaru u samoglasnik *o* kao u štokavštini, ko što je to razloženo kod samoglasnika *o* u tački d. α.

d) Glas se *r* premješta u karlovačkom kotaru prema početku riječi u: gàrvan (corvus), štokavski gavran.

e) Kad se sastaje njemački glas *i* sa slitnim suglasnikom *l*, prelazi u karlovačkom kotaru u *lj* u riječi: tâlj (pars), njemački Theil.

f) Slitni se suglasnik umekšaje glasom *j*, i to:

α) u domaćim riječima, tako u: vȑtljar (hortulanus), pòtlje (postea, post), dôvlje (hucusque), dòklje (quousque), dòtlje (ad id tempus), odátlje (istinc) i t. d., štokavski vrtlar, poslije, dovle, dokle, dotle, odatle i t. d. — privòljit (consentire alcui rei), izvòljit (velle, placere), zavòljit (alqum carum habere, diligere, amare), dozvòljit (concedere, permittere), ogrljit (amplecti, amplexari), cvíljit (lamentari), zgljèdat se (circumspectare), 'zgljèdat (formam habere), štokavski privoljeti, izvoljeti, zavoljeti, dozvoljeti, ogrliti, cviljeti, razgledati se, izgledati.

U mjestima, gdje je čakavština jača, čuju se sve te riječi bez glasa *j*.

β) u tuđim riječima, tako u: štìfljeti (calceamenta), njemački Stiefeln, frájlja (puella, virgo generosa et nobilis), njemački Fräulein, fràjljica (diminutiv od frájlja), fȑtâlj (quadrans), njemački Viertel, pètljar (mendicus, egens), njemački Bettler, pètlja (mendicatio), njemački das Betteln, trìnkgeljd (corollarium nummorum), njemački Trinkgeld, štumàdljin (famula, cubicularia), njemački Stuben-Mädel, tìšljar (lignarius), njemački Tischler, kìklja (amiculum linteum), njemački Kittel i t. d., namáljat (appingere), njemački aufmalen.

Pored oblika frájlja i fràjljica čuju se u karlovačkom kotaru i oblici frálja i fràljica.

O prijelazu njemačkoga glasa *b* u *p* u riječima pètljar i pètlja sr. kod usnenih suglasa tačku *a*). α). ββ), a o prijelazu njemačkoga glasa *t* u *k* u riječi kìklja sr. kod grlenih suglasa tačku d). β).

g) Slitni se suglasnik *l* naprotiv ne umekšaje u karlovačkom kotaru ondje, gdje se umekšaje u štokavštini, tako u riječima: orgùlat (organo canere), njemački orgeln. štokavski orguljati, òrgulje (organum), njemački Orgel, štokavski orgulje.

h) Glas se *j* sačuvao u karlovačkom kotaru iza glasa *r* u riječi: môrje (mare), u kojoj se je riječi glas *j* u štokavštini izgubio.

Digitized by Google

3. Još neki dodaci glasoslovlju.

a) U karlovačkom se kotaru predmeće glas *j* pred glas *i* u riječima, koje se počimaju glasom *i*, kao u: *j*ìme (nomen), štokavski ime, *j*ìgla (acus), štokavski igla, *J*íve (Joannes), štokavski Ivo ili Ivan, *j*ìmat (habere), štokavski imati, *j*ískat (quaerere), štokavski iskati, *j*ìgrat se (jocari), štokavski igrati se i t. d.

Katkada se čuju i ovake riječi i u karlovačkom kotaru bez glasa *j* kao i u štokavštini.

b) Glas *j* umeće se u karlovačkom kotaru među dva samoglasa u sredini riječi i ondje, gdje se u štokavštini ne umeće, kao u riječi: pre*j*àrat (obarare), štokavski preoravati.

c) U karlovačkom se kotaru premještaju metathesom pojedini glasovi i čitavi slogovi, tako:

α) u domaćim riječima, kao u: *sv*à (omnis, — totus), štokavski vas ili sav, gà*rv*an (corvus), štokavski gavran (sr. o toj riječi kod slitnih suglasa tačku d.).

β) u tuđim riječima, kao u: koncer*à*lija, latinski cancellaria (sr. o toj riječi kod samoglasa *a* tačku j). α). ββ), pro*š*è*c*ija, latinski processio (sr. o toj riječi još kod grlenih suglasnika tačku i. β.).

d) U gradu Karlovcu dolaze mjesto štokavskih glasova *lj* i *nj* glasovi *l* i *n* osobito na početku riječi ili *jl* i *jn*.

4. Naglas[1] i količina.

a) U karlovačkom kotaru, u koliko se ne govori štokavštinom, razlikujem tri naglasa, i to jedan za kratke, a dva za duge slogove. Za naglas na kratkim slogovima upotrebljavam znak ˋ, koji se izgovara kao štokavski naglas ˝, tako u riječima: brȁt (štokovski brȁt), mȉš (štokavski mȉš), rȁt (štokavski rȁt i t. d.

Za naglas na dugim slogovima upotrebljavam dva znaka ˆ i ′, od kojih se prvi izgovara kao i u štokavštini, jače, isprva silnije, a po tom pada kao u riječima: vôz (štokavski vôz), brîg (štokavski brîjeg), gr̂m (štokavski gr̂m) i t. d., a drugi isprva niže, a zatim raste na više, kao u riječima: vénac (štokavski vijènac), lópôv (štokavski lópôv), námet (štokavski námet) i t. d.

Najbolje si možemo predočiti razliku između naglasa ˆ i ′, pišemo li n. pr. naglašeno *ô* i *ó* onako, kako se ono zbilja izgovara.

[1] Znakove za naglas upotrebljavam onake i onako, kake i kako i Vuk za štokavštinu upotrebljava, i time se razlikujem od Mažuranića i Nemanića; za kratki naglas upotrebljavam znak ˋ.

Digitized by Google

Naglašeno ćemo *ô* pisati tačno prema izgovoru *òo*, kao u v ò o z, a naglašeno *ó* točno prema izgovoru *oò*, kao u l o ò p ô v.

Naglas ′ je znatno reći u karlovačkom kotaru no naglas ˆ, te ga je katkada i teško razlučiti od naglasa ˆ.

b) Gledeći na količinu slovaka, razlikujemo u karlovačkom kotaru kratke i duge slogove. U karlovačkom kotaru ne može biti pred naglašenim slogom dugi slog. Takav može biti samo iza naglašena sloga, a bilježim ga, ko što za štokavštinu bilježi Vuk, znakom ˆ, n. pr. u riječima: b ò l j ê (melior), h ù j ê (pejor), p r v ê (primus) i t. d. Gdje stoji znak ˆ na prvom mjestu, ondje je naglas, a gdje stoji iza naglašena sloga, ondje pokazuje duljinu sloga iza naglasa. U riječi p r v î jest znak ˆ na slogu p r naglas, a na slogu v î znak duljine iza naglasa.

c) Glavna su pravila za naglas u karlovačkom kotaru ova:

α) U riječi može biti samo jedan slog naglašen.

β) U karlovačkom kotaru može biti svaki slog u riječi naglašen osim posljednjega, izuzevši riječi od jednoga sloga.

d) Imade riječi, koje nemaju u karlovačkom kotaru naglasa, već se u izgovoru naslanjaju na riječ:

α) koja je pred njima. Takove se riječi zovu *enklitike*. U karlovačkom kotaru jesu enklitike ove riječi:

αα) kraći oblici ličnih zamjenica i povratne zamjenice: m i, m e, t i, t e, s i, s e, g a, m u, j e, j o j, j u, i h, i m, j e.

ββ) prezenski oblici glagola: s a m, s i, j e, s m o, s t e, s u; ć u, ć eš, ć e, ć emo, ć ete, ć eju ili ć edu ili t e.

γγ) jaki aorist (kondicional): b i m, b iš, b i, b i m o, b i t e, b i.

δδ) neke čestice, kao: k a, tako u: k à đ a - k a, đ ò l i - k a (infra), đ à n a s - k a (hodie), s n ô ć - k a (heri vesperi); *k* (mjesto k a), tako u: ò n d a - k (tum), t ò t e - k (istic); *j*, tako u: o v ù d â - j (hac), t û - j (istic), k à m o - j (quo), k ù d a - j (quo, quem in locum); *r*, tako u: n ì g d o - r (nemo), n ì g d a - r (nunquam), n ì g d e - r ili n ì g d i - r (nusquam), n ì g d i - r (alicubi), n ì k a k o - r (nullo modo), n ì k a m o - r (nusquam), s à k a k o - r ili s ì k a k o - r (varie, — certe), n ì k e m u - r, n ì k e g a - r i t. d.

Enklitike ne mogu stajati na prvom mjestu u rečenici,

β) koja je iza njih, pa mogu dobiti od nje i naglas, kada je ona naglašena na prvom slogu naglasom ˆ. Takove se riječi zovu *proklitike*. Proklitike su u karlovačkom kotaru:

αα) prijedlozi, kao: b e z ili p r e z (sine), đ o (ad), i z (e, ex), k o d (apud), o d (a, e, ex), s p r e d (coram), *k* (ad), č e z(a) (per), o b(a) (circum, ad), u z(a) (juxta, prope, in), s *u* z(a) (juxta,

Digitized by Google

prope), o(de), p*o* (per), p r i (apud), n a (in), u, v, v a (in), s ili š (de, cum), p o d(a) (sub, infra), p r e d(a) (ante, coram, prae), za (inter, pro, e, ex), m e d(a) ili m e d u (inter).

ββ) veznici, kao: i, a, p a, p a k, n i, d a.

γγ) niječna riječica: n e.

Proklitika može dobiti naglas ˋ, kada stoji pred riječju. koja je naglašena na prvom slogu naglasom ˆ, dočim taka riječ onda naglas gubi, n. pr. dȍ grâda, và crîkvu, dvájset ì prvî i t. d.

U spomenutim primjerima nije iza proklitike znak ˆ naglas, nego pokazuje samo duljinu, jer je naglas na prijedlogu ili vezniku.

Što vrijedi za proklitike u opće, to vrijedi za njih i onda, kada su prvom česti složene riječi.

II. Dio.

Oblikoslovlje[1].

1. Sklonidba (declinatio).

A) Nominalna sklonidba.

Nominalno se sklanjaju u karlovačkom kotaru: *imenice, pridjevi, glavni brojevi* (osim brojeva j èdan ili j èn, d v â i ò ba), *participi,* lične zamjenice j â, t î, i povratna zamjenica s èbe.

a) *Nominalna sklonidba imenica*, i to:

α) *Sklonidba imenica a-osnova* (I. sklonidba).

Tu razlikujemo:

αα) I m e n i c e, k o j e n e i m a d u n e p o s t o j a n o g a *a*.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

	Primjeri:	
snàh-a	strâž-a	glíst-a
	Osnova:	
snaha	straža	glista
	Jednina:	
1. snàha	strâža	glísta
2. snàhê	strâžê	glístê
3. snàhi	strâži	glísti
4. snàhu	strâžu	glístu
5. snàha(o)	strâža(o)	glîsta(o)
6. snàhi	strâži	glísti
7. snàhôm(ûm)	strâžôm(ûm)	glístôm(ûm)

[1] Sklonidbu podijelio sam u ovoj svojoj raspravi onako kao i u svojoj knjizi *„Hrvatskoj slovnici“*, izdanoj u Bjelovaru 1893., dočim sam se u sprezi držao razdiobe Miklošićeve.

Digitized by Google

	Primjeri:	
dùšic-a	glibìn-a	splásnic-a
	Osnove:	
dušica	glibina	splasnica
	Jednina:	
1. dùšica	glibìna	splásnica
2. dùšicê	glibìnê	splásnicê
3. dùšici	glibìni	splásnici
4. dùšicu	glibìnu	splásnicu
5. dùšica(e)	glibìna(o)	splâsnica(e)
6. dùšici	glibìni	splásnici
7. dušicôm(ûm)	glibìnôm(ûm)	splásnicôm(ûm)
	Množina:	
1. snàhe	strâže	glíste
2. snâh	strâž	glîst
3. snàham	strâžam	glístam
4. snàhe	strâže	glíste
5. snàhe	strâže	glîste
6. snàhah	strâžah	glístah
7. snàhami	strâžami	glístami
1. dùšice	glibìne	splásnice
2. dùšîc	glibîn	splásnîc
3. dùšicam	glibìnam	splásnicam
4. dùšice	glibìne	splásnice
5. dùšice	glibìne	splâsnice
6. dùšicah	glibìnah	splásnicah
7. dùšicami	glibìnami	splásnicami
	Primjeri:	
princéz-a	cìganjic-a	peràčic-a
	Osnove:	
princeza	ciganjica	peračica
	Jednina:	
1. princéza	cìganjica	peràčica
2. princézê	cìganjicê	peràčicê
3. princézi	cìganjici	peràčici
4. princézu	cìganjicu	peràčicu
5. princéza(o)	cìganjica(e)	peràčica(e)
6. princézi	cìganjici	peràčici
7. princézôm(ûm)	cìganjicôm(ûm)	peràčicôm(ûm)

Digitized by Google

Primjeri:

pajdašìc-a prijatèljic-a

Osnove:

pajdašica prijateljica

Jednina:

1.	pajdašìca	prijatèljica
2.	pajdašicê	prijatèljicê
3.	pajdašìci	prijatèljici
4.	pajdašìcu	prijatèljicu
5.	pajdàšica(e)	prijatèljica(e)
6.	pajdašici	prijatèljici
7.	pajdašìcôm(ûm)	prijatèljicôm(ûm)

Množjna:

1.	princéze	cìganjice	peràčice
2.	princêz	cìganjîc	peràčîc
3.	princézam	cìganjicam	peràčicam
4.	princéze	cìganjice	peràčice
5.	princéze	cìganjice	peràčice
6.	princézah	cìganjicah	peràčicah
7.	princézami	cìganjicami	peràčicami

1.	pajdašìce	prijatèljice
2.	pajdašîc	prijatèljîc
3.	pajdašìcam	prijatèljicam
4.	pajdašice	prijatèljice
5.	pajdàšice	prijatèljice
6.	pajdašicah	prijatèljicah
7.	pajdašicami	prijatèljicami

Kao imenica snàha (nurus, mulier nupta) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàba (vetula), bèna (homo stultus), bòca (lagoena), brìga (cura), bùča (cucurbita), bùka (clamor), bùra (procella, boreas), càpa (ungula, pes), cèsta (via), cìca (mamma), cùnja (pannus), cùra (virgo, ancilla), čèla (apis), dòba (tempus), dràga (vallis), fàra (pagus, in quo sacra fiunt, — njem. Pfarrei), flàša (lagoena), gàće (caligae linteae), gljìva (fungus), gòra (mons, silva), gòspa (domina), gràba (fovea), gùba (lepra), hàlja (vestis), hòra (tempus), jàma (fossa), kàča (serpens), kàša (alica), kèfa (peniculus), kèsa (sacculus, crumena), kìša (imber), kìta (ramus), knjìga (liber), kòra (cortex, crusta), kòsa (capilli), kòšta (victus), kòža (pellis), kràva

Digitized by Google

(vacca), kȓpa (pannus), kȕća (domus), kȕga (pestis), kȕja (canis femina), lèsa (crates), lìpa (tilia), lòza (silva), màma (mater), màša (liturgia sacra), mèja (finis), mlàka (lacus, lacuna), mȓha (cadaver), mrìža (rete), mùka (labor, cruciatus), njìva (ager), nòga (pes), pàša (pastio, pabulum), plìva (palea), pòšta (res vehicularis, vehicularia), prèja (fila, linum netum), pȓnja (panniculus), ràca (anas), ràka (sepulcrum), rìba (piscis), ròba (merx), sànja (somnium), sìla (vis), slàma (stramen), slìka (imago), smòla (pix), sòba (conclave), sràka (pica), srèća ili srìća (fortuna), sȓna (caprea), stàza (semita), stèlja (filix), strèha (tectum), sùza (lacrima), svèza (ligamen, ligamentum), šàka (manus), šèga (mos, consuetudo), šìba (virga), škòda (damnum), škòpa (stramentum), škùlja (cavum, caverna), špìlja (specus, spelunca), štàla (stabulum), štìga (gradus, pl. scalae), šùma (silva), tèta (amita seu matertera), tìca (avis), tmìca (tenebrae), trùga (arca), tùča (grando), ùra ili vùra (hora), vùzda (habena), vèra (fides), vòda (aqua), vòlja (voluntas), vràna (cornix), vrìća (saccus), zdèla (patina), zmìja (serpens), znàha (signum), zòra (aurora), žàba (rana), želja (desiderium), žèna (femina, mulier), žìca (filum), žlìca (cochlear), žùpa (jus, sorbitio) i t. d.

Ovako se sklanja i naglasuje plural riječi slòvo, koji glasi slòve (literae).

Nadalje se ovako naglasuju i sklanjaju skupna imena bràća (germani fratres et germanae sorores) i dìca (liberi).

Konačno se ovako sklanja i naglasuje imenica muškoga roda: gàzda (dominus) i tàta (pater), kada se ne sklanja po konzonantskoj sklonidbi.

Kao imenica strâža (custodia) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: fârba (color), fêla (genus, species), gâjba (cavea), gâlge (patibulum), hîža (domus, conclave), kâva (coffea), kônta (quaestuosa domus), lâmpa (lucerna), mêlja (farina), Mîlka (nomen proprium feminae), pînta (dolium), prêlja (netrix), strîna (uxor patrui), sûša (ariditas, siccitas), škôla (schola), škrînja (scrinium, arca), štêrnja (puteus, fons), štrînja (Strähne), šûnka (perna), tînta (atramentum librarium), tlâka (opera servilis), vêža (amphitalamus, procoeton), žâjfa (sapo) i t. d.

Kao imenica glísta (lumbricus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: Bára (nomen proprium feminae), báka (vetula), bírsa (mucor), bráda (barba), brázda (sulcus), čáka (capitis

Digitized by Google

tegimen militare), díka (gloria), dúša (anima), fála (laus), frájlja ili frálja (virgo generosa), gláva (caput), hrána (victus), Jána (nomen proprium feminae), júha (jus, sorbitio), klúpa (scamnum), kúma (commater?), ljúba (mulier amata), Mára, Dóra, Júla, Róza (nomina propria feminarum), péta (calx), pláća (merces), próba ili próva (probatio, tentatio), róža (rosa), rúka (manus), sára (ocrea), snáša (mulier nupta), strána (pars, regio), stréla (tonitru), svíća (candela), svíla (serica), svínja (porcus), tráva (gramen, herba), tréba ili tríba (opus), túga (maeror), víla (nympha, vila), vójska (exercitus), zíma (hiems), zvézda (stella) i t. d.

Ovako se naglasuje i sklanja i imenica: kléšće (forceps), koja glasi katkada u karlovačkom kotaru i kléšća.

Konačno se ovako naglasuje i sklanja imenica muškoga roda: slúga (servus).

Kao imenica dùšica (anima) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàtina (fustis, verbera), bèsida (vox, verbum), bìrtija (stabulum, caupona), càrica (imperatrix), cìpela (calceus), còprija (fascinatio, ars magica), čèlica (apis), čùprija (pons), dàšćica (tabella), fàlinga (vitium), flàšica (laguncula, ampullula), fràljica (virgo generosa), gnjòjnica (sterquilinium), gòdina (annus), gòspoja (domina), grànica (finis), grìhota (peccatum), gròfica (comes, comitis uxor), gùbica (os animalium), gùslice (violina), hàljica (tunica manicata), hìljada (mile), hìžica (domus, conclave), hŕžulja (secale cereale), ìstina (veritas), ìskrica (scintilla), jàbuka (malus, malum), jàgoda (fragum), kàčica (serpens), kàfana (thermopolium), kljùčana (claustrum), kòbila (equa), kòčija (reda), kòmora (conclave), kòrica (crusta), kòšara (corbis), kòšulja (tunica interula), kràjcara (nummus a cruce nominatus), kràljica (regina), kràstača (rana bufo), kŕpica (pannus), kùbura (sclopetus minoris modi), kùćica (domus), kùdilja (ono, što pri čišćenju lana otpada prije no se veže u povjesma), kùhinja (culina), kùmica (commater?), kùpica (poculum), làdica (arca), lèdina (solum incultum), lètina (annona), lìpota (pulchritudo), lìsica (vulpes), lìvada (pratum), lòmača (rogus), lòvina (captura, capta venatio), màćeha (noverca), màglica (nebula), màrama (sudarium), màšina (muscus), mèkina (furfur), mèštrija (instrumentum opificis), mìšina (pellis, follis), mlàdica (surculus), mŕvica (micula), mùšica (musca), mùzika (res musica),

Digitized by Google

nèdelja ili nèdilja (dies solis, dies dominicus), nèsrića (malum —, fortuna adversa), nèvira (perfidia, homo perfidus), nèvista (fratris uxor), nèvolja (necessitas, molestia), nèmina (surdus mutusque homo), òprava (vestitus), òrgule (organum), pàlica (baculus), pìvnica (hypogeum concameratum), pòtkova (solea ferrea), pòdoba ili spòdoba (facies), pògača (panis non fermentatus), pòjata (conclave), pòkora (piaculum), pòlica (taenia in pariete), pòrcija (portio), pòrûka (copulatio conjugialis), pòstelja (lectus), pràvica (justitia), prìprava (praeparatio), pròdika (praedicatio), ràkija (vinum e frumento factum, sicera), rùbača (tunica interula), sìkira (securis), sìrota (misera, infelix), slàmica (calamus), slànina (laridum), slòboda (libertas), sràmota (dedecus), srèdina (medium), stìžnica (gradus), stòtina (centum), stràžnjica (anus), sùhota (tectum, siccaneus locus), sùseda (vicina), svèkrva (socrus, mariti mater), svìćica (candela), svìrala (fistula), šènica (triticum), šìbica (virgula), šìkara (virgulta), štàcija (statio), šùmica (silvula), tàmnica (vincula, carcer), tèpica (grassatrix), tìčica (avis), tìsuća (mile), tràtina (herba), ùtroba (intestina), vèčera (coena), zdèlica (scutella), zvìrina (animal), žìčica (filum) i tako dalje.

Ovako se sklanjaju (u sing.) i naglasuju jošte skupne imenice: dìčica (liberi), drùžina (familia), gòspoda (domini).

Kao imenica glibìna (altitudo) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: blizìna (propinquitas), daljìna (longinquitas), debljìna (crassitudo), krivìca (injuria), križànja (compitum), lahkòta (facilitas), lopàta (pala), Marìja (nomen proprium feminae), mašìna (željeznički stroj), prasìca (femina sus), teškòća (gravitas) i t. d.

Kao imenica splásnica (meta feni) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: návada (consuetudo), prílika (facies, exemplum), rástava (separatio, distractio), vóžica (doliolum), zástava (vexillum) i t. d.

Kao imenica princéza (filia principis sive regis) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: kaštíga (poena), koráža (audacia), palénta (polenta), pantéra (panthera), patróla (vigiles nocturni), pečénka (caro assa), polrúka (dimidia pars manus) i tako dalje.

Kao imenica cìganjica (cingara) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: cìmpotina (particula), còprnjica (anicula can-

Digitized by Google

tatrix), dìnstpremija (insigne laudis), dìtelina (trifolium), drùgarica (socia, amica) gòlubica (columba), hàbdovina (sambucus ebulus), hàrambaša (latronum dux), kàbanica (pallium), kèlnerica (ministra cauponae), kòlibica (casa), kùdiljica (dem. od kùdilja), kùharica (coqua), kùkovača (cuculus), kùpičica (vasculum vitreum), màlinica (pistrinum), mèdvidica (ursa), mlàdoženja (sponsus), mlìnarica (pistoris uxor), òkolica (regio), òluskina (cortex, putamen), pàstorkinja (privigna), pòsestrima (quam sororem appello), pòštarica (cursui publico praepositi uxor), pùrarica (koja pure pase), sìnokoša (pratum), svìralica (fistula), vàganica (žitna mjera), zàvušnice (genae, increscens barba genis), žìgerice (jecur) i tako dalje.

Kao imenica peràčica (mulier, quae linteis lavandis quaestum facit) sklanjaju se i naglasuju ove imenice: Amèrika (nomen proprium), birtàšica (domina cauponae), biškùpija (episcopatus), carèvina (imperium), desètina (pars decima), famìlija (familia), govèdina (caro bubula) grofòvšćina (comites, comitatus), kadèlnica (turibulum), kapèlica (Kapelle), komèdija (comoedia), košàrica (corbicula), kraljèvina (regnum), kropèlnica (cortina), kumpànija (centuria, ordo), mesàrija (ars lanii), mravùnčina (acervus formicinus), oštàrija (caupona, popina), popòvija (clerus, theologia), prošècija (pompa, sacra commota), rabàrija, (rapina, latrocinium), siròtinja (paupertas, pauperes), soldàčija (milites), trgòvina (mercatura), udòvica (vidua) i t. d.

Kao imenica pajdašìca (socia, amica) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: aldovàča (kača = zmija posvećena, neobična zmija), bedastòća (stultitia, pl. nugae, ineptiae), četvrtìnka (žitna mjera), dokolènke (čižme do koljena), diležànca (diligence, brzovoz), domovìna (patria), gospodìnja (mater familias, domina), kariòca (od tal. carro, poštanska kola, u kojima se novci voze), Magdalèna (nomen proprium feminae), misečìna (lunae lumen), nepravìca (injustitia), polovìca (dimidia pars), regimènta (regiment), šalapòrke (foricula), tabakìra (tabakera), veličìna (magnitudo), životìnja (animal, bestia) i tako dalje.

Kao imenice prijatèljica (amica) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: gospodàrica (mater familias, domina), huncmutàrija (fraus, perfidia), konceràlija (Canzlei, schola scribarum),

Digitized by Google

predikàlnica (suggestus), siguràcija ili siguràncija (securitas, satisdatio), špekulàcija (tentatio, experimentum) i t. d.

Bilješke: 1. Imenice tàta ili ćàća (πάππας) sklanjaju se i naglasuju u singularu kao imenica snàha. Katkada se naglasuju te dvije imenice u nominativu i vokativu sing.: táta i ćáća, a isto tako se naglasuju i u obliku vokativa singulara táte i ćáće, Za vokativ sing. dolazi još i oblik ćâćko. Ali se ove imenice sklanjaju i po konzonanskoj sklonidbi (IV. sklonidbi), pa dolaze i ovi oblici: tàteta, ćàćeta (gen. sg.) tàtetu, ćàćetu (dat. i lok. sg.). tàtetom, ćàćetom (instr. sg.).

2. Imenica Kàta (nomen proprium feminae) sklanja se i naglasuje kao imenica snàha, samo u nuzobliku nominativa i vokativa sg. Káte imade na prvom slogu acut a ne gravis.

3. Vokativ sg. sa dočetkom *e* dolazi samo kod imenica, koje svršuju na *ica* i imadu barem tri sloga. Jedina imenica snáša glasi u vokativu sg. pored snâša ili snâšo jošte i snáše.

4. Od riječi vèčera (coena), koja se riječ sklanja kao imenica snàha a naglasuje kao imenica dùšica, valja razlikovati riječ vèčer (vesper), koja se sklanja po trećoj sklonidbi, te je u nominativu, akuzativu i vokativu muškoga, a u ostalim padežima ženskoga roda.

5. Imenica pòstelj (lectus) sklanja se u svim padežima osim nominativa, akuzativa i vokativa sing. po ovoj sklonidbi, dočim se u ovim padežima sklanja po trećoj sklonidbi. Imenice klúpa i strána prave akuzativ sg. također katkada po trećoj sklonidbi, osobito ako akuzativ dolazi iza prijedloga. Kada ove dvije imenice prave akuzativ sg. po trećoj skonidbi, mijenjaju naglas ´ u ^. Takav akuzativ sg. iza prijedloga glasi: nà strân, nà klûp.

6. Skupno ime dìca sklanja se i naglasuje kao imenica snàha u singularu, ali katkada imade oblike plurala, tako: dìca (nom.), dîc (gen.), dìcam (dat.), dìce (akuz.), dìcah (lok.) dìcami (instr.)

7. U gradu su Karlovcu dativ, lokal i instrumental plur. u svim riječima jednaki, te glasi oblik za dativ, lokal i instr. plur. od gore sklanjanih riječi: snàham, strâžam, glístam, dùšicam, glibìnam, splásnicam, princézam, cìganicam, peràčicam, pajdašìcam, prijatèljicam.

8. Instrumental sing. na *om* običniji je u mjestima, gdje je čakavština jača, a instrumental sing. na *um* običniji u mjestima, gdje je kajkavština jača.

Digitized by Google

ββ) Imenice, koje imadu nepostojano *a*.
Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Primjeri:

hrùšk-a	crîkv-a	cígl-a

Osnove:

hruška	crikva	cigla

Jednina:

1.	hrùška	crîkva	cígla
2.	hrùškê	crîkvê	cíglê
3.	hrùški	crîkvi	cígli
4.	hrùšku	crîkvu	cíglu
5.	hruška(o)	crîkva(o)	cîgla(o)
6.	hrùški	crîkvi	cígli
7.	hrùškôm(ûm)	crîkvôm(ûm)	cíglôm(ûm)

Množina:

1.	hrùške	crîkve	cígle
2.	hrùšâk	crìkâv	cìgâl
3.	hrùškam	crîkvam	cíglam
4.	hrùške	crîkve	cígle
5.	hrùške	crîkve	cígle
6.	hrùškah	crîkvah	cíglah
7.	hrùškami	crîkvami	cíglami

Primjeri:

dìvojk-a	ženìdb-a	popívk-a

Osnove:

divojka	ženitba	popivka

Jednina:

1.	dìvojka	ženìdba	popívka
2.	dìvojkê	ženìdbê	popívkê
3.	dìvojki	ženìdbi	popívki
4.	dìvojku	ženìdbu	popívku
5.	dìvojka(o)	ženìdba(o)	pòpîvka(o)
6.	dìvojki	ženìdbi	popívki
7.	dìvojkôm(ûm)	ženìdbôm(ûm)	popívkôm(ûm)

Digitized by Google

Množina:

1. dìvojke	ženìdbe	popívke
2. dìvojâk	ženìtâb	popìvâk
3. dìvojkam	ženìdbam	popívkam
4. dìvojke	ženìdbe	popívke
5. dìvojke	ženìdbe	pòpîvke
6. dìvojkah	ženìdbah	popívkah
7. dìvojkami	ženìdbami	popívkami

Kao imenica hrùška (pirus, pirum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: čìžma (calceamentum, quod pedes suris tenus tegit), črìšnja (cerasum), dàska (tabula lignea), dìkla (famula, ancilla), gùsle (violina), jàsle (praesepe), jèlva (abies), jìgla (acus), kìklja (amiculum linteum), màčka (felis), mètla (scopae), nàćve (alveus panarius), nùžba (necessitas, miseria), òtka (željezo, kojim se plug snaži), pèsma (carmen), plàhta (linteum), pùška (telum), sàblja (ensis), sèstra (soror), slùžba (servitium, ministerium), splànjka (tabula, planca, solea ferrea), tòrba (pera), zèmlja (terra), žlàhta (familia) i t. d.

Od imenica štànjga (vectis), svàdba (nuptiae), vàdlja (sponsio), vàtra (ignis) i žèhta (Sechte, lužnja) nijesam čuo u karlovačkom kotaru genitiva plurala.

Konačno ovako se sklanja i naglasuje imenica pètlja (mendicatio), od koje nijesam čuo plurala.

Kao imenica crîkva (ecclesia, templum) sklanjaju se i naglasuju: klêtva (exsecratio), trâvka (gramen), dôjka (mamma, — nutrix), žêmlja (panis siligineus) ćêrka (filia) i t. d.

Od imenica (mâjka (mater) i prâvda (jurgium, rixa) nijesam čuo u karlovačkom kotaru genitiva plurala.

Kao imenica cígla (later) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: glávnja (lignum fissum), kázna (poena), óvca (ovis), tábla (tabula), vójke (habena) i t. d.

Od imenice vójska (exercitus, bellum) nijesam čuo u karlovačkom kotaru genitiva plurala.

Kao imenica dìvojka (virgo) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: pàstorka (privigna), pògodba (pactio), prègreška (lapsus, error), svìdodžba (testimonium), ùgodba (satisfactio) i tako dalje.

Kao imenica ženìdba (matrimonium) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: kosìdba (foenisectio), trgàdba (vindemia), prosìdba (petitio virginis), žeràvka (pruna) i t. d.

Digitized by Google

Kao imenica popívka (carmen, cantio) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: japnénka (fovea calcis recipiendae causa facta), trubénta (tuba) i t. d.

β) *Sklonidba imenica o-osnova. (II. Sklonidba).*

Tu razlikujemo:

αα) Imenice, koje ne imadu nepostojanoga *a*, i to

ααα) muškoga roda.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

		Primjeri:		
	brȁt	vôz	dâr	krâlj
		Osnove:		
	brato	vozo	daro	kraljo
		Jednina:		
1.	brȁt	vôz	dâr	krâlj
2.	bràta	vòza	dâra	králja
3.	bràtu	vòzu	dâru	králju
4.	bràta	vôz	dâr	králja
5.	brȁt bràte	vôz vòze	dâr dâre	krâlj krâlju
6.	bràtu	vòzu	dâru	králju
7.	bràtom(um)	vòzom(um)	dârom(um)	králjem(um)
		Množina:		
1.	bràti	vòzi	dâri	králji
2.	bràtî bràtov	vòzî vòzov	dárî dárôv	králjî králjêv
3.	bràtom(um)	vòzom(um)	dârom(um)	králjem(um)
4.	bràte	vòze	dâre	králje
5.	bràti	vòzi	dâri	králji
6.	bràtih	vòzih	dârih	králjih
7.	bràti bràtmi	vòzi vòzmi	dâri dârmi	králji králjmi
		Primjeri:		
	jèzik	pìsâr	svìdok	lópôv
		Osnove:		
	jeziko	pisaro	svidoko	lopovo
		Jednina:		
1.	jèzik	pìsâr	svídok	lópov
2.	jèzika	pisára	svidòka	lópova
3.	jèziku	pisáru	svidòku	lópovu

Digitized by Google

4.	jèzik	pisára	svidòka	lópova
5.	jèzik jèziče	pìsâr pìsâre	svìdok svìdoče	lópov lópove
6.	jèziku	pisáru	svidòku	lópovu
7.	jèzikom(um)	pisárom(um)	svidòkom(um)	lópovom(um)

Množina:

1.	jèziki	pisári	svidòki	lópovi
2.	jèzikî jèzikôv	pisárî pisárôv	svidókî svidókôv	lópôvî lópôvôv
4.	jèzikom(um)	pisárom(um)	svidòkom(um)	lópovom(um)
3.	jèzike	pisáre	svidòke	lópove
5.	jèziki	pìsâri	svidòki	lópovi
6.	jèzikih	pisárih	svidòkih	lópovih
7.	jèziki	pisári	svidòki	lópovi

Primjeri:

ćáćko	Bìserko	kùmorat	komàdić

Osnove:

ćaćko	Bìserko	kùmorato	komadićo

Jednina:

1.	ćáćko	Bìserko	kùmorât	komàdić
2.	ćáćka	Bìserka	kùmorata	komàdića
3.	ćáćku	Bìserku	kùmoratu	komàdiću
4.	ćáćka	Bìserka	kùmorata	komàdić
5.	ćâćko	Bìserko	kùmorât kùmorate	kòmadić kòmadiću
6.	ćáćku	Bìserku	kùmoratu	komàdiću
7.	ćáćkom(um)	Bìserkom(um)	kùmoratom(um)	komàdićem(um)

Množina:

1.	—	—	kùmorati	komàdići
2.	—	—	kùmorâtî kùmorâtôv	komàdîćî komàdîćêv
3.	—	—	kùmoratom(um)	komàdićem(um)
4.	—	—	kùmorate	komàdiće
5.	—	—	kùmorati	komàdići
6.	—	—	kùmoratih	komàdićih
7.	—	—	kùmorati	komàdići

Digitized by Google

Primjeri:

kapèlân	obìšenjak	neprijàtelj

Osnove:

kapelano	obìšenjako	neprijateljo

Jednina:

1.	kapèlân	obìšenjak	neprijàtelj
2.	kapelána	obìšenjaka	neprijàtelja
3.	kapelánu	obìšenjaku	neprijàtelju
4.	kapelána	obìšenjaka	neprijàtelja
5.	kapèlân kapèlâne	obìšenjak obìšenjače	neprijàtelj neprijàtelju
6.	kapelánu	obìšenjaku	neprijàtelju
7.	kapelánom(um)	obìšenjakom(um)	neprijàteljem(um)

Množina:

1.	kapeláni	obìšenjaki	neprijàtelji
2.	kapelánî kapelánov	obìšenjakî obìšenjakov	neprijàteljî neprijàteljev
3.	kapelánom(um)	obìšenjakom(um)	neprijàteljem(um)
4.	kapeláne	obìšenjake	neprijàtelje
5.	kapeláni	obìšenjaki	neprijàtelji
6.	kapelánih	obìšenjakih	neprijàteljih
7.	kapeláni	obìšenjaki	neprijàtelji

Kao imenice brà t (frater) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bà t (fistura), bìk (taurus), càr (imperator), càjt (tempus), cènt (pondus centenarium), čàs (momentum), čèp (embolus), dùh (spiritus), fànt (puer, juvenis), fùnt (libra), gàd (sordes, homo abominandus), gròb (sepulcrum), gròf (comes), gròš (grossus), gròzd (uva), grùnt (solum, fundus, sedes), gšèft (negotium), hlìb ili lìb (panis), jùg (auster), Klèk (nomen proprium montis), kònj (equus), kòt (fetus, progenies), kramp (rostrum), krst (baptisma), krt (talpa), krùh (panis), kùp (acernus), làv ili làf (leo), làjt (dolium), mèč ili màč (ensis), mìš (mus), mlìn (mola), pànt (subscus), plàc (forum), plàč (fletus), pòd (contignatio, tabulatum), pòp (sacerdos), pràg (limen), prìnc (princeps, regulus), prst (digitus), prt (fascis, fasciculus), ràk (cancer), rà t (bellum), rèšt (carcer), ris (lynx), Sènj (nomen proprium urbis), sìr (caseus), snòp (merges), stòl (mensa), svàt (conviva nuptialis), škaf (aqualis urna), špòt (ludibrium), štrìk (funis),

Digitized by Google

štùk (tabulatum), tìć (avis), vȑh (cacumen), vȑt (hortus), žèp (saccus), žìd (Judaeus) i t. d.

Kao imenica vôz (currus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bôg (deus), bôj (pugna, bellum), dôm (domus), drôb (intestina), gôst (hospes), gnjôj (fimus), klîn (cuneus), krâj (principium, finis, margo), krôv (tectum), kûk (festuculae lini), lôv (venatio), mêd (mel), nôs (nasus), plôd (fructus), plôt (saepes), plûg (aratrum), pôst (jejunium), prâh (pulvis), râj (paradisus) rôd (genus, propinqui), rôg (cornu), strâh (metus), stvôr (creatura), šîlj (canna), tâst (socer), vôl (bos), zmâj (draco) i t. d.

Kao imenica dâr (donum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: brîg (collis, ripa), cîlj (destinatum), cvît (flos), čûn (cymbula), dân (dies), dêl (pars), drûg (socius), dûg (debitum), glâd (fames), glâs (vox, fama, nuntius), grâd (urbs), hlâd (umbra), hvât (orgya), jâd (ira), jêž (erinaceus), kljûč (clavis), kljûn (rostrum), kûm (sponsor baptismalis, — testis conjugii), kvâr (damnum), lâs (= vlâs, capillus), lîst (folium, epistola), mâh (muscus), mîh (uter, follis), pâr (par, aliquot), pâs (cingulum), pîr (convivium nuptiale, nuptiae) rêd (ordo), rêp (cauda), sât (hora), sîn (filius), smrâd (foetor, sordes), snîg (nix), srâm (pudor), sûd (vas), svît (mundus), trâg (vestigium), trâm (tignum, trabs), trn (spina), trûd (labor, opus), vîk (saeculum), vlâs (= lâs, capillus), vrâg (diabolus), vrât (collum), vûk (lupus), zîd (murus), znâk (signum), zûb (dens), žîr (glandes), zêc (lepus), žlîb (canalis), žnjâč (messor) i t d.

Kao imenica krâlj (rex) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: cûg (ordo, agmen), drîm (somnus placidus), dvôr (aula, palatium), grîh (peccatum), grm (frutex), hîs (cella vinaria), hlâp (anhelitus), hrâst (quercus), kâl (stagnum), kîp (statua), krîž (crux), kût (angulus), lês (arca), lîk (medicamentum), lûg (lucus), mîr (pax), muž (vir, — homo rusticus), nôž (culter), pânj (truncus), pût (iter), sâd (pomarium), strîc (patruus), stûp, (columna), sûd (judicium), špân (custos, praeses operarum mercenariarum), tâlj (pars), tât (fur), têg (frumentum, fruges), šćâp (baculus) i t. d.

Kao imenica jèzik (lingua) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: Àldof (nomen proprium), ànjgel (angelus), bàjer (ripa), bàtić (malleolus), bèteg (morbus), bìruš (bubulcus), bìser (margarita), bìškup (episcopus), bòžić (dies festus nati

Digitized by Google

Christi), bùbrig (ren), cèsar (imperator), cìganj (Cingarus), còljštruk (baculum semicubitale, in quo unciae desriptae sunt), čŕvak (vermiculus), dèčkac (puerulus), dìtić (opifex, fabri famulus), dìver (mariti frater), fàntić (puerulus), fràjman (carnifex), fràkljac (mjerica za rakiju = $^1/_{10}$ litre), frùštik (jentaculum), gàrvan (corvus), gmàjner (miles gregarius), gòlub (columba), gròzdić (parva uva), Hàrap (Arabus), hìnjuš ili ìnuš (servus), jànček (agnellus), jànjčić (agnellus), jàstreb (vultur), jèlen (cervus), kàmen (lapis), kèlder (hypogeum concameratum, — doliarium), kèlner (puer cauponius, minister cauponae), kèser (asciae genus), klàjbas (plumbum), kòčiš (is, qui equum regit), kòkot (gallus gallinaceus), kòren (radix), kràjcar (nummus a cruce nominatus), krèvet (lectus), kùglov (placenta, libum), kùndak (lignum tormenti bellici), kùzol (e cortice factum vas), làjtnamt (lieutenant, succenturio), lìšnjak (nux avellana), lòkot (claustrum), lònčić (parva olla), màčić (catulus felis), Màgdić (deminutivum nomen proprium feminae, — Magdalena), màlin (mola, pistrinum), mlìnar (pistor, qui pistrinum exercet), mìsec (luna, mensis), mòžđan (cerebrum), mŕtvac (mortuus, funus), mùšket (sclopetum), òbed (cibus meridianus), òbraz (facies), òbrok (portio), òbrov (fossa), òtrov (venemum), òtvor (foramen, exitus), pàsić (catulus, minutus canis), pèndžer (fenestra), pèpel (favilla, cinis), pètljar (mendicus, egens), pòtpis (subscriptio), pòdrum (hypogeum concameratum, — doliarium), pòtsik (id, quod succisum est), pòkrov (operculum, cooperculum), pòtok (rivus), pràšćić (porculus, porcellus), pròdaj (venditio), profunt (panis militaris), pròtsak (panarium militare), pŕstak (digitus minimus), pŕstanj (anulus), pŕsten (anulus), rìđan (bos ruber), sànduk (riscus, cista), sèkser (nummus, german. Sechser), sìnčić (filiolus), stàrček (senex), stòlnjak (operimentum, quo mensa tegitur), stùden (puteus, fons), šèreg (multitudo, exercitus), šìljbot (excubiae, vigiliae, statio), škòlnik (magister literarius, praeceptor publicus), šnàjdar (vestitor, sartor), šòštar (sutor, caligarius), štìfljet (calceamentum, quod pedes suris tenus tegit), tàvan (tabulatum), tàrac (via strata), tàmnjan (tus), tìšljar (lignarius), trìnkgeljd (corollarium nummorum), ùpros (petitio puellae, virginis), vàgan (modius, semodius), vànjkuš (pulvinus), vŕtljar (hortulanus), zdènčac (puteus, fons), žìvot (vita), žùpnik (sacerdos pagi seu oppidi) i t. d.

Digitized by Google

Kao imenica pìsâr (scriba) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàrbîr (tonsor), bèdâk (homo stultus), bèfêl (jussum, imperium), bìrtâš (caupo), bròdâr (nauta), cìgâr (cigara), čùvâr (custos), dìvân (colloquium), dùhân (herba nicotiana, tabacum), dùpljîr ili dùplîr (cereus major), fòrînt (florenus), frtâlj (quadrans), grèštâč (lignum ad comprimendas uvas), hàjdûk (latro), jùnâk (vir fortis), kànâl (canalis), kòlâč (panis genus), kòmâd (pars, particula), kònâk (pernoctatio), kòrâk (gradus, passus), kòrbâč (scutica, flagellum), kôvâč (faber), kràvâr (bubulcus), krèljût (ala, pennae), krìljâk (capitis tegimen), kùhâr (coquus), kùrjâk (lupus), kvàrtîr (habitatio conducta, conductum), lùgâr (custos silvae), mìnût (horae sexagesima), mòndûr (vestitus), òčnjâk (supercilium), òkrêt (anfractus viae), òltâr (altaria) òrâč (arator), òrmâr (armarium), pàjdâš (socius), pàndûr (minister publicus), pàpîr (charta), pàstîr (pastor), pèrčîn (cirrus, cauda capillorum), pòstôl (calceus), pòštâr (cursor publicus, veredarius), pràšćâr (subulcus, suarius), pùrân (gallus indicus), ràčûn (ratio), rìbâr (piscator), rìbnjâk (piscina), sàlvêt (mappa), sòkâč (coquus), sòldât (miles), svìnjâr (subulcus, suarius), špàncîr (ambulatio), špìtâl (nosocomium, valetudinarium), štàcûn (taberna), tàmbôr (tympanotriba, tympanista), tànjîr (catinus), tèntâš (instigator), tèžâk (mercenarius), ùrlaub običnije vèrlâb (commeatus), vìnâr (mercator vinarius), vrbîk (salictum), vùhâk (aqualis urna), zànât (artificium, professio), zìdâr (caementarius), zvònâr (pulsator campanarum, aedituus eccl.), zvònîk (turris campanaria) i t. d.

Kao imenica svìdok (testis) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàril (doliolum), cèkin (ducatus Venetus, zecchino), čòvik (homo), gòspon (dominus), mèdvid (ursus), sùsed (vicinus), štùdent (studiosus), tùbak (herba nicotiana, tabacum), ùzrok (causa) i t. d.

Kao imenica lópov (fur) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: dókaz (argumentum), fárof (domus, in qua habitat sacerdos), grîšnik (homo impius), jágar (venator), Jéžuš (Jesus), Kríštuš (Christus), kóruš (statio canentium in ecclesia), náčin (modus), národ (populus), náput (praeceptum, admonitio), návuk (institutio, disciplina), pášuš (literae securitatem itineris praestantes), póldan (meridies), pórod (partio, partus, partura),

Digitized by Google

pútnik (viator), rábar (latro), úmor (samo: na úmoru, moriens), vároš (urbs), zákon (lex), zástor (praecinctorium) i t. d.

Kao ćáćko (pater) sklanja se imenica Mârko, samo imade u svim padežima na prvom slogu naglas ^ mjesto naglasa ´. Isto tako imade imenica ljûdi (nom. pl.) u svim padežima na prvom slogu naglas ^ osim genitiva pl. ljúdî, gdje je na prvom slogu naglas ´, dat. ljûdem, akuz. ljûde, vok. ljûdi, lok. ljûdih, instr. ljûdi ili ljûdmi.

Kao imenica kùmorât (socius) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàtaljûn (bataillon, cohors), blàgoslôv (benedictio), bràdešnjâk (fascia bracalis), dògođâj (eventus), Dràganîć (nomen proprium pagi), gàlšenjâk ili gàlženjâk (furcifer, cruce dignissimus), Gàbriêl (nomen proprium), Hàrapîn (Arabus), ìnterêš (fenus), Kràljevîć (nomen proprium, regis filius), Kùmpanîn (nomen proprium), òbrstâr (Oberster, praefectus legionis), ràzgovôr (colloqium), règimênt (regiment, legio), ròditêlj (parens), tèštamênt (testamentum), zàlogâj (offa) i tako dalje.

Kao imenica komàdić (frustulum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: frbòljtar (villicus), gospòdin (dominus), pedìntar (famulus), prebànuš (sacerdos pagi seu oppidi), prijàtelj (amicus), redòvnik (sacerdos), štumàdljin (famula) i t. d.

Kao imenica kapèlân (capellanus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bogàtâš (dives), borôvîk (pinetum), coprnjâk (veneficus, magus), genèrâl (exercitus summus, dux belli), gospòdâr (dominus), kablènîk (ono, na čem kabli stoje), kafànâr (thermopola), kršćènîk (Christianus), kuplènîk (mjera od po prilici 37 litara), kvartìrâš (conductor, inquilinus), magàzîn (receptaculum alcjs rei), oficîr (praefectus cohortis, centurio), oglàvnîk (lora capitis equi), poglàvâr (caput, ductor), sirômâh ili sirômâk (pauper), svećènîk (sacerdos), škarpiôn (scorpio), troljstrùkâč (flagellum triplex), uprôšnjâk (petitor puellae), velìkâš (magnas), vilòvnjâk (homo insolens) i t. d.

Kao imenica neprijàtelj (inimicus, hostis) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: infantèrist (pedes), obrstlàjtnamt (oberstlieutenant, tribunus minor), rabarhòkman (Räuberhauptmann, latronum dux), viceàšprist (vicarius) i t. d.

Bilješke: 1. U karlovačkom je kotaru katkada u živahnom pripovijedanju oblik nominativa sing. jednak obliku vokativa singulara na *e* n. pr. Kórje bràte.

Digitized by Google

2. Od imenice dôm (domus) dolazi u karlovačkom kotaru za genitiv sing. pored oblika dòma i oblik dòmi osobito iza prijedloga, a za dativ sing. pored oblika dòmu i oblik dòmov.

3. Od imenice sìnak (filiolus) glasi vokativ singulara sìnak i sînko.

4. Instrumental sing. i dativ plur. na *om* dolazi u mjestima, u kojima je jača čakavština, dočim u mjestima, gdje je jača kajkavština, dolazi instrumental sing. i dativ. plur. na *um*.

5. Iza mekih suglasnika prelazi samoglasnik *o* u *e* u instrumentalu sg., genitivu i dativu plurala.

6. Pored običnoga oblika za akuzativ plur., koji dočima glasom *e*, dolazi katkada i to u mjestima, u kojima je jača čakavština, i oblik, koji dočima i glasom *i*.

7. U gradu Karlovcu dolazi kod svih imenica muškoga i srednjega roda II. sklonidbe za dativ, lokal i instrumental plurala oblik, koji dočima glasovima *am*, ređe *im;* tako od gore sklanjanih imenica glasi dativ, lokal i instrumental plurala u Karlovcu: bràtam(im), vòzam(im), dâram(im), krájlam(im), jèzikam(im), pisáram(im), svidòkam(im), lópovam(im), kùmoratam(im), komàdićam(im), kapelánam(im), obìšenjakam(im), neprijatèlam(im).

8. Strane riječi govore ljudi inteligentniji točnije prema jezicima, iz kojih su uzete.

βββ) srednjega roda.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

		Primjeri:	
pèr-o	rûh-o	kríl-o	vrèten-o
		Osnove:	
pero	ruho	krilo	vreteno
		Jednina:	
1. pèro	rûho	krílo	vrèteno
2. pèra	rûha	kríla	vrètena
3. pèru	rûhu	krílu	vrètenu
4. pèro	rûho	krílo	vrèteno
5. pèro	rûho	krílo	vrèteno
6. pèru	rûhu	krílu	vrètenu
7. pèrom(um)	rûhom(um)	krílom(um)	vrètenom(um)

Digitized by Google

Množina:

1. pèra	rûha	kríla	vrètena
2. pêr / pêrî	rûh	kríl	vrètên
3. pèrom(um)	rûhom(um)	krílom(um)	vrètenom(um)
4. pèra	rûha	kríla	vrètena
5. pèra	rûha	kríla	vrètena
6. pèrih	rûhih	krílih	vrètenih
7. pèri	rûhi	kríli	vrèteni

Primjeri:

korìt-o	oglèdal-o	perališć-e

Osnove:

korito	ogledalo	perališćo

Jednina:

1. korìto	oglèdalo	perališće
2. korìta	oglèdala	perališća
3. korìtu	oglèdalu	perališću
4. korìto	oglèdalo	perališće
5. korìto	oglèdalo	perališće
6. korìtu	oglèdalu	perališću
7. korìtom(um)	oglèdalom(um)	perališćem(um)

Množina:

1. korìta	oglèdala	perališća
2. korît	oglèdâl	peralîšć
3. korìtom(um)	oglèdalom(um)	perališćem(um)
4. korìta	oglèdala	perališća
5. korìta	oglèdala	perališća
6. korìtih	oglèdalih	perališćih
7. korìti	oglèdali	perališći

Kao imenica pèro (penna) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: blàto (lutum), brdo (mons, collis), čèdo (infans), čèlo (frons), dèlo (opus), jàto (agmen), jìlo (cibus), lèto (aestas), ljùdstvo (homines), mèsto (locus), pìlo (potus), pòlje (campus), prsa ili prsi (pectus), sèlo (vicus, pagus), sìto (cribrum), zrno (granum, semen), žìto (frumentum) i t. d.

Ovako se naglasuju i sklanjaju još i ova skupna imena: grmlje

Digitized by Google

(fruticetum), trnje (spinae), tršće (vinea, vinetum), zrnje (grana).

Konačno se ovako naglasuju još i neke konzonanske osnove, (kada se sklanjaju kao i ostale vokalske osnove), kao: čùdo (miraculum), drvo (arbor), kòlo (rota, pl. plaustrum), òko (oculus), slòvo (litera).

Kao imenica rûho (vestitus), sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: blâgo (animal, divitiae), cârstvo (imperium), mêso (caro), môrje (mare), plûća (pulmo), ûlje (oleum), zdrâvlje (valetudo), zlâto (aurum) i t. d.

Ovako se naglasuju i sklanjaju još i ova skupna imena: drvlje (arbores, ligna), dûplje (cavernae arboris), grôzje i grôžđe (uvae), grôblje (coemeterium), kîće (rami frondosi), kôšće (ossa), lîšće (folia), pêrje (pennae, folia), zvîrje (animalia, bestiae).

Konačno se ovako naglasuje i konzonanska osnova têlo (corpus), (kada se sklanja kao i ostale vokalske osnove).

Kao imenica krílo (ala, sinus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: Hrášće (nomen proprium pagi), kléšća (forceps), léđa (dorsum), míto (largitio), mlíko (lac), pléća (humeri), prélo (coetus netricum), víno (vinum), vráštvo (medicina), vráta (porta) i t. d.

Konačno se ovako naglasuje i konzonanska osnova úho ili vúho (auris), (kada se sklanja kao i ostale vokalske osnove).

Kao imenica vrèteno (fucus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: jèzero (lacus), kòleno (genu), kòpito (ungula), làndranje (aliunde alio commigratio), ògnjilo (chalybs ignarius), prèdivo (pensum lini, lanae), pròliće (ver), strnišće (ager stipulatus, stipulae), zrcalo (speculum), žèlezo (ferrum) i t. d.

Kao imenica korìto (alveus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bogàtstvo (divitae), ditèšce (infans), dojàštvo (nutricatus), dvorišće (aula), gospòdstvo (dominatus), imànje (passessio), kamànje ili kamènje (lapides), korènje (radices), mišljènje (cogitatio), ognjìšće (focus), oplèće (tunica interula), pijànstvo (ebriositas), poštènje (honestas), proklètstvo (exsecratio), prošćènje (peregrinatio sacra), remènje (lora), simènje (semina), spoznànje (notitia, cognitio), stvorènje (animal), sužànjstvo (servitus), venčànje (copulatio conjugialis), vesèlje (hilaritas, laetitia), znamènje (signum), življènje (vita) i t. d.

Digitized by Google

Kao imenica oglèdalo (speculum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: škripùtanje (stridor dentium), zdržàvanje (sustentatio). Ovako se još sklanja i naglasuje imenica od pet slogova: odvežìvanje (absolutio).

Kao imenica peralìšće (locus aptus ad vestes eluendas) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: dogođènje (casus, eventus), gospodàrstvo (res familiaris), povrtàlje (olera), premožènje (facultates, opes), pripećènje (casus), siromàštvo (paupertas), vojevànje (bellum) i t. d.

Imenica králjestvo ili králjevstvo (regnum) imade naglas ′ uvijek na prvom slogu, a imenica želézje (ferrum) imade naglas ′ uvijek na drugom slogu (u svim padežima).

Bilješke: 1. genitiv plur. na *i* vrlo je rijedak kod imenica srednjega roda; najobičniji je od imenice drvo gen. pl. drvî.

2. katkada dolazi za instrumental plurala kod imenica srednjega roda dočetak mi, kao u: vrátimi.

3. katkada dolazi za lokal singulara kod imenica srednjega roda dočetak *i* (= ѣ) mjesto običnoga dočetka *u*, kao u: mèsti.

ββ) Imenice, koje imadu nepostojano *a*, i to:

ααα) muškoga roda.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Primjeri:

sàn	òsal	bôgac	máčak

Osnove:

sno	oslo	bogco	mačko

Jednina:

1.	sàn	òsal[1]	bôgac	máčak
2.	snà	òsla	bôkca	máčka
3.	snù	òslu	bôkcu	máčku
4.	sàn	òsla	bôkca	máčka
5.	sàn / snè	òsal / òsle	bôgac / bôkče	máčak
6.	snù	òslu	bôkcu	máčku
7.	snòm(um)	òslom(um)	bôkcem((um)	máčkom(um)

[1] Tako se u karlovačkom kotaru sklanja i naglasuje imenica plámen (flamma), u koje se imenice pravilno gubi u svim padežima samoglasnik *e*.

Digitized by Google

Množina:

1.	snì	òsli	bôkci	máčki
2.	sán	òsâl òslôv	bôgâc bôkcêv	mâčâk mâčkôv
3.	snòm(um)	òslom(um)	bôkcem(um)	máčkom(um)
4.	snè	òsle	bôkce	máčke
5.	snì	òsli	bôkci	máčki
6.	snìh	òslih	bôkcih	máčkih
7.	snì	òsli	bôkci	máčki

Primjeri:

čàval	pŕnjavac	Kârlovac

Osnove:

čavlo	prnjavco	Karlovco

Jednina:

1.	čàval	pŕnjavac	Kârlovac
2.	čávla	pŕnjavca	Kârlôvca
3.	čávlu	pŕnjavcu	Kârlôvcu
4.	čával	pŕnjavca	Kârlovac
5.	čával čâvle	pŕnjavac pŕnjavče	Kârlovac Kârlôvče
6.	čávlu	pŕnjavcu	Kârlôvcu
7.	čávlom(um)	pŕnjavcem(um)	Kârlôvcem(um)

Množina:

1.	čávli	pŕnjavci	—
2.	čâvâl čâvlôv	pŕnjavâc pŕnjavcêv	— —
3.	čávlom(um)	pŕnjavcem(um)	—
4.	čávle	pŕnjavce	—
5.	čâvli	pŕnjavci	—
6.	čávlih	pŕnjavcih	—
7.	čávli	pŕnjavci	—

Primjeri:

dèčko	trgòvac	fantić̀ak

Osnove:

dečko	trgovco	fantičko

Jednina:

1.	dèčko	trgòvac	fantić̀ak
2.	dèčka	trgòvca	fantić̀ka

Digitized by Google

3. dèčku	trgòvcu	fantićku
4. dèčka	trgòvca	fantića
5. dèčko	trgòvac trgòvče	fantićak
6. dèčku	trgòvcu	fantićku
7. dèčkom(um)	trgòvcem(um)	fantićkom(um)

Množina:

1. dèčki[1]	trgòvci	fantići
2. dèčkî dèčkôv	trgòvcî trgòvcêv	fantićkî fantićkôv
3. dèčkom(um)	trgòvcem(um)	fantićkom(um)
4. dèčke	trgòvce	fantićke
5. dèčki	trgòvci	fantići
6. dèčkih	trgòvcih	fantićkih
7. dèčki	trgòvci	fantići

Primjeri:

pàjšćoglavac	napeljàvac

Osnove:

pajšćaglavco	napeljavco

Jednina:

1. pàjšćoglavac	nevaljàvac
2. pàjšćoglavca	nevaljàvca
3. pàjšćoglavcu	nevaljàvcu
4. pàjšćoglavca	nevaljàvca
5. pàjšćoglavac pàjšćoglavče	nevaljàvac nevaljàvče
6. pàjšćoglavcu	nevaljàvcu
7. pàjšćoglavcem(um)	nevaljàvcem(um)

Množina:

1. pàjšćoglavci	nevaljàvci
2. pàjšćoglavcî pàjšćoglavcêv	nevaljàvcî nevaljàvcêv
3. pàjšćoglavcem(um)	nevaljàvcem(um)
4. pàjšćoglavce	nevaljàvce
5. pàjšćoglavci	nevaljàvci
6. pàjšćoglavcih	nevaljàvcih
7. pàjšćoglavci	nevaljàvci

[1] Tako se u množini sklanja i naglasuje imenica d v ò j k i (gemini).

Digitized by Google

Kao imenica òsal (asinus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàdanj (labrum), bràtac (fraterculus), čèlac (tectum apium), čèšalj (pecten), člènak (articulus), gràbar (carpinus betulus), gùbac (os animalium), hrbat (dorsum), jànjac (agnus), kàbal (aqualis urna), klàftar (orgya), klìnac (clavus), kòtac (suile), kòtal (cortina, crater), kùfar (cuprum), làkat (cubitum), làpat (campus arabilis), mlìnac (farina ex qua subacta), mòmak (juvenis), nòhat (unguis), òganj (ignis), òtac (pater), pàkal (sedes ac regio, quam scelerati apud inferos habitant), pèdalj ili pèdanj (spithama, palmus), Pètar (Petrus), pljùvak (sputum), pòsal (labor), pràsac (porcus), ràšak (rhombus), sòlad (novčić, 2 filira), spràvak (repositio, u spràvak dàt deponere alqd apud alqm), stòlac (sedes, sella), stròšak ili tròšak (impensa pecuniae), svèkar (socer, mariti pater), štàgalj (fenile), škàvan (scamnum), škòpac (vervex), tànac (saltatio), tèpac (homo perditus), vètar (ventus), vùgal (angulus), zàjac (lepus) i tako dalje.

Kao imenica bôgac (pauper) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bûbanj (tympanum), cûcak (canis), gûdac (citharoedus), jârak (fossa), klôštar (monasterium), pâtar (pater — monachus), râbar (latro) i t. d.

Kao imenica máčak (catus, felis mas) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: čámac (linter), pésak (arena), pétak (dies Veneris), rážanj (veru), rúbac (sudarium), rúčak (jentaculum), súdac (judex), súšac (mensis Martius), tígar (tigris), vénac (corona), vrábac (passer), vránac (equus ater), žítak (vita, modus vivendi) i t. d.

Kao imenica čàval (clavus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bìljac (gausape, amphitapa), dòlac (vallis), gànak (porticus), jàrac (caper), lànac (catena), lònac (olla), nòvac (pecunia), pàlac (pollex), Pàval (Paulus), stàrac (senex), sìnak (filius), vùjac (avunculus, matris frater), zdènac (fons), znànac (familiaris) i t. d.

Kao imenica prnjavac (homo pannosus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: màgarac (asinus), nàpridak (progressus), pìšćenac (pullus gallinae), pòžunac (= vrč), rìzanac (collyra), spòminak (colloquium) i t. d.

Kao imenica trgòvac (mercator) sklanjanju se i naglasuju još ove imenice: imètak (opes), ivèrak (fragmentum, trunculus), kepènak (tunica manicata), mladènac (juvenis), mravùnac

Digitized by Google

(formica), odòjak (porculus), pijànac (potator, ebriosus), počètak (initium), poznànac (notus, familiaris), remènac (lorum tenue), špitàlac (in valetudinarium deductus), udòvac (viduus), vladàvac (imperator), vrhùnac (cacumen), želùdac (stomachus) i t. d.

Kao imenica fantìćak (puer) sklanja se i naglasuje još imenica kutìćak (angulus).

Kao imenica pàjšćoglavac (homo capite canino) sklanja se i naglasuje još imenica krìksministar (Kriegsminister).

Kao imenica nevaljàvac (homo improbus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: komadìćak (particula), napeljàvac (deceptor, praestigiator), oderànac (homo detracta pelle) i t. d.

βββ) srednjega roda.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Primjeri:

tl-ò	sȓce	sûnc-e

Osnove:

tlo	srdco	sunco

Jednina:

1.	tlò	sȓce	sûnce
2.	tlà	sȓca	sûnca
3.	tlù	sȓcu	sûncu
4.	tlò	sȓce	sûnce
5.	tlò	sȓce	sûnce
6.	tlu	sȓcu	sûncu
7.	tlòm(ùm)	sȓcem(um)	sûncem(um)

Množina:

1.	tlà	sȓca	sûnca
2.	tál	sȓdâc	sùnâc
3.	tlòm(ùm)	sȓcem(um)	sûncem(um)
4.	tlà	sȓca	sûnca
5.	tlà	sȓca	sûnca
6.	tlih(èh)	sȓcih	sûncih
7.	tlì	sȓci	sûnci

Digitized by Google

Primjeri:

jájc-e	pòvîsm-o	srdàšc-e

Osnove:

jajco	povismo	srdačco

Jednina:

1. jájce	pòvîsmo	srdàšce
2. jájca	pòvîsma	srdàšca
3. jájcu	pòvîsmu	srdàšcu
4. jájce	pòvîsmo	srdàšce
5. jájce	pòvîsmo	srdàšce
6. jájcu	pòvîsmu	srdàšcu
7. jájcem(um)	pòvîsmom	srdàšcem(um)

Množina:

1. jájca	pòvîsma	srdàšca
2. jâjâc	pòvîsâm	srdàčâc
3. jájcem(um)	pòvîsmom(um)	srdàšcem
4. jájca	pòvîsma	srdàšca
5. jájca	pòvîsma	srdàšca
6. jájcih	pòvîsmih	srdàšcih
7. jájci	pòvîsmi	srdàšci

Kao imenica sr̀ce (cor) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: bàtvo (culmus, calamus), brâšno (farina), čr̀islo (rosarium), dànce (ima pars alcjs rei), jàsla ili jàsli (praesepe), jùtro (mane), kòpno (terra), nàdra (sinus), òkno (fenestra), òšca (laqueus), rèbro (costa), srèbro (argentum), vèslo (remus), vîdro (situla, modiolus), zr̀nce (granulum) i t. d.

Kao imenica sûnce (sol) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: blâšce (animal), grâblje (carpini betuli), kôlca (vehiculum manuale) i t. d.

Kao imenica jájce (ovum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: gúmno ili gúvno (area), jápno (calx), lákno (linum), písmo (epistola), plátno (linteum), stéblo ili stáblo (caudex), i tako dalje.

Kao imenica pòvîsmo (fasciculus lini) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: pòvr̀îslo (ligamentum), vrètênce (fusus).

Kao imenica srdàšce (corculum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: okànce (fenestrella), pisànce (scriptum, libellus, literae).

Digitized by Google

γ) *Sklonidba imenica i-osnova. (III. Sklonidba).*

Tu razlikujemo:

αα) Imenice, koje ne imadu nepostojanoga *a*.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Primjeri:

smȓt	pêć	bôl	kòkoš

Osnove:

smrti	peći	boli	kokoši

Jednina:

1.	smȓt	pêć	bôl	kòkoš
2.	smȓti	pèći	bôli	kòkoši
3.	smȓti	pèći	bôli	kòkoši
4.	smȓt	pêć	bôl	kòkoš
5.	smȓt / smȓti	pêć / pèći	bôl / bôli	kòkoš / kòkoši
6.	smȓti	pèći	bôli	kòkoši
7.	smȓću / smȓćum	pèću / pèćum	bôlju / bôljum	kòkošju / kòkošjum

Množina:

1.	smȓti	pèći	bôli	kòkoši
2.	smȓtî	pèćî	bólî	kòkôš / kòkôšî
3.	smȓtim	pèćim	bôlim	kòkošim
4.	smȓti	pèći	bôli	kòkoši
5.	smȓti	pèći	bôli	kòkoši
6.	smȓtih	pèćih	bôlih	kòkoših
7.	smȓti / smȓtmi	pèći / pèćmi	bôli / bôlmi	kòkoši / kòkošmi

Primjeri:

vrídnost	pr̀povist	zafálnost

Osnove:

vridnosti	pripovisti	zafalnosti

Jednina:

1.	vrídnost	pr̀povist	zafálnost
2.	vrídnosti	pr̀povisti	zafálnosti
3.	vrídnosti	pr̀povisti	zafálnosti
4.	vrídnost	pr̀povist	zafálnost

Digitized by Google

5.	vrídnost vrídnosti	prìpovist prìpovisti	zafálnost zafálnosti
6.	vrídnosti	prìpovisti	zafálnosti
7.	vrídnošću vrídnošćum	prìpovišću prìpovišćum	zafálnošću zafálnošćum

Množina:

1.	vrídnosti	prìpovisti	zafálnosti
2.	vrídnostî	prìpovistî	zafálnostî
3.	vrídnostim	prìpovistim	zafálnostim
4.	vrídnosti	prìpovisti	zafálnosti
5.	vrídnosti	prìpovisti	zafálnosti
6.	vrídnostih	prìpovistih	zafálnostih
7.	vrídnosti vrídnostmi	prìpovisti prìpovistmi	zafálnosti zafálnostmi

Kao imenica smȓt (mors) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: pèst (pugnus) i žȓd (drvo na vozu sijena, koje pričvršćuje sijeno).

Kao imenica pêć (caminus, fornax) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: čâst ili čêst (honor), drôb (intestina), kôst (os), krv̂ (sanguis), lâž (mendacium), môć (potentia), nôć (nox), sôl (sal) i t. d.

Kao imenica bôl (dolor) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: clv̂ (sclopeti tubus), glîd (ordo), kâp (gutta), mâst (adeps, unguentum), râl (= 1600 □^{0} zemlje), rîč (vox, verbum), stvâr (res), zvîr (bestia) i t. d.

Ovako se još naglasuju nesklonive imenice: pôl (dimidium, sr. i složenik pôldne ili pôlne meridies), srêd ili srîd (media pars).

Kao imenica kòkoš (gallina) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: jèsen (auctumnus), ljùbav (amor), mìlost (gratia, favor), mlàdost (juventus), òblast (potestas, magistratus), pàmet (ingenium, prudentia), pòtkov (solea ferrea), pòmoć (auxilium), ràdost (gaudium, laetitia), stàrost (senectus), svìtlost (fulgor), — vir excelentissimus), vèčer (vesper), žàlost (tristitia) i t. d.

Ovako se naglasuje i sklanja (u sing.) i skupno ime zvìrad (animalia, bestiae).

Kao imenica vrídnost (valor) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: jákost (fortitudo), kúpelj (lavatio), prátež (lintea), própast (vorago, interitus), vísost (altitudo, — majestas) i t. d.

Kao imenica prìpovist (narratio, fabula) sklanjaju se i na-

Digitized by Google

glasuju još ove imenice: ìspovid (communio sancti altaris) i zàpovid (jussus).

Imenica punolètnost (aetas pubes) imade naglas ` na trećem slogu u svim padežima singulara i plurala.

Bilješke: 1. Instrumental sing. sa dočetkom *u* i instrumental pl. sa dočetkom *i* dolaze u mjestima, gdje je jača čakavština, dočim instrumental sing. sa dočetkom *um* i instrumental pl. sa dočetkom *mi* dolaze u mjestima, gdje je jača kajkavština.

2. Imenice òko (oculus) i úho ili vúho (auris) sklanjaju se po ovoj sklonidbi u pluralu, tako: òči, úši ili vúši (nom. akuz. i vok.), òčî, úšî ili vùšî (gen.), òčim, úšim ili vúšim (dat.), òčimi, úšimi ili vúšimi (instr.).

ββ) Imenice, koje imadu nepostojano *a*.

Ove se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Jednina:	*Množina:*
1. mîsal	1. mîsli
2. mîsli	2. mîslî
3. mîsli	3. mîslim
4. mîsal	4. mîsli
5. mîsal / mîsli	5. mîsli
6. mîsli	6. mîslih
7. mîšlju / mîšljum	7. mîsli

Ovako se još sklanjaju i naglasuju: plîsan (mucor), râvan (planities) i hâsan (utilitas).

δ) *Sklonidba imenica konzonanskih osnova. (IV. Sklonidba).*

Konzonanske se osnove svršuju u karlovačkom kotaru:

αα) na *n*. Ovake se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Jednina:		*Množina:*	
1. ìme	vrîme	1. ìmena	vrìmena
2. ìmena	vrìmena	2. ìmên	vrìmên
3. ìmenu	vrìmenu	3. ìmenom(um)	vrìmenom(um)
4. ìme	vrîme	4. ìmena	vrìmena
5. ìme	vrîme	5. ìmena	vrìmena
6. ìmenu	vrìmenu	6. ìmenih	vrìmenih
7. ìmenom(um)	vrìmenom(um)	7. ìmeni	vrìmeni.

Digitized by Google

Kao imenica ìme (nomen) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: brìme (onus), plème (stirps), ràme (humerus), sìme (semen), slìme (culmen tecti), vìme (uber).

Kao imenica vríme sklanja se i naglasuje još imenica nevríme (tempestas).

Bilješka. Od imenice dân sačuvao se je u karlovačkom kotaru još genitiv singulara po konzonanskoj sklonitbi dnȅ uz riječ pôl (dimidium).

ββ) na *t*. Ovake se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Primjeri:

jànje	prâse	jáje	nàjdênče

Osnove:

janjet	praset	jajet	najdenčet

Jednina:

1. jànje	prâse	jáje	nàjdênče
2. jànjeta	pràseta	jàjeta	najdènčeta
3. jànjetu	pràsetu	jàjetu	najdènčetu
4. jànje	prâse	jáje	nàjdênče
5. jànje	prâse	jáje	nàjdênče
6. jànjetu	pràsetu	jàjetu	najdènčetu
7. jànjetom(um)	pràsetom(um)	jàjetom	najdènčetom(um)

Ove imenice ne imadu plurala. Ako treba ipak reći plural, tada se mjesto ovih imenica za plural uzimlje plural sličnih imenica. Mjesto plurala imenica jànje, prâse, jáje i nàjdênče dolazi plural od imenica jànjac, pràsac, jájce i nàjdênac.

Kao imenica jànje, (agnus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: màče (catulus), pàšće (canis), cùrče (virgo), jàre (caper juvenis), pìle (pullus gallinae), pìšče (pullus gallinae) i t. d.

Imenice drvo, kada znači posječeno drvo (lignum), sklanja se i naglasuje kao imenica pèro (sr. gore kod II. sklonidbe), a kada znači stablo (arbor), sklanja se i naglasuje kao imenica jànje, i u tom slučaju dolazi mjesto plurala pravilno skupno ime drvlje.

Kao imenica jáje (ovum) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: díte (infans; mjesto plur. dìca), svínjče (porcus; plural od imenice svínja), zvíre (animal, bestia; mjesto plur. zvìrad), ćáće ili táta (πάππας), Kórje (nomen proprium) i t. d.

Kao imenica nàjdênče (infans expositus) sklanjaju se i naglasuju još ove imenice: kršćênče (Christianus), òdôjče (porcus lactens), sìrôče (orbus parentium), žìvînče (animal) i t. d.

Digitized by Google

γγ) na *s*. Takova je u karlovačkom kotaru samo imenica nèbo (coelum), koja se u singularu sklanja i naglasuje kao imenica II. sklonitbe pèro, a u pluralu sklanja se i naglasuje ovako: nebèsa (nom., akuz. i vok.), nèbês (gen.), nebèsim (dat.) nebèsih (lok.), nebèsi (instr.).

δδ) na *r*. Ovake su imenice *ćî* (filia) i màti (mater), koje se imenice sklanjaju i naglasuju ovako:

	Jednina:		*Množina:*	
1.	ćî ili ćêr	màti	1. ćèri	màtere
2.	ćèri	màtere	2. ćèrî	màtêr (?)
3.	ćèri	màteri	3. ćèram	màteram
4.	ćêr	màter	4. ćèri	màtere
	ćî	màtere	ćère	
5.	ćèri	màti	5. ćèri	màtere
6.	ćèri	màteri	6. ćèrih	màterah
7.	ćèrjôm(ûm)	màterôm(ûm)	7. ćèri	màterami
			ćèrimi	

b) *Nominalna sklonidba zamjenica.*

Po nominalnoj se sklonidbi sklanjaju zamjenice: jâ, tî i sèbe, a sklanjaju se za sva tri roda ovako:

		Jednina:	
1.	jâ (ego)	tî (tu)	—
2.	mène	tèbe	sèbe
3.	mèni, mi	tèbi, ti	sèbi, si
4.	mène, me	tèbe, te	sèbe, se
5.	—	tî	—
6.	mèni	tèbi	sèbi
7.	mènôm(ûm)	tèbôm(ûm)	sèbôm(ûm)
	mànôm(ûm)	tòbôm(ûm)	sòbom(ûm)
		Množina:	
1.	mî (nos)	vî (vos)	
2.	nâs	vâs	
3.	nâm	vâm	
4.	nâs	vâs	
5.	—	vî	
6.	nâs	vâs	kao u jednini
	nâm	vâm	
	nàmi	vàmi	
7.	nàmi	vàmi	

Digitized by Google

Kraći oblici za dativ i akuzativ sg. jesu enklitični, te se naslanjaju u govoru na riječ, koja je pred njima.

B) Pronominalna sklonidba.

Pronominalno se sklanjaju:

1. lična imenična zamjenica: òn, òna, òno (is, ea, id), koja se zamjenica sklanja i naglasuje ovako:

Jednina:

	Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1.	ôn	òna	òno
2.	njèga, ga	njê, je	njèga, ga
3.	njèmu, mu	njôj, joj	njèmu, mu
4.	njèga, ga, nj	njû, ju	njèga, ga, nj
5.	—	—	—
6.	njêm	njôj	njêm
7.	njîm	njôm(ûm)	njîm

Množina:

	Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1.	òni	òne	òna
2.	njîh, ih	kao i u muškom rodu	kao i u muškom rodu
3.	njîm, im	„ „ „	„ „ „
4.	njê, njîh, je, ih	„ „ „	„ „ „
5.	—	—	—
6.	njîh	kao i u muškom rodu	kao i u muškom rodu
7.	njîmi	„ „ „	„ „ „

Bilješke: 1. Ova zamjenica pravi svoje oblike iz prvotnih dviju zamjenica, i to za nominativ sing. i plur. od zamjenice ôn, a za ostale padeže od zamjenice, koja je jednom glasila *i, ja, je.*

2. Kraći oblici ga, je, mu, joj, ju, ih, im, je jesu enklitički.

3. Oblik nj (za akuz. sg.) dolazi jedino iza prijedloga.

4. U gradu Karlovcu dolazi za lokal sg. muškoga i srednjega roda mjesto oblika njêm oblik nîm, a mjesto oblika lokala plurala njîh za sva tri roda oblik nîm.

b) lične pridjevne zamjenice: môj, mòja, mòje; tvôj, tvòja, tvòje; nàš, nàša, nàše; vàš, vàša, vàše; njègôv, njegòva, njegòvo; njézin, njézina, njézino; njèji ili njìji, njèja ili njìja, njèje ili njìje; njên, njêna, njêno; njìhov,

Digitized by Google

njìhova, njìhovo; njìh, njìha, njìho, i povratna zamjenica: svôj, svòja, svòje.

Ove se zamjenice sklanjaju i naglasuju ovako:

Muški rod:

Jednina:

1. môj	nàš
2. mòjega, môga	nàšega
3. mòjemu, mômu	nàšemu
4. mòjega, môga, môj	nàšega, nàš
5. môj	nàš
6. mòjem, môm	nàšem
7. mòjim	nàšim
1. njègôv	njézin
2. njègòvega	njézinega
3. njegòvemu	njézinemu
4. njegòvega, njègôv	njézinega, njézin
5. njègôv	njézin
6. njegòvem	njézinem
7. njegòvim	njézinim

Množina:

1. mòji	nàši
2. mòjih	nàših
3. mòjim	nàšim
4. mòje	nàše
5. mòji	nàši
6. mòjih	nàših
7. mòjimi	nàšimi
1. njegòvi	njézini
2. njegòvih	njézinih
3. njegòvim	njézinim
4. njegòve	njézine
5. njegòvi	njézini
6. njegòvih	njézinih
7. njegòvimi	njézinimi

Ženski rod:

Jednina:

1. mòja	nàša
2. mòjê	nàšê
3. mòjôj	nàšôj

Digitized by Google

4. mòju	nàšu
5. mòja	nàša
6. mòjôj	nàšôj
7. mòjôm(ûm)	nàšôm(ûm)
1. njegòva	njézina
2. njegòvê	njézinê
3. njegòvôj	njézinôj
4. njegòvu	njézinu
5. njegòva	njézina
6. njegòvôj	njézinôj
7. njegòvôm(um)	njézinôm(ûm)

Množina:

1. mòje	nàše	njegòve	njézine
2. mòjih	nàših	njegòvih	njézinih
3. mòjim	nàšim	njegòvim	njézinim
4. mòje	nàše	njegòve	njézine
5. mòje	nàše	njegòve	njézine
6. mòjih	nàših	njegòvih	njézinih
7. mòjimi	nàšimi	njegòvimi	njézinimi

Srednji rod:

Jednina:

1. mòje	nàše	njegòvo	njézino
2. mòjega, môga	nàšega	njegòvega	njézinega
3. mòjemu, mômu	nàšemu	njegòvemu	njézinemu
4. mòje	nàše	njegòvo	njézino
5. mòje	nàše	njegòvo	njézino
6. mòjem, môm	nàšem	njegòvem	njézinem
7. mòjim	nàšim	njegòvim	njézinim

Množina:

1. mòja	nàša	njegòva	njézina
2. mòjih	nàših	njegòvih	njézinih
3. mòjim	nàšim	njegòvim	njézinim
4. mòja	nàša	njegòva	njézina
5. mòja	nàša	njegòva	njézina
6. mòjih	nàših	njegòvih	njézinih
7. mòjimi	nàšimi	njegòvimi	njézinimi

Kao zamjenica môj (meus) sklanjaju se i naglasuju još zamjenice: tvôj (tuus) i svôj suus).

Digitized by Google

Kao zamjenica nàš (noster) sklanjaju se i naglasuju još zamjenice: vàš (vester), njèji ili njìji (ejus feminae) i njìh (eorum).

Zamjenica njên (ejus feminae) sklanja se kao zamjenica nàš, samo imade u svim oblicima na prvom slogu naglas ^.

Zamjenica njìhov (eorum) sklanja se kao zamjenica njègôv (ejus), samo imade u svim oblicima naglas ` na prvom slogu.

Bilješka. U gradu Karlovcu imade lokal singulara muškoga i srednjega roda u svim tim zamjenicama mjesto dočetka em dočetak im. U lokalu i instrumentalu plurala muškoga i srednjega roda imadu mjesto dočetaka ih i imi u gradu Karlovcu sve te zamjenice dočetak im. Konačno imadu sve te zamjenice u dativu, u lokalu i u instrumentalu plurala ženskoga roda u gradu Karlovcu mjesto dočetaka im, ih i imi dočetak am.

c) pokazne zamjenice, koje se sklanjaju i naglasuju ovako:

Muški rod:

Jednina:

1. òvâj, ôv	tâj, tâ	sâm	ìstî
2. ovèga	tèga	sàmega	ìstega
3. ovèmu	tèmu	sàmemu	ìstemu
4. ovèga, òvaj, ôv	tèga, tâj, tâ	sàmega, sâm	ìstega, ìstî
5. òvâj, ôv	tâj, tâ	sâm	ìstî
6. òvem	têm	sámem	ìstem
7. òvim	tîm	sámim	ìstim

Množina:

1. òvi	tî	sámi	ìsti
2. òvih	tîh	sámih	ìstih
3. òvim	tîm	sámim	ìstim
4. òve	tê	sáme	ìste
5. òvi	tî	sámi	ìsti
6. òvih	tîh	sámih	ìstih
7. òvimi	tîmi	sámimi	ìstimi

Ženski rod:

Jednina:

1. òva	tâ	sáma	ìstâ
2. òvê	tê	sámê	ìstê
3. òvôj	tôj	sámôj	ìstôj
4. òvû	tû	sámû	ìstû

Digitized by Google

5. òvâ	tâ	sáma	ìstâ
6. òvôj	tôj	sámôj	ìstôj
7. òvôm(um)	tôm(ûm)	sámôm(ûm)	ìstôm(ûm)

Množina:

1. òvê	tê	sáme	ìstê
2. òvih	tîh	sámih	ìstih
3. òvim	tîm	sámim	ìstim
4. òve	tê	sáme	ìste
5. òvê	tê	sáme	ìstê
6. òvih	tîh	sámih	ìstih
7. òvimi	tîmi	sámimi	ìstimi

Srednji rod:

Jednina:

1. òvô	tô	sámo	ìstô
2. ovèga	tèga	sàmega	ìstega
3. ovèmu	tèmu	sàmemu	ìstemu
4. òvô	tô	sámo	ìstô
5. òvô	tô	sámo	ìstô
6. òvem	têm	sámem	ìstem
7. òvim	tîm	sámim	ìstim

Množina:

1. òva	tâ	sáma	ìstâ
2. òvih	tîh	sámih	ìstih
3. òvim	tîm	sámim	ìstim
4. òva	tâ	sáma	ìstâ
5. òva	tâ	sáma	ìstâ
6. òvih	tîh	sámih	ìstih
7. òvimi	tîmi	sámimi	ìstimi

Kao zamjenica òvaj, ôv (hic) sklanja se i naglasuje još zamjenica ònâj, ôn (ille).

Bilješke: 1. U gradu Karlovcu imade lokal singulara muškoga i srednjega roda u svim tim zamjenicama mjesto dočetka em dočetak im. U lokalu i instrumentalu plurala muškoga i srednjega roda imadu sve te zamjenice mjesto dočetaka ih i imi u gradu Karlovcu dočetak im. Konačno imadu sve te zamjenice u dativu, u lokalu i u instrumentalu plurala ženskoga roda u gradu Karlovcu mjesto dočetaka im, ih i imi dočetak am.

Digitized by Google

2. Od nekadanje zamjenice сь, сѣ, сѣ sačuvali su se neki oblici u karlovačkom kotaru, tako nom. sing. ženskoga roda sì sr. sì nôć (haec nox, — heri vesperi), gen. sing. sèga, sê, sèga, sr. sê jèseni, sèga jùtra, akuz. sg. ženskoga roda sû, sr. sû jèsen, akuz. sg. srednjega roda sê, sr. sê lèto, lokal sg. sêm, sôj, sêm, sr. nà sêm svîtu, u sôj jèseni, ù sêm lêtu.

d. odnosne, upitne i neodređene zamjenice, i to:

α) imeničke, koje se sklanjaju ovako:

Jednina:

1. gdò, dò	nìgdo, nìkî	kâj	nìkâj
2. kèga	nìkega	čèsa	nìčesa
3. kèmu	nìkemu	čèmu	nìčemu
4. kèga	nìkega	kâj	nìkâj
5. —	—	—	—
6. kêm	nìkêm	čêm	nìčêm
7. kîm	nìkîm	čîm.	nìčîm

Bilješka. U mjestima, gdje se govori čakavštinom, dolazi mjesto oblika gdò ili dò (quis) i nìgdo (nemo) oblik kî, nìkî a mjesto oblika kâj, nìkâj (quid, nihil) oblik čà, nîš. Takovi oblici u ostalom dolaze i u onim mjestima, gdje je čakavština jača od kajkavštine, ako ne svi a ono bar oblici kî, nìkî, nîš. Za akuzativ sg. dolazi mjesto oblika kâj, nìkâj u mjestima, gdje se čakavštinom govori, čà, nîš, a iza prijedloga mjesto čà č, sr. zàč, pòč. Mjesto čà govori se iza prijedloga *č* i u onim mjestima, gdje je čakavština jača od kajkavštine. Mjesto nèkâj (aliquid) u svim pomenutim mjestima dolazi nèč, osobito u mjestima, gdje se govori čakavštinom.

β) pridjevne, koje se sklanjaju ovako:

Muški rod:

Jednina:

1. kôj, kî (qui)	čijî (cujus)	čigôv (cujus)	nìkî (nullus)
2. kòjega, kêga	čijega	čigòvega	nìkega
3. kòjemu, kêmu	čijemu	čigòvemu	nìkemu
4. kòjega, kêga, kôj, kî	čijega, čijî	čigòvega, čigôv	nìkega, nìkî
5. —	—	—	—
6. kòjem, kêm	čijem	čigòvem	nìkêm
7. kòjim, kîm	čijim	čigòvim	nìkîm

Digitized by Google

Množina:

1. kòji, kî	čìji	čigòvi	nìkî
2. kòjih, kîh	čìjih	čigòvih	nìkih
3. kòjim, kîm	čìjim	čigòvim	nìkim
4. kòje kê	čìje	čigòve	nikê
5. —	—	—	—
6. kòjih, kîh	čìjih	čigòvih	nìkih
7. kòjimi, kîmi	čìjimi	čigòvi	nìkimi

Ženski rod:

Jednina:

1. kòja, kâ	čìja	čigòva	nìkâ
2. kòjê, kê	čìjê	čigòve	nìkê
3. kòjôj, kôj	čìjôj	čigòvôj	nìkôj
4. kòju, kû	čìju	čigòvu	nìku
5. —	—	—	—
6. kòjôj, kôj	čìjôj	čigòvoj	nìkôj
7. kòjôm(ûm), kôm(ûm)	čìjôm(ûm)	čigòvôm(ûm)	nìkôm(ûm)

Množina:

1. kòje, kê	čìje	čigòve	nìkê
2. kòjih, kîh	čìjih	čigòvih	nìkih
3. kòjim, kîm	čìjim	čigòvim	nìkim
4. kòje, kê	čìje	čigòve	nìkê
5. —	—	—	—
6. kòjih, kîh	čìjih	čigòvih	nìkih
7. kòjimi, kîmi	čìjimi	čigòvimi	nìkimi

Srednji rod:

Jednina:

1. kòje, kô	čìje	čigòvo	nìkô
2. kòjega, kêga	čìjega	čigòvega	nìkega
3. kòjemu, kêmu	čìjemu	čigòvemu	nìkemu
4. kòje, kô	čìje	čigòvo	nìkô
5. —	—	—	—
6. kòjem, kêm	čìjem	čigòvem	nìkem
7. kòjim, kîm	čìjim	čigòvim	nìkim

Množina:

1. kòja, kâ	čìja	čigòva	nìkâ
2. kòjih, kîh	čìjih	čigòvih	nìkih

Digitized by Google

3. kòjîm, kîm	čìjim	čigòvim	nìkim
4. kòja, kâ	čija	čigòva	nìkâ
5. —	—	—	—
6. kòjih, kîh	čijih	čigòvih	nìkih
7. kòjimi, kîmi	čijimi	čigòvimi	nìkimi

Neodređene zamjenice, koje dolaze u karlovačkom kotaru, jesu ove:

Imenična:	*Znači:*	*Pridjevna:*	*Znači:*
dò (kî), kâj (čà)	quis, quid	kôj, kòja, kòje kî, kâ, kô	qui, quae, quod
dògod (kîgod), kâjgod (čàgod)	quisquis, quidquid	kôjgod, kîgod	quicunque
—	—	kôj vam drâgo kî vam drâgo	quivis
—	—	kôjgod im drâgo kîgod im drâgo	quivis
—	—	kàdigodi kî kàdigoda kî	quilibet
nìgdo (nìkî), nìkôj (nîš)	nemo, nihil	nìkî, â, ô	nullus
nègdo (nèkî), nèkaj (nêč)	quidam	nèkî, â, ô	aliquis
nìgdo (nìkî), nìkâj (nêč)	quidam	nìkî, â, ô	aliquis
kàdi kôj	quidpiam	—	—
kòje kâj	aliquid	—	—
nèčvo	aliquid	—	—

Bilješka. I ove sve zamjenice imadu u gradu Karlovcu u lokalu sing. muškoga i srednjega roda mjesto dočetka em dočetak im. Isto tako imadu u lokalu i instrumentalu plurala muškoga i srednjega roda mjesto dočetaka ih, imi dočetak im. Konačno imadu sve te zamjenice u dativu, u lokalu i instrumentalu pluralu žen-

Digitized by Google

skoga roda u gradu Karlovcu mjesto dočetaka im, ih i imi dočetak am.

e) pridjev vas ili sva (omnis, totus), koji se sklanja i naglasuje ovako:

Jednina:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. vàs, svà	sà	sè
2. sèga	sê	sèga
3. sèmu	sôj	sèmu
4. sèga / vàs, svà	sù	sè
5. vàs, svà	sà	sè
6. sêm	sôj	sêm
7. sîm	sôm(ûm)	sîm

Množina:

1. sì	sè	sà
2. sìh	sìh	sìh
3. sîm	sîm	sîm
4. sè, sìh	sè, sìh	sà
5. sì	sè	sà
6. sìh	sìh	sìh
7. sìmi	sìmi	sìmi

f) još neki pridjevi, kao nikakôv (quidam, nullus), kàkovgod (qualiscunque), sàkî (omnis) i neki neodređeni brojevi, kao nìjedan (nullus), nìkulik (aliquantus) i kùlikgod (quantuslibet).

C) Složena sklonidba.

Po toj se sklonidbi sklanjaju pridjevi, participija (osim participija perfekta akt. II.) i brojevi.

a) Pridjevi u pozitivu.

Pridjevi se u karlovačkom kotaru sklanjaju po imeničkoj ili nominalnoj sklonidbi i po složenoj.

Po nominalnoj se sklonidbi sklanja pridjev neodređen. Neodređeni pridjevi ne imaju svih padeža nominalne sklonidbe, nego uzimlju od određenih pridjeva (iz složene sklonidbe) oblike za instrumental singulara muškoga i srednjega roda, za dativ i lokal singulara

Digitized by Google

ženskoga roda i za genitiv, dativ, lokal i instrumental plurala svih triju rodova. Vokativ singulara i plurala nema neodređeni pridjev, već se vokativ upotrebljava samo od određena pridjeva. Oblici se nominalne sklonidbe razlikuju u znatne većine pridjeva naglasom od oblika složene sklonidbe.

Prema tomu se sklanjaju i naglasuju pridjevi α) po nominalnoj sklonidbi ovako:

Jednina:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. lȋp	lípa	lípo
2. lípa	lípê	lípa
3. lípu	lípôj	lípu
4. lȋp / lípa	lípu	lípo
5. —	—	—
6. lípu	lípôj	lípu
7. lípim	lípôm(ûm)	lípim

Množina:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. lípi	lípe	lípa
2. lípȋh	lípȋh	lípȋh
3. lípȋm	lípȋm	lípȋm
4. lípe	lípe	lípa
5. —	—	—
6. lípȋh	lípȋh	lípih
7. lípimi	lípimi	lípimi

β) po složenoj sklonidbi ovako:

Jednina:

1. lȋpî	lȋpâ	lȋpô
2. lȋpêga	lȋpê	lȋpêga
3. lȋpêmu	lȋpôj	lȋpêmu
4. lȋpî / lȋpêga	lȋpû	lȋpô
5. lȋpî	lȋpâ	lȋpô
6. lȋpêm	lȋpôj	lȋpêm
7- lȋpîm	lȋpôm(ûm)	lȋpîm

Digitized by Google

Množina:

1. lîpî	lîpê	lîpâ
2. lîpîh	lîpîh	lîpîh
3. lîpîm	lîpîm	lîpîm
4. lîpê	lîpê	lîpâ
5. lîpî	lîpê	lîpâ
6. lîpîh	lîpîh	lîpîh
7. lîpîmi	lîpîmi	lîpîmi

Naglas se pridjeva, kada postaju određenima, mijenja po ovim pravilima:

1. Kada imadu neodređeni pridjevi od jednoga sloga u nominativu singulara muškoga roda naglas ˆ, pa kada ga mijenjaju u svim oblicima od dva sloga u naglas ´ na prvom slogu, onda zadrže svi oblici takih određenih pridjeva naglas ˆ na istom slogu. Takovi su ovi pridjevi: bêl (albus), cêl (totus), čȓn (niger), drâg (carus), fîn (subtilis, tenuis, elegans, urbanus), grûb (crassus, inhumanus, rusticus), hûd (malus), jâk (robustus), krîv (reus), lên (piger), lêv (laevus), lîp (pulcher), mâl ili mâlj (parvus), mlâd[1] (juvenis), nîm (mutus), slîp (coecus), sûh (siccus, aridus), svêt (sanctus), tûđ. (alienus), vrûć (calidus), zlât (aureus), žîv (vivus), žût (albus).

Pridjevi bôs (nudipes) i gôl (nudus) imadu naglas ˆ samo u oblicima od jednoga sloga, a u ostalim svim oblicima imadu naglas ` na prvom slogu.

2. Kada imadu neodređeni pridjevi od jednoga sloga u nominativu singulara muškoga roda naglas `, onda ga zadrže u svim oblicima od jednoga, dva ili tri sloga nominalne i složene sklonidbe opet kao naglas ` na prvom slogu. Takovi su ovi pridjevi: dùg (longus), gȓd (deformis), mìl (carus), mȓk (ater), nòv (novus), plàh (timidus), pràv (verus), pùn (plenus), ràn (matutinus, maturus), sìt (satur), slàb (imbecillus), tȓd (durus), tùst (pinguis), zdràv (sanus).

Pridjev stàr[2] (vetus) mijenja u svim oblicima složene sklonidbe naglas ` u naglas ˆ, koji ostaje uvijek na prvom slogu.

---

[1] Složeni pridjev prèmlâd (aetate posterior) imade u svim oblicima nominalne sklonidbe od tri sloga naglas ´ na drugom slogu, dočim imade u svim oblicima složene sklonidbe naglas ` na prvom slogu, a drugi slog mla imade svigdje znak duljine ˆ.

[2] Složeni pridjev prestàr (aetate gravis, pergrandis natu) imade u svim oblicima nominalne i složene sklonidbe naglas ` na drugom slogu.

Digitized by Google

Isto tako mogu imati pridjevi pràv (verus) i zdràv (sanus) u svim oblicima složene sklonidbe na prvom slogu naglas ˆ ili naglas ˋ.

3. Kada imadu neodređeni pridjevi od dva sloga u nominativu singulara muškoga roda naglas ´ na prvom slogu, onda ga zadrže u svim oblicima nominalne i složene sklonidbe, (ako ovu potonju u opće imadu), opet kao naglas ´ na prvom slogu. Takovi su pridjevi: cŕíkven (ecclesiasticus), jéžev (erinacei), králjev (regius, regis), múžev (mariti), súnčen ili súnčan (solis), vújčev (anunculi), zláćen (aureus) i t. d.

Tako se jošte naglasuju neki pridjevi od dva sloga, koji se sklanjaju jedino po složenoj sklonidbi. Takovi su pridjevi ovi: cárskî (imperatorius), káčjî (serpentis), pírnî (nuptialis), stránjskî (alienus, extraneus), túrskî (turcicus), vrážjî ili vrážî (diabolicus).

4. Kada neodređeni pridjevi od dva sloga sa nepostojanim *a* u nominativu singulara muškoga roda imadu na prvom slogu naglas ´, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (prvom), onda ga određeni taki pridjevi mijenjaju u svim padežima u naglas ˆ na istom slogu. Takovi su ovi pridjevi: bólan (aegrotus), désan (dexter), dúžan (qui debet), gládan (esuriens), gríšan (peccatorius, improbus), hládan (frigidus), jádan (miser), krátak (brenis), míran (quietus, tranquillus), múdar (sapiens), prázan (vacuus), rávan (planus, plenus), snážan (pulcher, fortis), správan (paratus), svílan (sericus), svítal (fulgens), špájsan (jocosus), šúpalj (perforatus), támaη (obscurus), téžak (difficilis), tésan (angustus), vrédan ili vrídan (dignus), zlátan (aureus), žédan (sitiens).

5. Kada neodređeni pridjevi od dva sloga sa nepostojanim *a* u nominativu singulara muškoga roda imadu na prvom slogu naglas ˆ, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (prvom), onda određeni taki pridjevi zadrže naglas ˆ na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: mlîčan (dives lacte), stâlan (stabilis), trûdan (fatigatus, fessus), tûžan (maestus, tristis), škrbaη (qui curam adhibet), vîčan (firmus, sempiternus) i t. d.

6. Kada neodređeni pridjevi od dva sloga u nominativu singulara muškoga roda imadu na prvom slogu naglas ˋ, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (prvom), onda određeni pridjevi (ako u opće imadu složenu sklonidbu)

Digitized by Google

zadrže naglas ` na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: bèdast (stultus), bògat (dives), càrev ili càrov (imperatoris), cùckov (canis), čìtav (integer, totus), dàlek (longinquus), dèbel (crassus, — gravidus), dùbok (profundus), gìzdav (comptus, superbus), glažven (vitreus), glìbok (profundus), glògov (crataegi), gòspin (dominae), gòtov (paratus), gràbrov (carpini betuli), gròfov (comitis), hàptov (sambuci ebuli), hrùškov (piri, e piro), hržen (secalis cerealis), jàdit (iratus), jàkšev (alni glutinosae), jèdnak (aequus, par, similis), knjàkav (saucius, debilis), kòpnen (terrae), kòsmat (pillosus), krvav (cruentus), kùfren (cupri), làkom (avarus), lèskov (colurnus), lìpov (tiliagineus), ljùtit (iratus), màlen (parvus), mršav (macer), òčin (patris), pèrnat (plumosus), pìjan (ebrius), pìsmen (qui literas scit), pìzmen (infensus), pòpov (sacerdotis), pòšten (honestus), pràvcat (aequus, justus), prinčev ili prìncov (principis, reguli), prnjav (pannosus), pròsen (miliaceus), ròžen (corneus), sìrov (crudus), srdit (iratus), srèbren (argenteus), stàklen (vitreus), svìlen (sericus), šèpav (claudus), širok (latus), vèlik (magnus), vèsel (hilaris), vìnen (vini), vìsok (altus), vlàstit (proprius), vòšćen (cereus), zèlen (viridis), zlòčest (malus), zmàjev (draconis), zvìzden (stellatus) i t. d.

Tako se jošte naglasuju neki pridjevi od dva sloga, koji se sklanjaju samo po složenoj sklonidbi. Takovi su pridjevi ovi: bòžjî (divinus), bràvskî (ovillus), dìvljî (ferus, silvestris), gmàjnî (miles gregarius), kònjskî (equinus), lètnjî (aestivus), ljùdskî (humanus), lòvskî (venaticus), mòrskî (marinus), mùškî (masculus, — rusticus), zìmskî (hibernus) žènskî (muliebris) i t. d.

7. Kada neodređeni pridjevi od dva sloga u nominativu singulara muškoga roda sa nepostojanim *a* imadu na prvom slogu naglas `, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (na prvom), onda određeni taki pridjevi zadrže naglas ` na istom slogu takodjer u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: blàtan (lutosus), čùdan (mirus, mirabilis), dòbar (bonus), glàdak (levis), hìcan (calidus, acer, — ardens, — njem. hitzig), jàdan (iratus), kàsan (serus), làčan (esuriens), làgak (facilis), mòkar (humidus, udus), mrtav (mortuus), nòžan (pedis), òštar, (acutus, acer), pògan (pollutus, impurus), ràtan (bellicosus), sìlan (potens, magnus, multus), slàdak (dulcis), srètan ili srićan (felix), škòpan (stramenticius), tòpal (tepidus), vèran ili vìran (fidelis), zmòžan (potens) i t. d.

Digitized by Google

8. Kada neodređeni pridjevi od tri sloga u nominativu singulara muškoga roda imadu na prvom slogu naglas ‘, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (na prvom), onda određeni taki pridjevi (ako u opće imadu složenu sklonidbu) zadrže naglas ` na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: Àldofov (Aldolfi), bìrušev (bubulci), cèsarev ili cèsarov (imperatoris), cìganjev (cingari), hržuljin (secalinus), ìnušev (servi), Ìsusov (Jesus), Jàbukin (mali), jàbukov (mali), kòsitren (stanneus), kòvačev (fabri), kràljičin (reginae), kràvarev (bubulci), màterin (maternus, matris), mlìnarev (pistoris), mùževljev (mariti), nìkakov (nullius generis, nullus), sàkojak (omnis generis) i t. d.

Tako se jošte naglasuju neki pridjevi od tri sloga, koji se sklanjaju samo po složenoj sklonidbi. Takovi su pridjevi ovi: ànjgelskî (angeli, — angelorum), cìganjskî (cingarorum), còprinjskî (fastinationis, artis magicae), dòmaćî (domesticus), dànašnjî (hodiernus), gòspodskî (dominorum), gòvedskî (bubulus), hàjdučkî (latronum), ìstinskî (verissimus), jùnačkî (heroicus), mèsarskî (laniorum), mŕtvačkî (funebris), mùžačkî (rusticus, rusticanus), òštarskî (cauponae, popinae), pètljarskî (mendicus), pŕvašnjî (pristinus, vetustus), šèničnî (triticeus), sòldačkî (militaris) i t. d.

9. Kada neodređeni pridjevi od tri sloga u nominativu singulara muškoga roda imadu na drugom slogu naglas `, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (drugom), onda određeni pridjevi (ako u opće imadu složenu sklonidbu) zadrže naglas ` na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: kamènit (petrosus), likòvit (medicus), nepòšten (inhonestus), onàkov (ejus modi), ovàkov (hujus modi).

Tako se još naglasuju neki pridjevi od tri sloga, koji se sklanjaju jedino po složenoj sklonidbi. Takovi su pridjevi ovi: grofòvskî (comitum), kokòšjî (gallinaceus), kršćànskî (christianus), nebèskî (coelestis), paklènskî (infernalis), ručèčkî (jentaculi), slanìnskî (porci), zemàljskî (terrester).

10. Pridjevi králjevskî (regius) i rábarskî (latrocinio similis, latronum), koji se sklanjaju samo po složenoj sklonidbi, imadu naglas ´ na prvom slogu u svim padežima singulara i plurala.

11. Kada neodređeni pridjevi od tri sloga u nominativu singulara muškoga roda sa nepostojanim *a* imadu na prvom slogu naglas `,

Digitized by Google

pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (prvom), onda određeni pridjevi zadrže naglas ` na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: bèteža n (aegrotus), bòlesta n (aegrotus), dùžič a k (longus), jàbuča n (mali), nèsrića n (infelix), nèsvida n (impolitus, rudis), nèvira n (perfidus), pàmeta n (sapiens, prudens), pòpada n (docilis, ingenio acer), pòrûča n (pronubus, sponsalis), pràvič a n (justus), ràzûma n (prudens), sìgura n (securus, tutus), spàmeta n (sapiens, prudens), sùredak (rarus), tùroba n (maestus), ùmora n (lassus), zàfâla n (gratus), žàlosta n (tritis), žèljeza n (ferreus).

12. Kada neodređeni pridjevi od tri sloga u nominativu singulara muškoga roda sa nepostojanim *a* imadu na drugom slogu naglas `, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (drugom), onda određeni pridjevi zadrže naglas ` na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: kòràža n (audax), mogùća n (potens), pobòža n (pius), potrèba n (necessarius, pauper, — esuriens), pretèža k (perdifficilis) i t. d.

13. Kada neodređeni pridjevi od četiri sloga u nominativu singulara muškoga roda imadu naglas ` na prvom slogu, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (prvom), onda određeni pridjevi (ako u opće imadu složenu sklonidbu) zadrže naglas ` na istom slogu (prvom) takodjer u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: gàlšenjakov (furciferi), Kùmpaninov (Cumpanini), prìjateljev (amici).

14. Pridjev drugàčijî (alius, diversus), koji se sklanja samo po složenoj sklonidbi, imade naglas ` na drugom slogu u svim padežima singulara i plurala.

15. Pridjevi oficìrskî (Offiziers, — praefecti militum), siromàškî (pauper), vikovìčnjî ili vikovìčnî (sempiternus), koji se sklanjaju samo po složenoj sklonidbi, imadu naglas ` na trećem slogu u svim padežima singulara i plurala.

16. Kada neodređeni pridjevi od četiri sloga u nominativu singulara muškoga roda sa nepostojanim *a* imadu na trećem slogu naglas `, pa kada ga zadrže u svim padežima singulara i plurala na istom slogu (na trećem), onda određeni taki pridjevi zadrže naglas ` na istom slogu također u svim padežima. Takovi su ovi pridjevi: gospodàra n (attentus ad rem, frugi), kukurùza n (e zea), malodòba n (nondum adulta aetate), milostìva n (clemens, generosissimus), nezastùpa n (hebes), punolèta n (sui

Digitized by Google

potens, sui juris), siromàšan (pauper), svojevòljan (pertinax, contumax), zadovòljan (contentus).

Tako se jošte sklanja i naglasuje pridjev od pet slogova: nezadovòljan (non contentus).

Bilješka. U gradu Karlovcu imade lokal singulara muškoga i srednjega roda dočetak *im* i kod određenih i kod neodređenih pridjeva, n. pr. u lípim grâdu, ù lîpim grâdu, u lípim mèstu, ù lîpim mèstu. Nadalje imade u gradu Karlovcu dativ, lokal i instrumental plurala muškoga i srednjega roda dočetak im i kod određenih i kod neodređenih pridjeva, n. pr. lípîm grâdim(am), lîpîm grâdim(am) (dat. i inst. plur.), u lípîm grâdim(am), ù lîpîm grâdim(am) (lok. pl.), lípîm mèstim(am), lîpim mèstim(am) (dat. i instr. pl.), u lípîm mèstim(am), ù lîpîm mèstim(am) (lok. pl.). Konačno imadu u gradu Karlovcu dativ, lokal i instrumental pl. ženskoga roda dočetak *am* i kod određenih i kod neodređenih pridjeva, n. pr. dòbram snàham.

b) Pridjevi u komparativu.

Komparativ postaje u karlovačkom kotaru:

a) da se dodaje pozitivu[1] nastavak jî, i to:

αα) pozitivu, koji nema nepostojanoga *a*. Tako postaju komparativi: blìžî (propinquior), jàčî (fortior), lìpljî (pulchrior), mlàjî (minor natu), stàrjî (major natu) i t. d.

ββ) pozitivu, koji ima nepostojano *a*. Tako postaje komparativ: kàšnjî (posterior).

γγ) pozitivu, koji ima nepostojano *a*, koje se gubi u komparativu ujedno sa suglasnikom *k*, koji je iza njega. Tako postaju komparativi: frìžî (recentior), glàjî (levior), kràćî (brevior), rèjî (rarior), slàjî (dulcior), tànjî (tenuior), tèžî (gravior, difficilior) i t. d.

δδ) pozitivu, koji nema nepostojanoga *a*, ali komu se ipak gube dva krajnja glasa. Tako postaju komparativi: dàljî (longior, longinquior), dèbljî (crassior), širî (latior) i t. d.

Takovi su komparativi, koji ne imaju pozitiva: sprèdnjî (anticus), srìdnjî (medius), dâljnjî (longinquior, longius situs), dòljnjî (inferior), gôrnjî (superior), strâžnjî (posterior).

ε) da se dodaje pozitivu šî. Tako postaju komparativi: làkšî, ređe làgljî (facilior, levior), lìpšî, ređe lìpljî (pulchrior), mèkšî (mollior).

[1] Uvijek se misli neodređeni oblik nominativa sing. muškoga roda.

Digitized by Google

γ) da se dodaje pozitivu nastavak ijî. Tako prave komparativ svi ostali pridjevi, kojima se može porediti. Naglas dobivaju svi taki komparativi ` na pretposljednjem slogu, imali oni u pozitivu kakav mu drago naglas. Takvi su ovi komparativi: bledìjî (pallidior), oštrìjî (acrior), slabìjî (infirmior), sriećìjî (felicior), starìjî (major natu), šmahnìjî (jucundior sapore), bedastìjî (stultior), izgledníjî (speciosior), koražnìjî (audacior), lagodnìjî (levior), pametnìjî (sapientior, prudentior), zločestìjî (pejor), šešuratìjî (fruticosus) i t. d.

Pridjevi dòbar (bonus), zlòčest (malus), vèlik (magnus) i màlen ili mâl (parvus) prave komparativ od drugih osnova, te glase u komparativu: bòljî (melior), hùjî ili gòrî (pejor), vèći ili vèkšî (major) i mànjî (minor).

c) Pridjevi u superlativu.

α) Superlativ postaje od komparativa, da se preda nj metne riječ naj, koja je uvijek naglašena naglasom ^. Takovi su superlativi:

αα) od tri sloga: nâjboljî (optimus), nâjbližî proximus), nâjdebljî (crassissimus), nàjgornjî (supremus) nâjgorî (pessimus), nâjhujî (pessimus), nâjkašnjî (serissimus), nâjlipljî ili nâjlipšî (pulcherrimus), nâjmlajî (minimus natu), nâjprvî (primus), nâjstarjî (maximus natu), nâjtežî (gravissimus), nâjvećî (maximus), nâjviši (altissimus), nâjzadnjî (ultimus).

ββ) od četiri sloga: nâjfinijî (subtilissimus, tenuissimus), nâjmudrijî (sapientissimus), nâjnovijî (novissimus), nâjstarijî (maximus natu), nâjsvitlijî (fulgentissimus), nâjvirnijî (fidelissimus).

γγ) od pet slogova: nâjbedastijî (stultissimus), nâjpametnijî (sapientissimus).

δδ) od šest slogova: nâjsiromašnijî (pauperrimus).

d) Brojevi.

α) *Glavni i redni brojevi*, koji glase:

Glavni:	*Redni:*
1. jèdan, jèdna, jèdno	prvî, â, ô
2. dvâ, dvî ili dvê, dvâ	drùgî, â, ô
3. trî	trèćî, ili trètî, â, ô
4. četìri	četrtî, â, ô
5. pêt	pêtî, â, ô
6. šêst	šêstî, â, ô

Digitized by Google

7. sèdam	sêdmî, â, ô
8. òsam	ôsmî, â, ô
9. dèvet	devêtî, â, ô
10. dèset	desêtî, â, ô
11. jedànajst	jedanàjstî, â, ô
12. dvánajst	dvanàjstî, â, ô
13. trínajst	trinàjstî, â, ô
14. četìrnajst	četrnàjstî, â, ô
15. pètnajst	petnàjstî, â, ô
16. šèsnajst	šesnàjstî, â, ô
17. sedànajst	sedanàjstî, â, ô
18. osànajst	osanàjstî, â, ô
19. devètnajst	devetnàjstî, â, ô
20. dvájset ili dvadèset	dvájseti ili dvádesetî, â, ô
21. „ „ „ i jèdan i t. d.	dvájset ili dvadèset i prvî, â, ô i t. d.
30. tridèset	tridèsetî, â, ô
40. četrdèset	četrdèsetî, â, ò
50. pedèset	pedèsetî, â, ô
60. šezdèset	šezdèsetî, â, ô
70. sedamdèset	sedamdèsetî, â, ô
80. osamdèset	osamdèsetî, â, ô
90. devedèset	devedèsetî, â, ô
100. stó ili stòtina	stòtî, â, ô
200. dvî stó ili dvî stòtine	dvìstôtî, â, ô
300. trî „ trî „	trìstôtî, â, ô
400. četìri stó ili četìri stòtine	četìristôtî, â, ô
500. pêt stó ili pêt stòtîn	pètstôtî, â, ô
600. šêst „ šêst „	šéststôtî, â, ô
700. sèdam stó ili sèdam „	sèdamstôtî, â, ô
800. òsam stó ili òsam stòtîn	òsamstôtî, â, ô
900. dèvet stó ili dèvet stòtîn	dèvetstôtî, â, ô
1000. hìljada ili tìsuća	tìsûćî, â, ê
100.000. stó hìljâd ili tìsûć	stòtisûćî, â, ê
1,000.000. hìljada hìljâd tìsuća tísûć mìlijûn	mìlijunskî, â, ô.

Od glavnih se brojeva sklanjaju brojevi: jèdan, dvâ, òba, òbadvâ, trî i četìri. Ostali se brojevi pravilno ne sklanjaju osim brojnih imenica: stòtina, hìljada i tìsuća.

Digitized by Google

Broj se jedan sklanja ovako:

Jednina:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. jèdan	jèdna	jèdno
2. jèdnega	jèdnê	jèdnega
3. jèdnemu	jèdnôj	jèdnemu
4. jèdan / jèdnega	jèdnu	jèdno
5. jèdan	jèdna	jèdno
6. jèdnem	jèdnôj	jèdnem
7. jèdnim	jèdnôm(ûm)	jèdnim

Množina:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. jèdni	jèdne	jèdna
2. jèdnih	jèdnih	jèdnih
3. jèdnim	jèdnim	jèdnim
4. jèdne	jèdne	jèdna
5. jèdni	jèdne	jèdna
6. jèdnih	jèdnih	jèdnih
7. jèdnimi	jèdnimi	jèdnimi

Bilješke. 1. Kada se broj jèdan sklanja u pluralu, tada imade značenje neodređene zamjenice.

2. Pored oblika jèdan dolazi u mjestima, gdje je jača kajkavština, i oblik jèn.

Broj se dvâ sklanja ovako:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. dvâ	dvî ili dvê	dvâ
2. dvîh	dvîh	dvîh
3. dvîm	dvîm	dvîm
4. dvâ	dvî ili dvê	dvâ
5. dvâ	dvî ili dvê	dvâ
6. dvîh	dvîh	dvîh
7. dvìmi	dvìmi	dvìmi

Brojevi trî i četìri sklanjaju se za sva tri roda ovako:

1. 4. i 5. trî	četìri (e)
2. i 6. trîh	četìrîh
3. trîm	četìrîm
7. trìmi	četìrimi

Digitized by Google

Kao dvâ, dvî, dvâ sklanja se još broj òba, òbe, oba.

Redni se brojevi sklanjaju kao određeni pridjevi.

Bilješka. Oblik četìre dolazi pravilno samo uz imenice ženskoga i srednjega roda.

β) *Dijelni brojevi* postaju u karlovačkom kotaru:

αα) dočetkom oji, kao dvòjî (duo; pl. bini), tròjî (tres; pl. trini).

ββ) dočetkom eri, kao četvèrî (quatuor; pl. quaterni), petèrî (quinque, pl. quini) i t. d.

γγ) od glavnih brojeva tako, da se pred glavne brojeve metne prijedlog po, kao po jèdan, pò dvâ i t. d.

Prema tomu glase u karlovačkom kotaru dijelni brojevi najobičnije ovako:

1. po jèdan, a, o
2. dvòjî, â, ê
3. tròjî, â, ê
4. četvèrî, â, ô
5. petèrî, â, ô
6. šestèrî, â, ô
7. sedmèrî, â, ô
8. osmèrî, â, ô
9. devetèrî, â, ô
10. desetèrî, â, ô
11. jedanajstèrî, â, ô
12. dvanajstèrî, â, ô
13. trinajstèrî, â, ô
14. četrnajstèrî, â, ô
15. petnajstèrî, â, ô
16. šesnajstèrî, â, ô
17. sedanajstèrî, â, ô
18. osanajstèrî, â, ô
19. devetnajstèrî, â, ô
20. dvadesetèrî, â, ô
30. tridesetèrî, â, ô
40. četrdesetèrî, â, ô
50. pedesetèrî, â, ô
60. šezdesetèrî, â, ô
70. sedamdesetèrî, â, ô
80. osamdesetèrî, â, ô
90. devedesetèrî, â, ô

Dijelni se brojevi sklanjaju ovako:

Jednina:

	Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. i 5.	dvòjî	dvòjâ	dvòjê
2.	dvòjega	dvòjê	dvòjega
3.	dvòjemu	dvòjôj	dvòjemu
4.	dvòjî / dvòjega	dvòjû	dvòjê
6.	dvòjem	dvòjôj	dvòjem
7.	dvòjîm	dvòjôm(ûm)	dvòjîm

Digitized by Google

Množina:

	Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. i 5.	dvòjî	dvòjê	dvòjâ
2.	dvòjîh	dvòjîh	dvòjîh
3.	dvòjîm	dvòjîm	dvòjîm
4.	dvòjê	dvòjê	dvòjâ
6.	dvòjîh	dvòjîh	dvòjîh
7.	dvòjimi	dvòjimi	dvòjimi

γ) *Prislovni brojevi* postaju od glavnih brojeva tako, da im se dodaje pût, ređe krat, kao jèdanpût ili jèdankrat, dvâpût ili dvâkrat, trîpût ili trîkrat i t. d.

Bilješka. U gradu Karlovcu sklanjaju se i brojevi sa onim promjenama u pojedinim padežima, kake sam istaknuo kod imenica, zamjenica i pridjeva (za lokal sing., dativ, lokal i instrumental plurala).

e) Participija.

Participija sklanjaju se ovako:

Particip prezenta aktiva:

Jednina:

	Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1.	nòsêćî	nòsêćâ	nòsêćê
2.	nòsêćega	nòsêćê	nòsêćega
3.	nòsêćemu	nòsêćôj	nòsêćemu
4.	nòsêći / nòsêćega	nòsêćû	nòsêćê
5.	nòsêćî	nòsêćâ	nòsêćê
6.	nòsêćem	nòsêćôj	nòsêćem
7.	nòsêćîm	nòsêćôm(ûm)	nòsêćîm

Množina:

1.	nòsêćî	nòsêćê	nòsêćâ
2.	nòsêćîh	nòsêćîh	nòsêćîh
3.	nòsêćîm	nòsêćîm	nòsêćîm
4.	nòsêćê	nòsêćê	nòsêćâ
5.	nòsêćî	nòsêćê	nòsêćâ
6.	nòsêćîh	nòsêćîh	nòsêćîh
7.	nòsêćimi	nòsêćimi	nòsêćimi

Digitized by Google

Particip perfekta pasiva:

Jednina:

Muški rod:	Ženski rod:	Srednji rod:
1. nòšenî	nòšenâ	nòšenô
2. nòšenega	nòšenê	nòšenega
3. nòšenemu	nòšenôj	nòšenemu
4. nòšenî / nòšenega	nòšenû	nòšenô
5. nòšenî	nòšenâ	nòšenô
6. nòšenem	nòšenôj	nòšenem
7. nòšenîm	nòšenôm(ûm)	nòšenim

Množina:

1. nòšenî	nòšenê	nòšenâ
2. nòšenîh	nòšenîh	nòšenîh
3. nòšenîm	nòšenîm	nòšenîm
4. nòšenê	nòšenê	nòšenâ
5. nòšenî	nòšenê	nòšenâ
6. nòšenîh	nòšenîh	nòšenîh
7. nòšenimi	nòšenimi	nòšenimi

Bilješke: 1. Za nominalnu sklonidbu imadu participija posebne oblike samo u nominativu singulara svih rodova, u akusativu sing. muškoga roda, kad je jednak nominativu sing., u akuzativu sing. ženskoga i srednjega roda, u nominativu i akusativu plur. svih rodova. Dotični oblici nominalni glase od gornjih primjera: nòsêć, nòsêća, nòsêće, nòšen, nòšena, nòšeno (nominativ sing.), nòsêć, nòsêću, nòsêće, nòšen, nòšenu, nòšeno (akuzativ sing.), nòsêći, nòsêće, nòsêća, nòšeni, nòšene, nòšena (nom. plur.), nòsêće, nòsêće, nòsêća, nòšene, nòšene, nòšena (akuz. plur.)

2. U gradu Karlovcu sklanjaju se i participija sa onim promjenama u pojedinim padežima, kake sam istaknuo kod imenica, zamjenica, pridjeva i brojeva (za lokal sing., dativ, lokal i instrumental plur.).

(Svršit će se.)

Digitized by Google

O Maruliću.

Čitao u sjednici filologijsko-historijskoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 5. lipnja 1901. u slavu 400-godišnjice Marulićeve „Judite“

PRAVI ČLAN DR. MILIVOJ ŠREPEL.

I.

S poštovanjem polazi svaki Hrvat, komu je draga narodna prošlost, spljetski samostan sv. Franje na Obali; u crkvi je ovoga samostana pokopan Marko Marulić, kako nam kazuje nadgrobni natpis. Danas je u nauci doduše dokazano, da je bilo hrvatskih umjetnih pjesama i prije Marulića, ali ipak držim, da će s pravom ostati Maruliću pridjevak „oca hrvatskoga umjetnoga pjesništva“, kako mu ga je dao Kukuljević. Bilo je logografâ i prije Herodota, pa opet Herodot ostaje „otac historije“. Marulićeva je „Judita“ prvo oveće pjesničko djelo umjetne ruke, koje je ostavilo vidnih tragova ne samo u suvremenih pjesnika hrvatskih nego i kasnije (n. pr. u Karnarutića).

U ostalom svjetsku je slavu Marulić stekao latinskim djelima. Već sam u drugoj prigodi govoreći o latinskim pjesmama Marulićevim[1] pokazao, da su u duševnom srodstvu s latinskom pojezijom u drugoj polovini srednjega vijeka, a to vrijedi u neku ruku i za ostali njegov latinski rad kao i za hrvatska djela njegova.

O samom životu Marulićevu mislim da mi ne treba ovdje govoriti. Istaknut ću samo neke momente. Glavne podatke o njegovu životu dobivamo iz njegove biografije, koju je napisao njegov prijatelj Franjo Natal. Ove nam podatke potpunjava sada Marulićeva oporuka, koju je priopćio Rački u 25. knjizi „Starinâ“; uz oporuku se nahodi i dragocjen popis Marulićeve knjižnice. Kukuljević[2] je držao golom frazom Natalove riječi: „Ingenio fuit acutissimo, et

[1] Nast. vj. 7, 355.
[2] St. p. hrv. I, p. LIII.

Digitized by Google

admodum perspicaci: quicquid uolebat, pingebat, ut Apelles; sculpebat, ut Lysippus; formabat, ut Praxiteles"[1]. Sad se iz Marulićeve oporuke doista vidi, da je Marulić umio slikati; čitamo na ime: „Eidem (t. j. svojoj sestri, duvni sv. Benedikta) lego libellum meum cum picturis historiae evangelicae, manu *mea* compositum atque depictum"[2].

Iz Šižgorićeve knjige pjesama (u Veneciji 1477) dobivamo obilatu potvrdu, da je za mladosti Marulićeve bilo u Dalmaciji podosta latinskih pisaca; dapače Šižgorić je štampao i list, koji mu je u prozi pisao mladi Marulić[3]. Iz ovoga lista razabiramo, s kolikim poštovanjem gleda Marulić na Šižgorića, a vrijedno je istaknuti, da Marulić stare rimske pjesnike drži svetima („priscis illis sanctisque vatibus"). U Šižgorićevoj zbirci imade još jedan list u prozi, a to je onaj na kraju prve knjige pjesama; pisao ga je „Tydeus Acciarinus poeta"; ovaj je list upravo odgovor na Šižgorićevu pjesmu III, 2. To je jedina obavijest, koju sam mogao naći o Tideju Acciarinu, koji je bio učitelj Marulićev, dok je polazio visoku školu u Padovi. Vidi se odavle, da je taj učitelj njegov bio latinski pjesnik.

Natal nam u biografiji Marulićevoj podaje popis njegovih djela, iz kojega se vidi, da su nam se mnoga Marulićeva latinska djela izgubila, a to su poimence: De imitatione Christi lib. I., Quaestiones utriusque Testamenti lib. I., Psychologia de ratione animae humanae lib. I., Davidiados Carmen lib. XIIII., De uitio Auaritiae, diuitijsque contemnendis, liberalitatisque uirtute lib. I., De uiris illustribus ueteris Testamenti lib. I., De pace Italiae Carmen Heroicum. Osim toga navodi Natal: Poëmaton lib. VII., od kojih se čest sačuvala u knjižnici sv. Marka u Mlecima, te sam ih objelodanio u II. knjizi „Građe". U Mlecima sam našao u istoj knjižnici Marulićev spis „De ultimo Christi iudicio", te će izići u III. knjizi „Građe". Natal navodi i: Vita Diui Hieronymi lib. I., a to će biti isti spis, koji je priopćio Lucić u svojoj historiji zajedno s pjesmom o sv. Jeronimu, uzetom iz Marulićeva zbornika: „De quatuor Ecclesiae doctoribus".

Megjutim to nijesu sva djela Marulićeva, jer Natal od hrvatskih djela napominje samo „Juditu". Oporuka Marulićeva navodi: Com-

[1] Citiram po svojemu prijepisu iz rukopisa mletačke knjižnice sv. Marka Class. XIV. Cod. 181. (99. 2).

[2] Starine 25, 155.

[3] Rad 138, 219.

Digitized by Google

pendium Bibliae per Marcum Marulum, Compendium vitae apostolorum per Marcum Marulum, Celibatus Marci Maruli, pa osim toga napomenuvši poznata djela Marulićeva (praecepta, evangelistarium, parabolae, de humilitate et gloria Christi) dodaje: eiusdem multa alia, quae nondum sunt impressa. To vrijedi do 14. jula 1521[1]. Pa i sam Natal govoreći o sestri Marulićevoj, koja je bila duvna sv. Benedikta, navodi: „apud quam plurima litterarum *monumenta* et exhortatoriae ad benè, beatèque uiuendum *epistolae uernaculo sermone*, et manu ipsius Marci conscriptae apparent“ Šteta je, što nam Natal nije izrijekom napomenuo natpise ovih „monumenata“ i „epistolâ“. Bila bi nam tako uklonjena mnoga poteškoća u pitanju o autorstvu hrvatskih pjesama, koje je prikupio Kukuljević u I. knjizi „Starih pisaca hrvatskih“. Od hrvatskih pjesama samo „Judita“, „Susana“ i „Stumačen'je Kata“ navode u *natpisima* potpuno ime pjesnikovo. Od proznih djela hrvatskih nesumnjivo je Marulićev spis „Knjige Ivana Gersona kancilira pariskoga. Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segasvitnjih“, dok se to ne može kazati za „Život svetoga Jeronima“, kako je pokazao Jagić izdavši ovo djelo u I. knjizi „Starina“, a ista se sumnja tiče i „Naukâ sv. Bernarda“. U prijevodu Tome Kempenjanina upravo se navodi i ime Marulićevo i godina (20. juna 1500) i Dujam Balistrilić (de Balistris), koji ga je ponukao na prevogjenje, a to je isti „prmancir splitski“, komu je Marulić posvetio svoju „Juditu“.

Kako se iz svega vidi, Marulić je u istinu „l'uomo universale“, kako ga je shvaćala renaissanca; samo je razlika u tom, što vas književni rad Marulićev ne odiše duhom svjetovne renaissance, nego mu je korijen u latinskoj regiozno-crkvenoj književnosti II. polovine srednjega vijeka.

Prije nego prijegjem na ocjenu latinskih i hrvatskih djela, napomenut ću potpunosti radi, da valja latinskim pjesmama Marulićevim dodati još neke, koje sam našao iza izdanja II. knjige „Građe“; tu je ponajprije pjesmica iz mletačkoga rukopisa u knjižnici sv. Marka (Class. XIV. Cod. 112. 99. 3), upravo epitafij, a napisao ga je Marulić, dok je još polazio školu Tidejevu (cum adhuc Tydei preceptoris mei scholam frequentarem); pored toga valja amo pri-

[1] M. Breyer u „Viencu“ 1897 p. 434 ujamči, da je oporuka napisana 1521, a ne 1501.

Digitized by Google

sloniti rukovet pjesmica Marulićevih iz djela „Synopsis virorum illustrium Spalatensium a Marco Dumaneo .... confecta“[1].

U ovoj raspravi namjeran sam podati samo *opću značajku* Marulićeve književne djelatnosti. Izišla bi oveća knjiga, kad bi tko htio sa sviju strana ocijeniti i prikazati Marulića i njegov vijek.

II.

Malo imade pisaca Hrvatâ, kojih su djela toliko prevogjena na jezike zapadne Europe koliko latinska djela Marulićeva[2]. Njegova su se latinska djela često preštampavala i prevodila, te je i teško sastaviti bibliografiju Marulićevih djela. A ta njihova slava nije zamrla još ni dan danas. Za članove društva „delle letture cattoliche di Genova“ štampao je prof. Giuseppe Gazzino talijanski svoj prijevod Marulićevih „Parabolâ“ kao dar za god. 1882 (Cinquanta parabole di Marco Marullo liberamente tradotte dal Prof. Giuseppe Gazzino. Genova. Tipografia delle Letture Cattoliche 1881, na omotu 1882).

Ako želimo upoznati uzroke, s kojih su latinska Marulićeva djela toliko ugodila zapadnoj Europi, valja nam se obazreti na stanje skolastike u Marulićevo doba.

Sredovječna je skolastika išla za tim, da bude most izmegju vjere i znanosti, te je iznijela na vidjelo niz pokušajâ, da obradi crkvenu nauku u obliku naučnih sustava. Svi ovi pokušaji polaze s temelja, da je crkvena vjera apsolutna istina, ali uza to idu za tim, da dogmu racionaliziraju. *Credo, ut intelligam* — ova rečenica Anselmova geslo je sve skolastike. Na vrhuncu skolastike stoje Toma Akvinac i Duns Skot, osnivači dviju skolastičnih škola, koje su odonda razdijelile svu skolastičnu teologiju: jednoj je vrhovno načelo intellectus, a drugoj voluntas. Uporedo s općim razvojem skolastike javlja se poznata opreka izmegju nominalizma i realizma, kojoj je temelj u svezi skolastike s Platonovom i Aristotelovom filozofijom[3].

---

[1] Ciccarelli, Opuscoli riguardanti la storia degli uomini illustri di Spalato. Ragusa 1811 p. 15 d.

[2] Pripadom napominjem Dubrovčanina Faustina Gagliuffija, koji 18. aprila 1819 piše iz Genove Ivanu Kaznačiću: „Io ebbi l'onore di 34 traduzioni, cioè 29 italiane, una spagnuola, un' inglese e tre francesi di un mio Idillio sulla salute ricuperata di questa regina“. L'Epidauritano ... per anno 1899. Ragusa 1898 p. 51.

[3] Schwegler-Stern, Gesch. der Philosophie. Leipzig 1891 p. 203 d.

Digitized by Google

U XIV. i XV. stoljeću uhvatila se skolastike gorka kora, kako veli Stöckl[1], na ime surova, zanemarena forma. Već je Duns Skot izricao svoje misli jezikom, koji je strašan boljemu ukusu. A njegovi nasljednici, poimence nominalisti, još su i natkrilili Duns Skota. Pored toga udarila je skolastika ovih vremena u takovu tanku oznaku pojmova i poučaka, da je bila prava muka izići iz labirinta bezbrojnih tehničkih izraza; dapače počeli su kasniji skolastici tako nagomilavati sitne distinkcije, da se lako gubila jezgra s očiju. Stöckl veli[2], da je to analogan pojav kao i u životu same crkve: uvukli su se zli običaji. U to dogje renaissanca. Ljepota jezika u starih klasika zasjala je kao dan iza noći; zato i nije čudo, što su filolozi nemilice stali navaljivati na skolastiku. Megju prvima protivnicima skolastične dijalektike nahodimo humanista Lorenza Vallu. Uza to se protiv aristotelizma, kako ga je što tješnje zbližio s crkvenom pravovjernošću već Toma Akvinac, počeo podizati platonizam, za koji se u XVI. stoljeću borio i naš kozmozof Franjo Patricij[3].

Za Marulićeva života averroizam je cvao poimence u sveučilištu u Padovi. Od godine 1471—1499 učio je averroizam Nicoletto Vernias, koji je god. 1499 objelodanio spis dokazujući pluralitet i besmrtnost ljudskih duša[4]. Najznatniji je svećenik u kolu padovskih averroista Pavao Mlečanin, koji i u historiji sredovječne skolastične logike zaprema znatno mjesto[5].

Istomu kolu padovskih averroista pripada Augustin Niphus (1473—1546), komu je bio učiteljem napomenuti Nicoletto Vernias. U prvom svojemu djelu „de intellectu et daemonibus" branio je averroistični monopsihizam, ali je o protivnicima monopsihizma Albertu Velikom i Tomi Akvincu govorio na takov način, da je naišao na otpor, te ga je biskup Barozzi ponukao, da neka oštrija mjesta u novom izdanju (1492) ukloni. Odonda poče on braniti blaži, više prema crkvenoj nauci udešeni averroizam, o kojemu je naizmjence predavao u Padovi, Salernu, Rimu i Pisi. Osobito vrijedi

[1] Stöckl, Geschichte der Philosophie des Mittelalters. Mainz 1866. III, 16.

[2] Stöckl o. c. 17.

[3] Fischer, Gesch. der neuern Philosophie.[3] Heidelberg I, 1. (1889) p. 98.

[4] Werner, Die Scholastik des späteren Mittelalters. Wien 1887. IV, 1, 143.

[5] ib. 145.

Digitized by Google

ovdje istaknuti njegovu polemiku s Pomponacijem (1462—1525), koji je u Padovi protiv averroista osnovao novu peripatetičku školu (t. zv. „aleksandristâ“) dokazujući, da Averroes nije pravi tumač Aristotelov nego Aleksandar iz Afrodizijade u Kariji. Shvaćajući prema Aleksandrovu spisu „de anima“ naturalistično Aristotelovu nauku Pomponacije, kad raspravlja o besmrtnosti duše u spisu „de immortalitate animae“ (1516), polazi s gledišta, koje se kosi s glavnim načelom skolastike, na ime Pomponacije drži, da je nešto s gledišta dogme istinito, a s gledišta razuma krivo ili bar da se ne može dokazati. Nifo u spisu „de immortalite animae“ (1518) pobija Pomponacija, te brani potpuni autoritet Tome Akvinca kao kršćanskoga filozofa i nastoji s filozofijskih razloga opravdati odluku V. lateranskoga koncila, kojom se zabranjuje činiti razliku izmegju filozofijske i teologijske istine u pitanju o besmrtnosti duše[1]. Kako je poznato, kasnije je Vanini (1586—1619) s istoga gledišta, kao Pomponacije pitanje o besmrtnosti duše, obradio osnovne probleme filozofije.

Za nas je ovdje važno istaknuti, da je već za Marulićeva života pukao ovaj jaz megju skolasticima u pitanju racionaliteta dogme, jer napokon i Pomponacije i Nifo bili su aristotelici skolastičnoga smjera. Kako nam pokazuje vas latinski regiozno-vjerski rad Marulićev, njemu se ovaj smjer skolastike nije milio, jer je vidio, da se sve ove operacije oštre misli njeguju na štetu srca, čuvstva, mističnoga života. U ostalom nije to osjetio Marulić prvi. Paralelno s nastojanjem, da se razumnim načinom svežu vjera i znanje, dogma i filozofija, razvija se već u XII. stoljeću drugi smjer, koji želi crkvenu nauku prenijeti na polje fantazije i čuvstva. To je t. zv. mistika. Već je Bernardo Clairvaux držao najvažnijom samu neposrednu vjeru i pobožnost. U svojim spekulacijama o tajnama božanstva mistika nastavljačâ Bernardovih u prvom je redu teologija pobožnosti i čuvstva. Na koncu XIII. stoljeća i u XIV. stoljeću javljaju se i njemački mistici, a prvi je megju njima Eckhardt. Ova škola prikazuje popularnu stranu vjerske filozofije naprotiv skolastične, te zato rado odbacuje ukočenu formu učene rasprave i voli govoriti popularnim tonom pobožna razmatranja i propovijedi. To je „gnoza srca“[2]. Duša treba da umre za ovaj svijet i da se sasvim poda božanskoj ljubavi; u čovjeka treba da se rodi ili uskrsne bog.

[1] ib. 148.

[2] Schwegler-Stern o. c. p. 213.

Digitized by Google

Skolastika srednjega vijeka imala je u svako doba o boku mistiku, koja ili se protivila dijalektici i formalizmu teologije ili ih je potpunjavala, kao čuvstvo nauku ili teoriju život. Tako n. pr. u XII. stoljeću t. zv. Viktorini (redovnici u samostanu sv. Viktora u Parizu) oprečavali su mistiku skolastici, dok u XIII. stoljeću mistika potpunjava skolastičnu nauku, te se najsjajnije prikazuje u Bonaventure i Dantea[1], koji u svojoj „Komediji" u metafizici, kozmologiji, psihologiji i etici ide tragom Tome Akvinca, dok se u spisu „De monarchia" znatno udaljuje od Tome[2]. U XIV. stoljeću vrijedi još megju misticima istaknuti osobito Ivana Gersona, francuskoga teologa (1363—1429).

Sasvim se oslobodila spekulativnoga značaja Eckardtove škole kasnija njemačka mistika, kojoj je zastupnik Toma Kempenjanin (a Kempis, 1380—1471), pisac znamenite knjige „Libri quatuor de imitatione Christi". Natpis (imitatio Christi) uzet je iz Matejeva evangjelja 16, 24, a označuje pravu, bogu odanu, djelotvornu pobožnost. Ovo je djelo rašireno već od godine 1415, štampano jedno 5000 puta, a osim biblije najviše prevogjeno i raspačavano. Danas se obično drži, da ga je napisao Toma. Veoma rano javile su se sumnje, te su jedni držali, da je djelo napisao sv. Bernardo, drugi, da pripada Ivanu Gersonu, a treći su napokon mislili, da ga je sastavio Ivan Gersen (Gessen, Gesen), benediktinski opat u Vercelliju. Koliko je Marulić cijenio ovo djelo, vidi se odatle, što ga je i preveo na hrvatski g. 1500. To je ujedno najstarije datirano djelo Marulićevo. On je držao, da ga je napisao već prije napomenuti Francuz Gerson.

Zato nije čudo, što je i Marulić prionuo uz ovu mistiku, koja je prosta od suvišnih spekulacija govorila mašti i srcu. U knjizi Tome Kempenskoga našao je Marulić uzor svojoj latinskoj religioznovjerskoj djelatnosti književnoj; ova mu je knjiga bila kažiput na cesti, kojom je naumio poći. Ako ogledamo pojedina njegova djela ove ruke, vidjet ćemo očitu svezu njihovu s Tominom knjigom, a razabrat ćemo, kako je Marulić povodeći se za Tominim primjerom nastojao što više crkvene nauke obraditi na ovakov popularno pobožni način mistike. Sjajni uspjeh Marulićevih djela najbolje pokazuje, da se pisac nije varao, kad je Tomu Kempenjanina odabrao svojim vogjem. Radost oko ovoga svjetskog uspjeha Ma-

[1] Fischer o. c. 94.

[2] Windelband, Zur Wissenschaftsgesch. der rom. Völker, u Gröberovu djelu „Grundriss der rom. Philologie". Strassburg 1901, II. 3. 572.

Digitized by Google

rulićevih latinskih pobožnih djela pomućuje tek žalosna istina, da se u ove 400 godina kod tolikih hrvatskih pisaca pobožne književnosti našao samo jedan istom u naše doba, koji je jedno djelo Marulićevo preveo na hrvatski[1].

Bar iz sačuvanih Marulićevih latinskih djela razabiramo, da nije priznavao nauke o „dvostrukoj istini", da nije dopuštao nešto tvrditi secundum rationem tek uz pripoznaju, da secundum fidem vrijedi i upravo protivno.

Šteta je, što nam nije poznat sadržaj Marulićevih djela „Quaestiones utriusque Testamenti" i „Psychologia de ratione animae humanae". O njegovim izgubljenim spisima „De imitatione Christi", „De viris illustribus veteris Testamenti" i „De vitio avaritiae ec." čini se već po natpisima, da idu istim smjerom kao i njegova sačuvana djela latinska. Za ona prva dva djela teško je to i nagagjati. U ostalom ne treba gubiti nade, da će se s vremenom naći i ova djela, pa će onda i u tom pitanju zasjati svjetlo. U doba t. zv. crkvene renaissance (od konca VIII. stoljeća do konca X.) nahodimo već *moralne* spise o duši: Alcuin je za kćer Karla Velikoga napisao djelo „de animae natura", u kojemu pokazuje, da je duša sposobna i odregjena za krepost i besmrtnost[2]; Hraban je sastavio djelo „de anima" prislanjajući se uz Kasiodorov spis „de anima"[3]; a spis „de animae ratione"[4], koji se obično navodi pod Hinkmarovim imenom, prikazuje takogjer tjelesno sijelo duše, njenu moć nad tijelom i dr. Prema tomu je možda i Marulićev spis „Psychologia de ratione animae humanae" moralne prirode. Ono drugo djelo „Quaestiones utriusque Testamenti" moglo bi biti eksegetično, premda je izraz „quaestiones" običan i za osobitu vrstu skolastične teologije[5]. Ali ostavimo klisko polje nagagjanja, pa se vratimo k sačuvanim djelima Marulićevim.

Marulićev *Evangjelistar*, ako je istinita rukopisna vijest, koju navodi Kukuljević[6], izišao je prvi put u Mlecima 1501; meni je

[1] Marulić, Poniženi i uzvišeni Isus. Preveo i preobličio F. Cherubim Šegvić. U Zadru 1893.

[2] Migne, Patrologia. Ser. I. sv. 101.

[3] ib. sv. 110.

[4] ib. sv. 125.

[5] Gröber, Uebersicht über die lat. Litteratur u svojemu zborniku „Grundriss der rom. Phil." Strassburg 1893, II. 1. 239.

[6] o. c. p. LIV piše Kukuljević: „Od Marulićevih bogoslovnih djelah ide prvo mjesto njegovomu Evangjelistaru. Ovo djelo, kako sam u jednoj staroj rukopisnoj bilježki našao, tiskano je prvikrat pod naslovom

Digitized by Google

pri ruci mletačko izdanje g. 1516 (primjerak naše akademije). Kako je poznato, raspravlja Marulić u ovom djelu u 7 knjiga o vjeri, ufanju i ljubavi (fides, spes, charitas). Mistika je za duže vremena istisnula pojam riječi amor i zamijenila ga pojmom riječi caritas. Kukuljević[1] je ispisao sadržaj pojedinih poglavlja, iz kojega se vidi, da Marulić u ovom spisu razlaže biće kršćanskih kreposti u svezi s glavnim grijesima. Njegov je spis praktično udešena kršćanska etika, puna popularnih uputa o prerazličitim pitanjima života. Nazvao je svoje djelo Evangjelistarom, „quamuis non solum Euangelij, sed etiam legis dicta exemplaque continebit"[2]. Ne samo za smjer samoga Evangjelistara nego i za vas latinski rad Marulićev znatan je predgovor i pogovor ovoga spisa. Evo ulomka iz predgovora: „Quemadmodum inter marmora ophites, inter gemmas adamas, inter metalla aurum estimatione precioque prestare putantur, et sicut sol omnium syderum fulgentissimus pulcherrimusque habetur: ita supra omnes scientias eminet illa, quam *ethicen* vocant, quia de morum vitęque cultu pertractat. Cum enim nihil in homine laudabilius *virtute* sit, nihil vitio detestabilius, quid ea doctrina magis egregium magisque amplectendum videri debet, quę hominem ipsum instruit ac erudit, qua ratione et a malicia declinet et studeat probitati? Sed licet in isto tam preclaro docendi genere multa quidem sapienter et acute a *philosophis* inuenta tractataque ferantur, quis tamen tanta desipit temeritate, vt illa cum his, quę nobis diuinitus tradita sunt, vlla ex parte audeat conferre? Errare vtique ipsi philosofi potuere, *sicuti et errarunt in plurimis*, quoniam homines

„Evangelistarium" u Mletcih 1501, u četvrtini". Držalo se, da spljetski muzej ima ovo mletačko izdanje, ali je u katalogu učinjena pogrješka; spljetski muzej imade mletačko izdanje 1516 godine, kako mi javlja g. dr. M. Rešetar. Fabricius, Bibl. lat. m. et inf. aet., Florentiae 1858 govoreći V. p. 45 i 46 o Mariliću piše: „Evangelistarium lucem primo vidit Venetiis ap. Jacobum Leuci 1516". A u ovom mletačkom izdanju 1516 p. 150b na kraju piše Franciscus Lucensis ad lectorem: „Iam tibi, lector candide, compertum est, quanta mea fuerit semper cura Marulianos libros presertim emendatissimos meis typis procudere, nulli labori, nullis vigilijs, nullis denique impensis vnquam parcens, vt religiosissimi viri eiusdemque doctissimi lucubrationes vigerent, legerentur, ediscerentur. Qualis sit Marulus, tum ipsius de Institutione bene viuendi liber, tum quod *nunc* in manibus est, volumen indicat . . . Paucis abhinc diebus *tertium* Maruli de Imitatione Christi opus expectato." Po ovom se svemu čini, da je Evangjelistar doista izišao prvi put istom g. 1516.

[1] o. c. p. LV.

[2] na 2. strani prefacije.

Digitized by Google

erant, deus autem, quia solus consumatissimę sapientię est, falli aut errare nullo modo potest“[1]. Zatim veli, da sve, što nam valja činiti ili čega nam se valja kloniti, stoji u svezi s onima trima krepostima, te da će se držati samo onoga, što se nahodi u starom i novom zavjetu. A sve će to iznositi „nullo exotici coloris fuco linita, sed sola sui puritate contenta“.

Još odrješitije govori Marulić u pogovoru (In fine operis peroratio p. 147b): „. . . Nihil itaque vobis proderit, o *philosophi*, scite subtiliterque ratiocinari, nisi etiam innocenter integreque vixeritis. Neque vobis, *Rhetores*, ornate copioseque dicere vlli erit emolumento, nisi compti et exculti virtutibus incesseritis. Neque vobis, qui in bicipiti somniastis parnaso, in componendis *poematibus* Homero atque Vergilio esse pares vsui erit, nisi profligata vitiorum labe morum puritatem atque munditiam retinueritis. Huc igitur vota, huc studia vestra conferantur, vt *si minus liceat eruditionem simul et virtutem possidere*, magis optetis probitatem sine doctrina quam sine probitate doctrinam. Quod si fidem, Spem atque Charitatem sancte colueritis, beatitudinis pręmia deo largiente capietis . . .“

Ovdje je jasno izrazio Marulić, koji mu smjer ugagja; očevidno nije zadovoljan, što filozofi (u njegovo doba aristotelici) odviše natežu spekulacije, a premalo misle na samu pobožnost. U dodatku knjige ima poslanica Jeronima Kalva Maruliću[2], u kojoj mu pisac odobrava smjer. „Recte facis ac sapienter, Marule, quod studia hęc litteraria ita tractas . . . *Studia alij aliter tractant* (vt est vniuscuiusque animus). Turpiter illi agunt, qui in *superuacuis* laborant (vt ait Seneca), necessaria relinquunt“. Velikom hvalom obasipava Marulićevu knjigu Franciscus Julianius Venetus u poslanici čitatelju, ali hvali i samoga pisca, „qui tamquam lucidum sidus hac nostra ętate enituit“[3], a na kraju veli: „Expectato interim opus eiusdem Maruli de Imitatione Christi compluraque opuscula Christianę pietatis cultori fructuosissima“. Na koncu knjige svećenik Franciscus Lucensis (Franjo di Consorti iz Luke, kantor mletačke crkve sv. Marka), koji je toliko zaslužan za štampanje Marulićevih latinskih djela, napomenuvši „De institutione“ i „Evangelistarium“ takogjer obećava ovo djelo „*De imitatione Christi*“[4]. Sudbu ovoga

[1] Interpunkcije sam dodao sâm.
[2] p. 149b.
[3] p. 150.
[4] p. 150b: *Paucis abhinc diebus* tertium Maruli de Imitatione Christi opus expectato.

Digitized by Google

djela ispričao je sam Marulić posvećujući Evangjelistar napomenutomu svećeniku Franji Lučaninu.

Kukuljević[1] je naveo sve, što znamo o tom djelu, ali kako nije sačuvano, ne možemo ni govoriti o njegovu sadržaju. Ipak je vrijedno istaknuti sam natpis „De imitatione Christi", koji nam i opet dokazuje, da je Marulić u duševnom srodstvu s misticizmom Tome Kempenjanina.

Još je češće nego Evangjelistar štampano i prevogjeno slavno Marulićevo djelo *„De institutione benevivendi per exempla sanctorum"*, koje je izišlo prvi put u Mlecima godine 1506 trudom Franje Lučanina (jedan se primjerak ovoga izdanja nahodi u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici). Dok je Marulić u Evangjelistaru obradio tri kršćanske kreposti i oko njih kao oko osî nanizao potvrde jedino iz sv. pisma, u ovom se djelu pisac srećno dosjetio, da načela religiozno pobožnoga života obasja ne samo primjerima iz biblije, nego takogjer iz života svetaca i svetica božjih. Ovo silno obilje primjera izazivalo je i promjenu natpisa u kasnijim nekim izdanjima (Dictorum factorumque memorabilium libri Antv. 1540, Exempla virtutum Bas. 1555, Palaestra Christianarum virtutum Colon. 1686)[2]. Svojom metodom podsjeća nas ovaj Marulićev spis djela Valerija Maksima „Factorum et dictorum memorabilium libri IX", koji takogjer po stvarnim ili etičkim kategorijama niže anegdote i razne bilješke uplećući svoje refleksije[3]; no dok Valerije Maksim ide za retoričkom svrhom, Maruliću je ovaj šareni mozajik samo pomagalo, da utvrdi načela vjerskoga života. Vjerojatno je, da su upravo poradi ove sličnosti u formi kasniji izdavači promijenili isprvični natpis Marulićev u „Dictorum factorumque memorabilium libri VI". Marulić je podijelio svoje djelo na 6 knjiga, kako sedmica imade 6 dana za rad, dok je sedmi dan počivanja; to nam veli izrijekom sam Marulić u peroraciji (po *baselskom* izdanju g. 1513 p. 277 b). Kukuljević je[4] ispisao natpise pojedinih knjiga i poglavlja, pa ću samo nešto natuknuti o djelu, da se razabere smjer njegov. Posvećujući svoje djelo Jeronimu Cippiku, spljetskomu kanoniku, veli Marulić: „Quod fecere quidam historias

[1] o. c. p. LVIII.

[2] M. Breyer u „Viencu" 1897 p. 435 dokaza, da je Kukuljević od ove Palestre nepravo stvorio samostalno djelo Marulićevo „Polacithra", o. c. p. LVIII.

[3] Djelo Valerija Maksima bilo je i u Marulićevoj knjižnici. Starine 25, 158.

[4] o. c. p. LVI—LVII.

Digitized by Google

euoluendo gentilium, idem tentare mihi venit in mentem vitas lectitanti sanctorum, vt scilicet inde exempla traherem virtutum imitandaque proponerem ijs, qui et ipsi sancti esse percupiunt, cum praesertim natura comparatum sit, vt humanus animus ad duriora subeunda negocia magis moueatur exemplo quam institutione atque praeceptis . . . Sequantur igitur, qui volent, Catones, Scipiones, Fabricios, Camillos, imitentur Socratem, Pithagoram, Platonem reliquosque humanae sapientiae professores, Nos patriarcharum patrumque et prophetarum, Nos Christi et apostolorum, Nos vtriusque testamenti sanctorum gesta moresque perpendere et aemulari studeamus, vt beatitudinis aeternae praemia, quae ipsi adepti sunt, adipiscamur . . . Hi vero, quibus curae fuit *diuinis* potius quam humanis niti doctrinis, et *philosophiam non terrenam, sed quae de coelo lapsa est*, sequi atque amplecti, in coelum, vnde illa erat, ascenderunt". Zatim govoreći o časti i slavi, koju su stekli božji ugodnici, nastavlja: „Taceatur igitur opulentissimorum quondam regum potentia fortissimorumque virorum robur, plus pauperculi nostri potuerunt. *Taceatur philosophorum acumen*, soli ij, qui deo credidere, veritatem inuestigarunt". Veću su slavu stekli „Christi serui". To ga je, veli, sve ponukalo, da rastresene primjere pojedinih kreposnika složi u red i poveže u kolo; budući da je gragju podijelio na kategorije, dogagja se, da se isti dokumenat ponavlja na kojem drugom mjestu . . .

Na početku I. knjige Marulić navodi i glavna svoja vrela: M. Maruli opus de religiose viuendi institutione per exempla, ex veteri nouoque testamento collecta, ex auctoribus quoque diuo Hieronymo presbytero, beato Gregorio ponti. max., Eusebio caesariensi episcopo, Ioanne Cassiano heremita, nonnullisque alijs, qui vitas conscripsere sanctorum"[1].

Da se vidi, kako svetačkim primjerima tumači Marulić evangjeoske kreposti, pokazat ću njegov postupak n. p. u poglavlju 7. I. knjige „De auaricia vitanda". Najprije veli, da mnogi uzimaju odijelo vjere, ne da služe Krstu, nego da steku novaca, premda se veli u evangjelju (Mat. 6): Non potestis deo seruire et mammonae. Suprot njihove lakomosti iznijet će Marulić primjere svetačke uzdržljivosti, pa onda redom navodi primjere obično u formi male pripovijetke iz staroga zavjeta, onda iz novoga, zatim iz života svetaca i mučenika, a napokon i jedne svetice (Eugenije), u svemu

[1] po baselskom izdanju 1513, koje imade naša akademija.

Digitized by Google

14 primjera. Sad prelazi na primjere lakomosti, te govori „De auaricia quarundam monalium“, a na posljetku navodi rečenice iz staroga i novoga zavjeta protiv lakomosti. Ili ogledajmo n. p. 1. poglavlje IV. knjige „De corporis castigatione per ieiunium“. Iza kratkoga uvoda dolaze primjeri opet istim redom (iz staroga zavjeta, novoga zavjeta, iz života svetaca i napokon svetica); kad je to svršio, Marulić raspravlja o samom postu (ieiunia moderata, cauenda gulositas, ieiunandum a vitijs, cauenda ieiunij iactantia, qualia esse debent ieiunia) potvrgjujući svoje tvrdnje opet rečenicama iz sv. pisma.

Upravo ovaj anegdotski značaj Marulićeva djela osigurao mu je trajan uspjeh u zapadnoj Europi; bila je to zbirka zanimljivih sličica, koje je lako razumijevao svaki kršćanin. Tako je evo Marulić nastavio rad Tome Kempenjanina kako Evangjelistarom. tako i Institucijom. Ako je Marulić i raširio okvir gragje, ipak mu je glavni smjer ostao isti, na ime da u lakoj formi podade čitaocima prave hrane, koja će im i srce i dušu zagrijati za načela pravoga kršćanskoga života. Ona opomena filozofima, ona navala na „zemaljsku“ filozofiju u predgovoru Institucije jasno svjedoči, da je Maruliću ovdje kao i u Evangjelistaru ista svrha pred očima. „Taceatur philosophorum acumen!“ to je njegovo geslo.

Budući ohrabren uspjehom Marulić je svoj rad na ovom polju uzeo marljivo nastavljati. Tako su nastale njegove *Parabole* (Quinquaginta Parabole. U Mlecima incerto anno). Kukuljević[1], a za njime i drugi drže, da je ovo izdanje izišlo 1510. Istina je, da je ta godina zabilježena na čelu Marulićeve poslanice Tomi Nigru, kanoniku spljetskom, koja se nahodi kao predgovor „Parabola“ u spomenutom izdanju. Ali istu poslanicu iz g. 1510 imade i izdanje „Parabolâ“ god. 1517 (u Mlecima). Prema tomu možemo kazati. da je prvo izdanje „Parabolâ“ izišlo izmegju 1510 i 1517 ili, ako je Evangjelistar prvi put izišao god. 1516, upravo god. 1516 ili g. 1517[2]. Primjerak se prvoga izdanja nalazi u zagrebačkoj sveučilišnoj knjižnici.

[1] o. c. p. LIX.

[2] Fabricius „Bibl. lat. m. et inf. aet.“ Flor. 1858, V. 45—46 govori o Maruliću, te za ovo izdanje veli: anno incerto. — Franc. Lucensis u Evangjelistaru 1516 p. 150b obeća kao treću knjigu Marulićevo djelo „De imit. Christi“, a u ovom izdanju „Parabolâ“ p. 31 veli isti izdavač čitaocu: „Pollicitus fueram, lector candidissime, *post* Maruli euangelistarium opus eiusdem elegantissimum de imitatione Christi excusum emittere. Verum dum he Parabole in manus venissent, quoniam breue admodum opusculum erat, eas imprimendas curaui ec.“

Digitized by Google

U posveti veli Marulić: „Quoniam per figuras quasdam et similitudines veri *Simplicium animis* efficacius influere soleant precepta virtutum, eisdem ego aliquid spiritalis vtilitatis insinuare cupiens quinquaginta Parabolas nuper mecum meditando composui, maxime domini nostri exemplo prouocatus, quem hoc dicendi genere ad plebem usum euangelia testantur. Hunc morem a syris et precipue palestinis in omni fere sermone fuisse seruatum diues Hieronymus in suo super Mattheum commentario affirmat. Nunc et a nostri temporis viris religiosis, qui in ecclesijs ad populum declamant, vsurpari videmus. Istos igitur imitari hoc opusculo volui ec“. Na str. 30a i 30b nahodi se zanosno pismo Franciska Julijana Mlečanina (Franciscus Julianus Venetus) čitatelju, u kojemu hvali djelo i pisca; megju ostalim veli: „Sed quis est, qui eius diuini ingenij solertiam in his Parabolis fingendis non admiretur? His figuris animus alicitur et legendi voluptate ipsa detinetur: perinde ac floribus suauissimis capiatur. Feliciorem quidem hanc nostram etatem tanto viro dixerim, qui huius seculi *turbulentissimo* tempore sidus fulgentissimum, Ducem et Rectorem, Portumque tutissimum se nobis prebet“. Djelo je izišlo trudom Franje Lučanina (Franciscus Lucensis), koji u pogovoru[1] veli čitaocu, da mu je obećao poslije Evangjelistara djelo „De imitatione Christi“, ali dobivši Parabole da ih odmah izdaje. „Adde, quod adeo breues sunt, vt intra manum facile lateant, quas tibi gratissimas fore non vereor . . . Et opus de Imitatione christi expecta. Non fallam expectationem tuam“.

Parabolom su se služili neki pisci već i prije Marulića, da što jasnije prikažu moralne pouke, premda dosta rijetko, i to u stihu; za ovu svrhu voljeli su se pisci služiti raspravom, opomenom ili satirom[2]. Za života Marulićeva izdane su Alanove parabole u elegijskom stihu (De Parabolis Philosophiae. Dauentriae 1492[3]). Marulić je volio ostaviti paraboli prozno odijelo. Kako sam veli, ugledao se ponajpače na parabole Isusove. Stari i novi zavjet puni su parabolâ, te se može kazati, da je Istoku veoma godila parabola. Ako isporedimo Isusove parabole s Marulićevima, opazit ćemo odmah, da je Marulić raširio okvir parabole; dok parabola uzima sliku iz ljudskoga života. Marulić se služi takogjer alegorijom. Takva je već prva parabola „De fide christiana“, u kojoj se jav-

[1] p. 31.

[2] Gröber u djelu Grundriss der rom. Phil. Strassburg 1893 II. 1. 381.

[3] Leyser, Historia poetarum medii aevi 1721 p. 1061.

Digitized by Google

ljaju tri djevice: Veritas, Dubietas, Falsitas; s njima se susreće putnik, koji hoće da pogje u Jerusolim, a ne zna puta, pa ih pita, da mu pokažu put. Neke opet parabole Marulićeve i nijesu drugo nego proste poredbe bez karaktera pripovijesti, kao n. p. parabola 24. „de librorum secularium lectione“, gdje se veli, da dobar ratar, kad požanje; razluči pljevu od žita, pa da to vrijedi i za čitanje. Ipak ogromna većina parabolâ iznosi slike dotjerane do pripovijesti.

Nema sumnje, da je Marulić idući za svojim ciljem bio veoma srećne ruke, kad se latio parabolâ; one su doista vrsne, da ugode priprostim ljudima, te se mogu i danas podati u ruke kao pobožno štivo puku. Tek valja dodati, da ima u njima i takovih parabola, koje su namijenjene monasima i svećenicima; isp. par. 12: „De illo, qui proponit monachum profiteri et cunctat“, 13.: „De illo, qui de monasterio reddit ad seculum“, 14.: „De impari merito paris bonitatis monachi et secularis“ (gdje se veća zasluga priznaje monahu), 15.: „De fugienda feminarum consuetudine professoribus castitatis“, 42. „De doctoris ecclesiastici merito“, 43.: „De inani gloria et auaritia doctori cauenda“, 44.: „De doctore, qui aliter docet, aliter viuit“, 45.: „De doctore, qui quemadmodum docet, ita et viuit“.

Na kraju knjige nahodimo parabole: 46. De passione domini pro suis suscepta, 47. De purgatorio, 48. De inferno, 49. De paradiso, 50. De vltimo iudicio, te su kao kruna svemu djelu. U posljednjoj paraboli poslije pripovijesti podaje Marulić prema svetomu pismu obilat opis sudnjega dana uplećući svoje refleksije, a završuje s rečenicom: „Seruite domino in timore et exultate ei cum tremore“.

Da se vidi Marulićev postupak, priopćit ću ovdje 2. parabolu „De illo, qui de fide dubitat“:

„Homo turrim edificaturus partem fundamenti posuit supra petram, partem supra harenam. Iacto fundamento murum quadrato lapide cum iam satis alte eduxisset, pars illa, que in molli solo fundata fuerat, subsidendo totum edificium traxit in ruinam, ita vt etiam pars altera, que in petra collocata fortis admodum solidaque videbatur, vna concideret. Quicquid enim ruinosis coheret, casu eorum concussum stare non potest. Porro homo ille, cum pene omnia, que habebat, in extruendo opere impendisset, nequiuit colapsa reparare pecunia deficiente. Tunc demum ad inopiam redactus casso dolore grauiter animo angi cepit, quod in fundamento ponendo parum

Digitized by Google

prudenter egisset. — Talis est ille, qui ea, que fidei christiane sunt, partim vera esse sibi persuadet, partim dubitat. Interim licet virtutum cumulandarum studio multum incumbat et in finem vsque vite in eo perseueret seque plurimum profecisse existimet et iam ad capiendâ beatitudinis premia iturum confidat, postquam tamen vita ista defunctus ad alteram transmigrauerit, vehementer se deceptum animaduertit seroque eum penitet cuncta, que ab ecclesia recepta sunt, non perfecte credidisse. Integra enim fides prestat virtutibus eterne remunerationis meritum, non ea, que aliquo dubietatis scrupulo corrupta babetur. Nam et frugifere arbores, cum in aliqua radicis parte lese fuerint, fructus suos ante maturitatem ad terram demittunt. Virtutum radix fides est; ea si quacunque titubauerit, frustra beate immortalitatis fructus speratur, cum scriptum sit: Spes impiorum peribit".

Spomenuo sam, da se neke Marulićeve parabole tiču monaškoga života, a sličnih je napomena i opomena za monaški život puna takogjer knjiga Tome Kempenjanina (n. p. I. c. 9 de obedientia et subjectione, c. 17 de monastica vita, c. 19 de exercitiis boni religiosi i dr.). Ali ima i drugih dodirnih točaka. Tako je vrijedno, da se Marulićeva parabola 31. (de alijs non iudicandis) isporedi s I, 14 u Tome (de temerario judicio vitando), par. 15 (de fugienda feminarum consuetudine professoribus castitatis) s I, 8 (de cavenda nimia familiaritate), par. 24 (de librorum secularium lectione) s I, 5 (de lectione sanctarum scripturarum), gdje pod kraj veli Toma: „Interroga libenter et audi tacens verba sanctorum; nec displiceant tibi *parabolae* seniorum: sine caussa enim non proferuntur"[1]. Možda je ovo mjesto i izazvalo u Marulića želju, da sastavi parabole. Toma I, 24, 6 veli: „Tunc plus laetificabit pura et bona conscientia, quam *docta philosophia*. Tunc plus ponderabit contemtus divitiarum, quam totus thesaurus terrigenarum". Još žešće udara na svjetsku znanost Toma u III, 43 (Contra vanam et saecularem scientiam), gdje veli: „ . . . Non enim est regnum Dei in sermone, sed in virtute . . . Vae eis, qui multa curiosa ab hominibus inquirunt et de via mihi seruiendi parum curant. Veniet tempus, quando apparebit magister magistrorum Christus . . . Plus profecit in relinquendo omnia, quam in *studendo subtilia*". Ispr. i IV, 18. A ovu misao jasno ističe i Marulić u svemu svojemu latinskom radu, kako smo već napominjali; za ovu misao vojuje i u Evan-

[1] Thomae a Kempis De imitatione Christi libri IV. Lipsiae 1884 p. 10.

Digitized by Google

gjelistaru i Instituciji i Parabolama. Marulićeva par. 36 „de patientia iniurie" srodna je s III, 19, 4 u Tome. Dok Marulić obećava „eternam patientie mercedem", Toma jednako misli veleći: „Sine certamine non potes venire ad patientiae coronam". Za osnovnu misao Institucije vrijedno je ogledati I, 18 u Tome, gdje zanosno govori „de exemplis sanctorum Patrum". Toma govori o svecima samo u opće: „Sancti et amici Christi Domino servierunt in fame et siti, in frigore et nuditate, in labore et fatigatione, in vigiliis et jejuniis, in orationibus et meditationibus sanctis, in persecutionibus et opprobriis multis. O quam multas et graves tribulationes passi sunt Apostoli, Martyres, Confessores et Virgines, et reliqui omnes, qui Christi vestigia voluerunt sequi ec." Marulić pak u Instituciji dijeli primjere svetaca po kategorijama, a navodi ih u pojedinim kategorijama takovim redom, kako se i u Tome napominju božji ugodnici: Apostoli, Martyres, Confessores et Virgines, samo što je Marulić prije apostolâ još prikazao i znamenite ljude iz staroga zavjeta.

Podavši nam Marulić u Evangjelistaru popularnu kršćansku etiku, u Instituciji historiju svetaca u primjerima njihovih kreposti, u Parabolama slike iz ljudskoga života za potvrdu kršćanskih načela nije sustao u svojemu nastojanju, da popularizira nauku kršćanske vjere, već napisa djelo „*De humilitate et gloria Christi*" (u Mlecima 1519). U ovom djelu prikazuje Marulić život Isusov, kako je bio ponižen i uzvišen. Djelo je posvetio Marulić „Augustino Mulae inter Venetos Senatores Primario viro" 21. marta 1518. Sam je izbor gragje u nizu Marulićevih moralnih knjiga razumljiv, kako već i njegov učitelj Toma Kempenjanin u prvom poglavlju svoje knjige veli: „Summum igitur studium sit in vita Jesu Christi meditari". Tako umuje i Marulić u predgovoru djela: „Ad conseruandam animi mansuetudinem vitaeque innocentiam et in omni rerum aduersantium grauitate tolerandi constantiam nihil vtilius homini christiano esse existimo, quam Christi Saluatoris nostri ac domini assumptas pro nobis passiones et ipsam crucis mortem quotidie cogitare". Marulić upravo želi ispuniti preporuku Tome Kempenjanina i podati kršćanima knjigu, iz koje će razabirati život Isusov. Samo je okvir raširio time, što raspravlja i o uvjerenju Židovâ, da Isus nije pravi Mesija, a to čini poradi toga, kako sam veli u predgovoru: „ne quis cum Iudeis erret male de Messiae aduentu sentiens". I. je knjiga „evangjeoska" (l. evangelicus), te nam iznosi zgode i nezgode Isusove do njegove smrti na križu i do

Digitized by Google

pogreba. II. je knjiga „proročka“ (l. propheticus), te ide za tim, da iz staroga zavjeta dokaže, da je propeti Isus pravi Mesija, a namijenjena je Židovima, da se o tom uvjere. Napokon III. je knjiga „slavna“ (l. gloriosus); opisavši nam Marulić teške muke Isusove sad se daje na to, da otare naše suze i da nam poda radost prikazujući slavu Isusova uskrsnuća i uzašašća. Samo je pripovijedanje prepleteno eksegezom sv. pisma i duhovnim refleksijama. Na koncu pisac uči, da će doći Isus na sudnji dan, pa pravednike uzdignuti na nebesa, a bezbožnike strovaliti u pakao, ali ne želi o tom duljiti, jer je već o tom potanje govorio u posljednjoj knjizi Institucije. A govorio je o tom okraće i u posljednjoj paraboli. Osnovnu misao II. knjige ovoga djela „De humilitate et gloria Christi“ obradio je Marulić već u 3. paraboli „De iudeorum perfidia“, gdje megju ostalim veli: „liberatorem Christum expectarunt, quem illis venturum prophete predixerant . . . sed postquam venit et, quecunque de illo in scripturis predicta fuerant, impleuit, ipsum esse negarunt, persecuti sunt, occiderunt“. No dok u paraboli veli, da će Židovi zajedno s Antikrstom poginuti, u ovoj ih knjizi pozivlje, da pristanu uz krepost i pripoznaju Krsta. To je upravo nova crta Marulićeva rada, jer je do sada pisao samo za kršćane.

Otac humanizma Petrarka u svojemu velikom zanosu za klasičnu starinu stao je upotrebljavati i oblik starinskoga dijaloga, da iznese svoje misli; tako se u njegovu djelu „De vera sapientia“ razgovaraju filozof i neznalica, te se dokazuje, da je pravo znanje samo u vjeri; još je znatnija njegova zbirka dijalogâ „De remediis utriusque fortunae“[1]. U doba renaissance i u klasično doba talijanske književnosti upravo se razbujao dijalog; osobito u prvoj polovini XVI. stoljeća bila je upravo moda pisati dijaloge[2]. Dijalozi su raspravljali o prerazličitim predmetima. Ovi dijalozi udešeni su koje prema t. zv. Sokratovskim dijalozima koje prema Platonovim. Ove prozne dijaloge valja razlikovati od pjesničkih alterkacija ili disputacija srednjega vijeka, kakova je n. p. Marulićeva latinska pjesma „Carmen de doctrina Domini nostri Iesu Christi pendentis in cruce“[3].

Marulića je takogjer ponukala moda, da u obliku dijaloga obradi predmet iz moralke. Tako je dobio nov oblik za svoje popularno

[1] Casini, Gesch. der ital. Litt. u Gröberovu djelu Grundr. d. rom. Ph. Strassburg 1896, II. 3. 96.

[2] ib. 173.

[3] isp. Nast. vj. 7, 348.

Digitized by Google

moralističnо nastojanje, te se mogao nadati, da će ljudi njegov dijalog prigrliti s ljubavlju i zanimanjem. Njegovu je djelu natpis „*Liber de laudibus Herculis*. Interlocutores Poeta et Theologus“ (u Mlecima 1524). Kukuljević naslućuje, da ima i starije izdanje[1]. Ovo je djelo objelodanio na talijanskom jeziku Bernardino Chrisolpho[2]. Sam dijalog napisan je u prozi (a ne, kako misli Kukuljević, u stihu), na kraju je dodana pjesma „Carmen de gestis Herculis“ kao kratka repeticija sadržaja, dok je dijalog na šire razveden. U dijalogu se razgovaraju pjesnik i bogoslovac, pjesnik hvali junačka djela Herkulova, a bogoslovac dokazuje, da je veći junak, tko svlada sam sebe, te prema pojedinim djelima Herkulovim hvali analogne kršćanske kreposti; tako n. p. lava isporegjuje s drskošću, kojoj je protivna poniznost, Cerber mu je vrag, pa kako Cerber ima tri glave, tako ima gjavo tri načina, na koje hvata ljude: suadendo aut blandiendo aut terrendo; — u to stane i sunce zalaziti, pa se rastaju pjesnik i bogoslovac, a pjesnik zahvaljuje bogoslovcu, što mu je pokazao pravi put kreposti. Sama pjesma navodi tek Herkulova djela, te samo na koncu (u 3 distiha) veli pjesnik, da je slavniji pobjednik, tko svlada sam sebe. Iza ove pjesme ima još tetrastih Marulićev, u kojemu se veli, da će svak pročitavši ovo djelce biti uvjeren, da je hrabriji od Herkula, koga ne presvoji „vitiorum dira libido“[3].

U ovom je dijalogu pokazao Marulić, da mu je dobro poznata klasična starina, a dokazuje veliku okretnost duha način, kako traži i nalazi analogije i antiteze izmegju pojedinih momenata Herkulovih junačkih djela i raznih moralnih i duševnih vlastitosti, izmegju pojedinih osoba oko Herkula i kršćanskih uredaba; tako n. p. veli, da se atleti Krstovi ne bore za Dejaniru nego za crkvu.

Osnovna je misao srodna s onim, što smo već kazali o Evangjelistaru i o Instituciji. U Evangjelistaru se opročava poglavito zemaljskoj filozofiji, u Instituciji mjesto svjetskih znamenitih ljudi iznosi na vidik primjere svetaca, a u ovom dijalogu nišani upravo na pjesnike, dakako one pjesnike, koji se drže starine, a ne mare

[1] o. c. p. LX.

[2] Tako je u izdanju godine 1549, a ne Gisolfo, kako bilježi Kukuljević o. c. p. LX. Chrisolpho je posvetio svoj prijevod „Alla saggia, et dottissima Donna Madonna Martia Chrisogona, nobile Zaratina“. To je ista Martia (Marcia) Chrisogono, kojoj je g. 1549 posvetio i Bokelj Ludovik Pasquali svoje talijanske pjesme. Cfr. Düringsfeld, Aus Dalmatien. Prag 1857, III. 149.

[3] isp. Nast. vj. 7, 347.

Digitized by Google

za svetu vjeru. Odmah na početku pita teolog pjesnika: „Quos ex mortalibus prisci Poetę tui prȩcipuis excolunt laudibus, quosue maxime mirantur?“, a pjesnik odgovara: „Viros illos cantatissimos habent, quos heroas appellant“. Marulić očevidno nišani na poganski smjer pjesništva za renaissance. Bogoslovac na kraju dijaloga tako presvoji pjesnika, te pjesnik veli, da voli biti kršćanin nego Herkul; a bogoslovac mu odvraća nešto kasnije: „Semper enim commendabilior est uictoria seipsum uincere, quam aliorum regna subiugare, malas cupidines continentię uirtute coercere, quam immanes belluas horrendaque monstra uirium robore superare . . . Hoc tibi notum esse uolui, ut theologos nostros potius quam Poetas tuos in cognoscenda rerum ueritate sequaris et ecclesiae sanctae prȩceptis institutionibusque adhȩrendo fabellarum contemnas uanitatem“. Marulić je odabrao Herkula zato, što je, kako sam veli na koncu dijaloga, „maximus heroum“, ali jamačno i s toga, što mu je obilati rad Herkulov podavao mnogo prigode za isporegjivanje i oprečavanje.

Da Marulić još nije iscrpao sviju književnih oblika za popularizaciju moralne nauke, pokazuje njegov u rukopisu sačuvani spis „*De ultimo Christi iudicio*“ (M. Maruli sermo). Ovaj smo sadržaj našli već u 6. knjizi Institucije i u posljednjoj paraboli. Sad ga je Marulić obradio u obliku propovijedi, koju su u srednjem vijeku nazivali *sermo*[1]; to je upravo rasprava izvedena po tehnici propovijedi. Takov je i spis Marulićev „*De ultimo Christi iudicio*“, u kojemu sasvim prema svetomu pismu opisuje sudnji dan, ali tako, da direktno govori braći i daje im savjete. Sam u početku spisa opravdava izbor ovoga predmeta ovim riječima: „Nescio equidem, an quicquam *utilius* homini Christiano sit, quam illorum, quae in fine futura sunt, frequens recordatio, tenaxque memoria. Haec nos a uitijs auocat, ad uirtutes concitat, arrogantiae supercilium iubet deponere, mansuetudinem amplecti, auaritiam abijcere, liberalitatem exercere, luxuriam fugere, continentiam conseruare, caduca contemnere, aeterna desiderare. Et cùm ita sit, pro uestra, omniumque salute, fratres, suscepi laborem hunc, ut de iudicio in fine futuro, Domino adiuvante, uobis disseram“[2].

U propoziciji veli Marulić: „Explicabimus primùm de his, quae iudicium praecessura sunt; deinde de ipso Iudicis aduentu; postremò de his, quae ipsius Iudicis sententiam secutura sunt“[3]. Prema tomu

[1] Gröber o. c. II. 1. p. 194.
[2] Napomenuti mletački rukopis p. 32a. — Cfr. p. 155 bilj. 1.
[3] ibidem.

Digitized by Google

se i sama rasprava dijeli na tri česti. Marulić navodeći pojedina mjesta iz sv. pisma podaje odmah i eksegezu; tako n. p. tumači. što znači „mille anni“. Sav je spis pisan sa zanosom, te se osobitom živošću odlikuje treća čest, u kojoj se Marulić obilato služi pjesničkim nakitima Ivanove apokalipse. Od starih pisaca navodi Heraklita, Platona, Teopompa, Seneku, a iz Vergilijeve Enejide ispisuje u III. česti stihove, kojima rimski pjesnik prikazuje Tartar. „Denique, cùm in infernum veluti in sentinam omnia mala confluxerint, ea *Principi* poëtarum Virgilio ita describere libuit, ut diceret“, pa se navode iz Verg. Enejide stihovi VI, 273—281 (Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci ec.). Ali budući da Vergilije nije mogao opisati sviju zločina i sviju kazni, „in illam vocem . , . prorupit“ (Verg. Aen. VI, 625 d.):

> Non, mihi si linguae centum sint, oraque centum,
> Ferrea uox, omnes scelerum comprendere formas,
> Omnia poenarum percurrere nomina possem[1].

Na koncu je Marulić dodao pjesmicu „ad lectorem“, koju sam štampao u Građi II, 15. Ovdje valja istaknuti, da je Marulić videći nevolju, koju hrvatske zemlje trpe od Osmanlijâ i koja je prijetila takogjer ostaloj Evropi, upotrebio ovu zgodu, te u kratko opisuje patnje naših zemalja i pozivlje Francuze, Španjolce i Talijane, koji se megju sobom kolju, da bi radije složili svoje vojske i odvratili pogibelj od muslomanske provale. Ta mu se zgoda podala, kad u prvoj česti odmah na početku tumači znakove Isusova dolaska prema riječima evangjelista Mateja (24); megju ostalim znakovima napominje se, da će bješnjeti ratovi, jedan se narod podići na drugoga, kršćani trpjeti progone. Evo riječi Marulićevih: „Persecutiones tamen à Mahumetanis patimur, et in dies Christianorum regna Infidelium armis occupantur. Et nihilominus inter tribulationes istas non minuitur malitia multorum, sed abundat. Neque solum refrixit charitas, uerùm etiam odia multiplicantur. Haud satis est Christianis, quod ab infidelibus infestantur, inter se dimicant, inter se digladiantur, gens contra gentem, regnum aduersus regnum. Nostra quippe memoria, tanta Gallorum, Hyspanorum, Italorumque strages facta est, tot fortium uirorum caedes perpetrata, ut ad effugandos ab Eurora, atque Asia Muhametanos satis essent. Nunc uerò ita adhuc agunt, ut reliquum orbem illis faciliùs possidendum relinquant, milite uacuum, ac defensoribus exutum“.

[1] u rkp. p. 48b.

Digitized by Google

Tako evo iz opće kršćanskoga spisa progovara i rodoljubno srce Marulićevo; ono ga i ponuka na poslanicu papi Hadrijanu VI. Ova „*Epistola . . . ad Adrianum VI.* Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum vnionem et pacem“ izišla je u Mlecima 1522, a u njoj potanje obrazlaže ono, što je i u spisu „De ultimo Christi iudicio“ natuknuo. Pripadom dozivljem u pamet, da se u doba humanizma u velike razgranala epistolografija, koju je obnovio Petrarka; humanisti su za tu svrhu marljivo proučavali poimence poslanice Ciceronove i Plinija Mlagjega, te je već u 15. stoljeću bilo mnogo uputa i formulara za latinsko pisanje poslanicâ[1]. Vidimo evo i Marulića, da se laća ove književne forme. Iz predgovora, koji piše „Dominico Buchie[2] catharensi, ordinis praedicatorum, Theologiae professori“, vidimo, da ga je ovaj Kotoranin ponukao na ovu poslanicu i da je Marulić nahodio u toj ponuci „mig božji“ (nutu diuino id te deposcere). Marulić u samoj poslanici žarkim bojama opisuje strah i užas, koji zadaju Turci u Dalmaciji, „solis ergo urbibus parcitur, cętera omnia prędę rapinisque exposita sunt“. Ali će navaliti i na gradove i Mlečanima, kojima se na oko grade prijateljima, navijestiti rat, kad ostala kraljevstva podjarme. A koliko su već zauzeli zemalja! S ogromnom je vojskom nedavno Turčin navalio na Panoniju, koja mu smeta napretku, te na prvi juriš osvojio tvrgje uz Dunav. „Mox inter Sauum et Drauum castramentatus omnem regionem illam depopulatus est, captiuos ad unum interfici iussit“. Malo zatim osvoji Turčin Biograd. Po srijedi je sudba svega kršćanstva, ako se države ne slože. Treba dakle skore pomoći, ako ne ćemo da osvoji Germaniju i Italiju i ostalu Iliriju i sav svijet. „Commune periculum communibus armis propulsandum est“. A što čine narodi? „Nunc autem Hyspani cum Gallis miscent prelia. Itali inter se diuisi sunt, alii aliis fauent; mutuis itaque odiis flagrantes dei aduersum se iram prouocant. Ecce non multo ante in Italia bellatum est, adhuc Ausonię campi externorum domesticorumque cruore madent, nunc iterum inundandi, nisi praesentis furoris motus opportuno pacis interuentu compescatur“. Bio je to vijek Karla V. i Franje I. Sve to raspaljuje Marulića, te oštrim riječima u apostrofi navaljuje na kršćanske vojske, koje

[1] Burckhardt, Cultur der Renaissance[6] I, 260. Leipzig 1898.

[2] O njemu vidi Appendini, Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro. Ragusa 1811 p. 18 i Ljubićev Diz. biogr. Vienna 1856 p. 63.

Digitized by Google

se megju sobom ubijaju, pa onda moli papu, da bi kršćanske vladare pomirio i navratio ih na boj s nevjernicima. Tu mu se nameće basna, kako se bore miš i žaba, dok ih ne ščepa jastrijeb. To neka bude primjerom kršćanima i ponukom, da sklope mir; kršćani treba da su megju sobom braća: „In Christo credentium unum est regnum, una ecclesia". Još napominje iz Plutarha pripovijest o Sciluru, koji je imao 80 sinova, i o svežnju kopalja. Kad se slože kršćani, lako će biti odbiti Osmanlije. Zato moli darežljivoga papu, da to djelo sloge izvede. „Tuam ea in re liberalitatem praedicabunt Croatiae, quae adhuc supersunt, oppida Liburniaeque, Dynastę omnes arciumque prefecti. Sed multo gloriosius in caelesti regno coram domino, cuius in terra uices geris, praedicabunt Angelici Spiritus, si christianos Principes ad sanctiendum pacis foedus coges... Nihil ecclesiae tuę salubrius, nihil tibi laudabilius, nihil deo gratius hoc tempore efficere potes". Na žalost Marulićev glas ostade glas vapilac u pustinji! Vapili su i drugi prije Marulića i poslije njega, ali uzalud[1].

III.

Rodoljubno je srce nukalo Marulića, kako na ovu poslanicu, tako i na njegova historijska djela, o kojima su pisali naši historici. Poimence se Lucić postarao, da nam Marulićeva djela ove ruke ne propanu.

Ovdje je na prvom mjestu Marulićev latinski prijevod hrvatske kronike, koju je našao Dmine Papalić i poslao Maruliću moleći ga, da bi je preveo. Marulić to i učini g. 1510 pod natpisom „*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta*", a štampao je ovaj prijevod Lucić u svojoj historiji i ujedno u bilješkama istakao, da je Marulić na nekim mjestima tekst potpunjavao i ispravljao; u ostalom to potvrgjuje i sâm Marulić. Rački[2] veli, da je Marulićev prijevod točan samo u smislu, a ne u riječima, i osim toga, da je Marulić sam koješta dodavao ili ispravljao, što mu se činilo pogrješno. Historijska je vrijednost dukljanskoga ljetopisa neznatna, a kronike hrvatske baš nikakova, veli Rački[3]; ako ipak Marulić piše Papaliću, da je kronika vrijedna, da se prevede i na latinski (res certe digna

[1] N. p. isp. Roscoe, Leben u. Reg. des Papstes Leo des Zehnten, Wien 1818, III. p. 583: „Oratio Stephani Possidarski, habita apud Leonem Decimum, Pontificem Maximum, pro Domino Joanne Torquato Comite Corbaviae defensore Crovaciae".

[2] Književnik I, 223.

[3] ib. 227.

Digitized by Google

relatu, et quam non solum nostrae uernaculae linguae gnari, sed etiam latini intelligant), valja odbiti na slabu historijsku kritiku u početku XVI. vijeka, a bez sumnje i na rodoljubni zanos Marulićev. Tekst hrvatske kronike priopćio je Kukuljević u I. knjizi „Arkiva za pověstnicu jugoslavensku“ (Zgb. 1851 p. 1 d.).

Drugo je Marulićevo historijsko djelo rasprava „*In eos qui Beatum Hieronymum Italum esse contendunt*“, koju je takogjer priopćio Lucić u svojoj historiji i popratio bilješkama. Marulić je raspravi dodao i pjesmu u slavu sv. Jeronima iz svoje zbirke „De quatuor Ecclesiae doctoribus“; izmegju sviju učitelja crkvenih najvećom je pjesmom proslavio Marulić Jeronima, jer ga je držao sinom Dalmacije; odmah na početku pjeva:

Dalmatiae laetis olim generatus in oris
Hieronymus toto notus in orbe fuit.

Nije čudo, što ga je zaboljelo rodoljubno srce, kad je pročitao raspravu Bergamca Jakoba Filipa, koji je dokazivao, da Jeronim nije rodom Dalmatinac nego Talijan[1]. Marulić u svojoj raspravi ujamčuje, da se Jeronim doista rodio u Stridonu u Dalmaciji, ali, kako dobro veli Kukuljević, ipak nije mu pošlo za rukom odrediti, gdje je to mjesto upravo ležalo.

U kolo historijskih njegovih radnja pripada donekle i njegova zbirka starinskih rimskih natpisa. Ulomak iz ove zbirke pod posebnim natpisom „*Inscriptiones Salonitanae ec.*“ priopći Lucić u svojemu djelu „Inscriptiones Dalmaticae“ (u Mlecima 1673[2]), ali bez Marulićevih komentara. Marulićevoj je zbirci opći natpis „M. Maruli ad Dominicum Papalem *in Epigrammata priscorum commentarius*“. Rukopis se ovoga djela čuva u mletačkoj knjižnici sv. Marka (Lat. Class. XIV. Cod. 112. 99. 3), a Marulićev je traktat u tom rukopisu od p. 259b—272a inclusive (u četvrtini).

Na početku komentara nahodimo Marulićevu poslanicu Dminu Papaliću, koja se nahodi u Kukuljevićevu uvodu Marulićevih hrvatskih pjesama[3]; treba samo na str. 61, gdje je Kukuljević ostavio nepročitano mjesto, dodati: *ista,* pa na str. 62 u retku 5.

[1] Cfr. Fabricius o. c. V, 45.

[2] o. c. p. 3 veli Lucić, da je solinske natpise prepisao iz vatikanskoga rukopisa br. 5249, a da ih je složio Marko Marulić. Ljubić je u Radu 65 p. 132 istakao, da se Lucićevo izdanje koje u čemu ne slaže s mletačkim rukopisom solinskih natpisa (Lat. Class. XI. Cod. 67. 106. 7).

[3] o. c. p. LXI—LXII.

Digitized by Google

ozgo treba iza *sunt* dodati *promenti*, a u 27. r. izostaviti *ut*. Marulić veli Papaliću, da je na njegovu molbu sastavio ovo djelce, a nije ga stid priznati, da će rado prihvatiti, ako tko bolje pročita natpis. Zatim veli, kako su se stari ne znajući pravoga boga mnogo brinuli za slavu, ali dodaje, da su svi mnogobrojni kipovi podignuti Demetriju Falereju u Ateni (na broj 360) do skora slomljeni, a i u Rimu da je Sula uništio Marijeve spomenike. Zato osugjuje stare, te uči, da nam valja tražiti slavu božju, koja je vječna. Napokon veli, da je najprije zapisivao natpise (epigrammata), zatim označivao mjesto, pa onda dodavao tumačenje natpisâ, a da je započeo s Rimom.

Tako je Marulić doista i postupao; samo valja dodati, da je njegovo tumačenje ne samo stvarno nego i kršćanski moralno, tako da je sav spis u jednu ruku starinarski, a u drugu moralističan. Tu nam se evo javlja isti Marulić, koji je pisao Evangjelistar, Instituciju i ostale knjige ove moralne vrste. Upravo se čini, da je moralna tendencija Maruliću preča od starinarske, te je tako ovaj komentar samo nastavak njegove popularne djelatnosti na moralnom polju u — novu obliku!

U starinarskom dijelu tumačenja osvrće se Marulić, koliko treba, dakako i na historiju. Najprije su natpisi iz Rima. Već u prvom natpisu (Romae ad Aedem S. Sixti[1]) tumači: *Diis Manibus* i u kratko opisuje sudbu Lukrecijinu. Tumačeći natpis pod kipom Cezarovim udara u refleksiju: „Nihil enim iniuria partum esse potest diuturnum“. A srodna je refleksija i o natpisu pod Cezarovim kipom na Kapitoliju, koji glasi: „Orbem terrarum nostris armis nostraque virtute perdomitum in unam tandem deduximus monarchiam. — Posset aliquis non ineptè respondere illi, qui de sua virtute ita gloriatus est: Et te orbis terrarum in unam deduxit urnam. Minus quippe se iactaret superbus, si vitae finem sibi semper imminere cogitaret“. — Uz 6. natpis iz Rima umuje ovako: „Sed omnis terrena magnitudo, cum ad summum pervenerit, ut retrocedat, necesse est. Ita Roma novum Imperium, quum in longe lateque diffusum alienis viribus labefactari nequivisset, suis ruere coepit. Continuò civilia exarserunt bella, nullo externo hoste eos lacessere auso. Ne quis igitur de victoriarum magnitudine glorietur, Vrbs domitrix victrixque omnium vinci non poterat, nisi vicisset“. — Uz natpis na piramidi „ad S. Petrum“ udara na prekomjernu titulaturu suvremenih vladara: „Hoc loco nostri temporis incusanda superbia est. Quis

[1] u rkp. p. 260a.

Digitized by Google

enim nunc Regum, Principum et quorumque Prȩsidum se indici patitur absque additamento: Serenissimi, magnificentissimi, sublimissimi et his simil*ium*, ut omnes cȩlo se ȩquari velint, dum nominantur? Horum verò vetustiorum tam brevis, tam circumcisa inscriptio nihil tale habens patris tantum filiique nomen indicat, nullo superfluȩ laudis fuco adumbrata, sed simplici narratione contenta. At modo si quis Ecclesię vel urbis Prȩsidem affatus proprio nomine appellaverit, lȩsę maiestatis reus agitur. Vt hoc vites et effugias, dicendum tibi erit: Reverendissima dominatio tua, magnificentia tua excellentissima. Barbaro itaque, non Latino more loqui cogimur solo timore, ne publico munere fungentis animum offendamus. Octavius et Tiberius orbis terrę victores erant, et tam brevi titulo se satis insignitos iudicarunt. Ex nostris verò hi etiam, qui uni tantum vel minus quam uni Provincię prȩsunt, indignari solent, nisi tamen omni glorię, quę excogitari possit, ambitu se referri audiverint. Nec pudet eos minus virium habere et plus ostentationis. Quid tamen iuvat tales reprehendere, qui quamvis amicè monentem odio habent atque contemnunt, et nullis omnino nisi assentatoribus favere consueverunt? Ad ea igitur, quę instituimus, iter vertamus". Tako se sam Marulić prekida u moraliziranju[1]. — Uz natpis „Ad S. Laurentium" (Divo Antonino et divae Faustinae ex s. c.) hvaleći Faustinu dodaje: „Magna profecto optimi viri felicitas habere thori pariter virtutisque consortem. Fuit et alia Faustina, huius Faustinę filia, quam multa libidinis respersit infamia". — Uz natpis, koji hvali darežljivost cara Vespazijana, što je o svojemu trošku popravio gradske ceste, dodaje Marulić ovu refleksiju: „Et nostra quidem aetate multa per Prȩfectos Vrbium construuntur ad Civium commodum, sed qui id suo sumptu peragat, invenitur nemo. Quaeris: quare? Quia nullo eiuscemodi remunerationis exemplo provocantur"[2]. Tako se nižu natpisi iz Rima, pa ću još samo istaknuti jedan, jer pokazuje, da je i ozbiljni Marulić umio šalu (Extra Vrbem in quodam sacello: Heus, viator, miraculum! hic vir et uxor non litigant. Qui sumus, non dico. At ipsa: Dicam, hic Bebius Ebrius me Bebriam nuncupat. Non dico amplius. Hei, uxor, etiam mortua litigas); ovaj natpis šaljivo tumači Marulić: „Lingulatas igitur et garrulas ducere uxores cavete, viri, huius exemplo, quam ne mors quidem coercere potuit, ne litiget, ne saltem mortua mariti ossa inquietet. Et si tibi iam talis contigit, quid ages? minus

[1] p. 260b.
[2] p. 261a.

Digitized by Google

loquacem nulla ratione potes efficere; si linguam exemeris, manibus pedibusque loquetur. Vnicum tibi restat remedium precari Deum, ut surdus fias. Nam si etiam quoque locorum fugeris, insequi te illa non desistet, et quocunque te verteris, post te tonabit furibunda, contra minas audacior, contra verbera clamosior"[1].

Marulić je iz Rima odabrao 36 natpisa. Svršivši ih veli: Haec hactenus de antiquioribus Romanorum tabulis electa. Deinceps aliorum locorum eiusdem seculi monumenta expedientur.

Najprije iznosi 3 natpisa iz Milana. Uz prvi milanski natpis govori o Bakhanalijama, te dodaje: „Vide, quam profana Veterum Religio: per vinum insanire, et gulę ventrique sese in servitutem dedere, et hoc putare Deo gratum fore, quod sobrii cuiusque hominis iudicio reprobatur. Excusatio tamen aliqua prętendi potest his, qui Deum verum pręceptaque eius ignorabant, nostris magis imputabitur ebrietas, quibus ab Apostolo dicitur: Nolite inebriari vino, in quo est luxuria, et alibi: Ebriosi, inquit, regnum Dei non possidebunt"[2]. Zatim se opisuje 1 natpis Perusii, 1 Aretii, 3 Mutinae, 1 Reatę, 1 Veronae, 1 Apud Ferentinos, 2 Neapoli, 1 Capuae, 1 Cajetae, 5 Beneventi, 2 Apud Brutios, 2 Pisauri, 4 Ravennae, 1 Florentiae, 1 Macerati, 1 Barchinonae in Hispania, 3 Cęsęnae, 2 Arimini, 1 Anchonae, 1 Asissii, 6 Tergestę, 1 Concordiae, 4 Aquilajae, 3 Iustinopoli, 5 Polae, 1 Nepesini, 2 In Histria ad duo Castra, 1 Tuderti, 3 Humagi, 1 Ticeni, 4 Interamnii, 1 Cividali, 1 Apud Amastrim in Ponto, 1 Apud Antyciram Boëtiae, 1 In olympo Monte, 1 Nonae, 1 Tragurii[3]. Od ovih ću natpisa istaknuti samo dva: uz 5. natpis u Poli[4], koji glasi: Pater cum filia, frater et soror, socer et nurus, hic tantum duo iacent, nadovezuje tumačenje o tom, kako je u starini bilo ovakvih ružnih dogagjaja (filius de matre filium genuit et filiam, hic sepulti sunt), te osugjuje ovakove zablude; ali se onda prekida ovako: „Sed dum nefando vitio *irascor*, sentio me egredi interpretis modum; igitur propositi nostri ordinem *compressa tandem indignatione* repetamus". Odatle se vidi, kako je snažna bila moralistična žica u Marulića: i mrtvo kamenje izazivlje u njega gnjev! A da opet pokažem, kako je raznim predmetima otvorao ulaz u svoj komentar, spomenut ću još 3 natpis iz Humaga, koji tumači Marulić ovako: „Nondum ergo

[1] p. 262a.
[2] p. 263b.
[3] Ostavio sam imena, kako ih ima rukopis, p. 264a—269a.
[4] p. 267b.

Digitized by Google

erat decennis Iulius iste, quando duxit uxorem. Sed qui commune nuptiis tempus nosse cupiunt, audiant Platonem libro quarto de legibus dicentem: Vxorem quisque a trigesimo anno usque ad trigesimum quintum ducat. Idem lib. VI., nuptiarum tempus puellę sit, inquit, a sexto decimo in vigesimum, idque sit longissimum tempus ad hoc institutum, masculo a trigesimo ad quintum et trigesimum"[1].

Za kraj knjige pričuvao je Marulić solinske natpise; na p. 269a dolazi natpis *Salonis* (kako je i prije označivao pojedina mjesta natpisom). Iza natpisa *Salonis* nahodi se apostrofa Dminu Papaliću, komu M. veli, da mu je do sada *(hactenus)* tumačio strane spomenike, a sada da će otkriti „maiorum nostrorum monumenta". Ovu ću apostrofu iz ovoga rukopisa ovdje navesti, jer su neka mjesta u Kukuljevića[2] nerazumljiva. A potpunosti radi dodat ću u dnu sve znatnije razlike iz drugoga rukopisa mletačke biblioteke sv. Marka Lat. Class. XI. Cod. 67. 106. 7, gdje se na p. 160a—173b (inclusive, takogjer u četvrtini) nalaze samo solinski natpisi Marulićevi; sprijeda je rukopisu dodan listić, u kojemu se veli: „Queste iscrizioni si sono estratte dalle Collettanee fatte, e lasciate in Roma da Gio: *Lucio* Tragurino". Izvorni se rukopis čuva u Vatikanu pod br. 5249, kako čitamo u listiću, koji ujedno dodaje, da je pisac djela o solinskim natpisima „M. Marulo Gent.mo Spalatino". Još nam veli listić: „La Copia del Lucio confronta beniss". con un' altra copia estratta con somma diligenza di un' altra persona dal med.mo Libro della Vaticana". Ovaj rukopis mletački pripadao je nekoć Apostolu Zenu.

Evo napomenute apostrofe:

Salonis.

Hactenus externa tibi interpretatus sum, Dominice[3] Papalis charissime, nunc maiorum nostrorum aperiemus monumenta, quae, saepe tecum per Salonarum rudera parietinasque vagatus, passim iacentia spectavi, et interdum, patrii soli nostri quanta quondam gloria fuerit[4], mecum animo[5] revolvens, Vergilianum illud ingemiscendo[6] repetebam: Fuimus Troes, fuit Illium et ingens gloria Teucrorum, nunc nulla[7].

[1] p. 268a.
[2] o. c. p. LXIII.
[3] Domnice. [4] fuit. [5] nema: animo. [6] nema: ingemiscendo. [7] nema: nunc nulla.

Digitized by Google

Qualis enim, quantave urbs ista extiterit, quae a Gothis solo çquata esse desiit, non modo reliquiae eius testantur, verum etiam veteris historiae scriptorum indicat auctoritas. Nam et Strabo in suo geographiae libro Dalmatarum emporium Salonas esse asserit, ac de ipsis Dalmatis[1]: „Ea gens, inquit, annos complures adversus Romanos bella gessit".

Plinius quoque Secundus ait: „Salona Colonia ab Iadera CCXXII M.[2] passuum, petunt in ea iura iuribus descriptis in decurias CCCLXII. Dalmatae", quos ibi nominatim recenset. Inter eos autem Ardeatum[3] meminit, et Italiae[4] quondam populatores appellat. Praeter haec in Caesaris Commentariis relatum legimus, quod M. Octavius cum navibus Salonas pervenerit, ubi concitatis Dalmatis reliquisque Barbaris Clissam a Caesaris amicitia avertit, conventumque Salonensem, quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi promovere posset, oppugnare instituit. Est autem oppidum, inquit, et loci natura et colle munitum. Octavius quinis castris oppidum premere coepit; illi se defendere. Tandem dispositis per muros pueris ac mulieribus, portis egressi, Octavii castra invadunt expugnantque, deinde et reliqua; cędeque non parva facta[5] eos, qui superfuerant, ad naves fugere compellunt. Atque talis fidei talisque in bello virtutis tunc fuere Salonenses nostri. Huc accedit, quod Diocletianus Imperator, Salonis natus, virtute rebusque gestis ad Romanorum Imperium meruit promoveri. Deposito deinde imperio, privatam vitam peregit in patria, et quum Romam ad pristinam dignitatem revocaretur, maluit hic consenescere privatus, quam Romae imperare; usque adeo coeperat eum et[6] amaenitas loci, et tranquillum in secessu ocium. Extat aedificium eius Salonis proximum, quod maiores nostri post Vrbis eversionem incolere coepere[7], nunc nostrum natale solum est, quod Spalatum appellant, sed etiam ipsum semirutum quidem, atque in parte deintegratum, murorum tamen ac turrium pulchritudine, portarumque affabre structarum decore ostendens, qualia et[8] illa fuerint, quae vel vetustate, vel inimicorum iniuria defecere. Stat adhuc templum Iovi

[1] Dalmatijs. [2] C. Millia. [3] Ardatum. Samo mjesto glasi u Plinija Starijega N. h. 3, 141 d. (po izdanju Janovu, Lips. 1870): „Salona colonia ab Iader CXII. M. pass. Petunt in eam iura viribus discriptis in decurias CCCXXXXII Delmatae, . . . LII Sardeates. In hoc tractu sunt Burnum, Andetrium, Tribulium, nobilitata proeliis castella ec." Dva rukopisa pariska br. 6795 i 6797 imaju: iuribus, a ne: viribus. [4] Italia. [5] cedesque non parua facta est, qui ec. [6] nema: et. [7] coeperunt. [8] etiam.

Digitized by Google

quondam sacrum, nunc Domnio Martyri Archiepiscopo Salonensi[1] dedicatum[2], magnę[3] turris instar rotunda specie angulatum. Cuius murus, ut vides, quadrato lapide reticulataque structura constat, octo columnis ingentibus intus fulcitur, quibus aliae insident minores, quarum quattuor e marmore porphirite cum aliis ad testudinem usque tecti eriguntur. Exterius circa se magnarum duarum et viginti columnarum peristylium[4] habet, et id quidem synnadico[5] marmore nobile. Porrò[6] ante templi limina vestibulumque ipsum atrium patet spatiosum, columnis grandibus, et ipsis e marmore phrygio dolatis circumseptum[7], quibus arcus impositi fulciuntur, ita ut nusquam Romae tot, tantas, talesque columnas uno in loco compositas reperies. E regione templi sacellum est, eodem tempore, parique structurae genere elaboratum. Praeter ista erant et alia tria templa reliquo Aedificio, ut apparet, vetustiora, atque ideo magis diruta. In his tessellarum pictura, qua exornata fuerant, alicubi adhuc visitur. Extant et Cryptoporticus[8] plurimę, ita ut non minus miremur subterranea aedificia, quam quae in aperto spectantur. Sed ne plura intempestivè replicem, tibi praesertim, qui cuncta quidem et saepe vidisti, et adhuc inspicere (in tantum te delectat antiquitas) non satiaris, vide tandem, quanta rerum humanarum mutatio sit, quanta volumina vel ludibria potius nunquam simpliciter indulgentis fortunae. Nihil usque[9] firmum habetur in terra, nihil stabile, nihil in eodem statu permanens, non urbes, non imperia. Extra terram igitur, extra anni solisqua vias quaerenda homini felicitas est, quam piè iustèque viventibus Omnipotens Deus super Coelum perennem perpetuamque largitur. Sed iam, quod proposuimus, prosequamur.

Zatim dolaze solinski natpisi s tumačenjem. U prvom se natpisu napominje Lucije Liburcije Feliks, koji je imajući 24 godine, a braneći domovinu poginuo, te kako mu je žena za tri dana (od žalosti) umrla. U tumačenju M. dodaje: „Huiuscemodi exemplum in adolescentia nostra vidimus, Dominice, Perinę consobrinę tuę, quę Georgio marito a Turcis interfecto mœrore superata efflavit animum. Tunc ego amborum sortem miseratus tale, ut tu meminisse potes, illis apposui epitaphium, cum adhuc Tydei prœceptoris mei scholam frequentarem:

---

[1] nema: Archiepiscopo Salonensi; u ostalom je to i u općem rukopisu kasnije dodano odozgo nad retkom. [2] dicatum. [3] magna. [4] perystilium. [5] sinadico. [6] poro. [7] circumspectum. [8] Chryptoporticus. [9] usquam.

Digitized by Google

Ausus confertos incurrere Georgius hostes
Ipse suo cęsus sanguine sparsit humum;
Non potuit lethum perferre Perina mariti,
Hic demum nimio victa dolore iacet.
Hęc, quęcunque legis, sęvę maledictio dextrę,
Una quę fecit cęde perire duos.

Sed certè casus hic in Perina tua eo miserabilior, quod nondum annum cum illo exegerat, cuius mortem tam impatienter tulit"[1].

U svemu navodi Marulić od 269a do 271a — 18 natpisa. Na koncu 13. natpisa[2] ugagja ukusu vremena, te porodici Papalićâ pridaje „ius Romanę civitatis": „Nihil aliud hoc loco explicandum restat, nisi quod et te ius Romanę civitatis possidere credi par sit, quum et privilegium possis ostendere et Papalis cognomen geras. Papam enim modo Romę prędesse novimus, cui tunc Cęsares Augusti prę-fuerunt". Papalić je veomao marljivo skupljao natpise, te je imao muzej rimskih starina iz Solina, kako nam svjedoči tumačenje 18. natpisa[3]. „Hęc apud te in saxo ingenti incisis litteris habentur, quę nos de fundamentis Salonarum littoralis muri eruta ad tuas aedes transferri sicuti pleraque alia nuperrime vidimus. Nec sumptui enim, nec labori parcis, dum veterum monumenta undequaque tibi comparas".

Poslije toga dolazi „Peroratio"[4]; iz ove se peroracije jasno vidi moralni smjer ovoga starinarskoga spisa Marulićeva. Peroracija glasi:

Peroratio.

Hęc habui, Dominice iocundissime, quę de veteribus collecta monumentis tuo rogatu tibi exponerem. In quibus, ut vides, manifesto apparet illis, qui aliquo virtutis studio claruerunt, et vel foris vel domi magni habiti sunt, honorem publicè exhibitum, laudemque literis, quo perennior foret, marmore insculptis memorię mandatam. Sed nos prędmia ista, quę momentanea sunt, et tam vulgi quam temporis obnoxia iniurię, contemnentes, ad illam tantum totis animi corporisque viribus capiendam mercedem contendamus, quę nobis ab ipso omnium rectore ac dominatore Deo promissa est. Sola enim neque vetustatis sentit situm, neque sui status mutationem formidat, neque ullum suę felicitatis finem futurum expectat. Eam autem as-

[1] p. 269a.
[2] p. 270b.
[3] p. 271a.
[4] p. 271a.

Digitized by Google

sequemur, si sicut Romani Imperatores contra inimicos magno animo dimicabant, ita nos adversus pravas cupidines boni et ęqui rationem tuendo depugnabimus acriterque resistemus. Gloriosum est profecto adversariorum conatibus reluctari, reluctando superare, superando vel trophęum vel ovationem vel triumphum demereri. Nulla tamen gloriosior est victoria, quam se ipsum vincere, et affectibus imperare, et non ea, quę corporis voluptas suggerit, facere, sed quod lex prȩcipit Divina, illud meditari, illud exequi velle, ad illu[d] perficiendum tota animi affectione niti atque contendere. Eos enim, qui sic agunt, non terrena manet remuneratio, sed cęlestis, non laus in marmore incidenda vel in chartis describenda, sed illa inęstimabilis atque ineffabilis gloria in cęlesti regno perpetuò permansura, Divinęque destinationis immobilitate stabilienda, neque minuenda unquam neque finienda. Non hanc acceperunt veteres Romani, non Carthaginienses, non Macedones, non Athenienses, non Thebani, non Lacones, non aliȩ nationes, quę diù multumque dominatae sunt. Quoniam quos vera latuit religio, veri boni mercede indigni fuere. Solis itaque in Christum credentibus et unum Deum piè sanctèque colentibus ea impenditur. Quę quidem tanta ac talis est, sicut Paulus Apostolus ait, ut omnem sensum superet humanum, omnem vincat mundanę opulentię taxationem: Nec oculus vidit, inquit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quam grande lumen illud sit, quod prȩparavit Deus iis, qui diligunt eum. Nihil enim aut maius cogitare, aut pulchrius cernere, aut dulcius gustare, aut suavius audire, aut iucundius odorari, aut perennius possidere quam eum possumus, in quo uno sunt omnia et a quo omnia et per quem omnia. Simul denique statuendum est, qui Deum habet, eum nullius unquam boni indigere. Qui verò Deum non habet, eum habere nihil. Deum autem habent, qui iussa eius perficere student, atque conantur cavendo a vitiis, virtutibusque inhęrendo. In Deo enim manent, et Deus in illis, hic per fidem firmam, illic per charitatem perpetuam atque sempiternam.

Finis.

Tako peroracija nadovezuje na glavnu misao u uvodu.

U rukopisu se iza peroracije na p. 271a—272a nalazi još 11 natpisa „Salonis postea repertum“; a na koncu rukopisa p. 272a još su dodana „aliena manu“ dva natpisa: 1. Tarvisii i 2. aliud.

Rukopis ima napokon bilješku, koja nam tumači njegovo postanje: Exscriptus fuit hic Commentarius *ex Codice authentico* existente apud D. Franciscum Burchelatti Civem Tarvisinum“.

Digitized by Google

Drugi onaj mletački rukopis, u kojemu su prepisani solinski natpisi iz vatikanskoga rukopisa, slaže se s prvim za solinske natpise gotovo sasvim, tek je po koja riječ drukčije napisana. Mletački izvadak solinskih natpisa počinje se s natpisom „Salonis“, onda ima apostrofu Papaliću (Hactenus externa ec.) i natpise; nadalje ima peroraciju, a poslije nje natpise 19. do 27. incl. kasnije nagjene u Solinu (Salonis postea repertum), ali već 27. natpis nije potpuno prepisan. Prema tomu nijesu u ovoj kopiji navedeni natpisi 28. i 29., a dakako ni ona dva, koja imade prvi rukopis na koncu (Tarvisii i aliud). Ova su dva posljednja i onako napisana „aliena manu“.

Iz svega se vidi, da imademo zapravo samo jedno starinarsko djelo Marulićevo o natpisima, a Lucićev prijepis da nije ništa drugo nego izvadak iz općega natpisnoga djela, koji je Luciću trebao za izdanje „Inscriptiones Dalmaticae“. Tako se ispravlja tvrdnja Kukuljevićeva, da je Marulić napisao 2 natpisna djela[1].

Opći je rukopis mnogo točniji od izvatka, premda se čini, da je opći rukopis mlagji nego izvadak, budući da imade manje kratica nego izvadak. Pored toga u općem su rukopisu natpisi pisani pretežito kurzivom, dok izvadak upotrebljava za natpise velika slova; u općem rukopisu jedino je početak riječi u natpisu obično (ali ne vazda) napisan veliko.

Ne može se doduše s Kukuljevićem[2] tvrditi, da je Marulić prvi iza Petrarke počeo skupljati stare natpise u Rimu; dapače i za samu Dalmaciju bilo je naših sakupljača natpisâ prije Marulića; to su poglavito dva anonima (Codex Tragurinus, Iadestinus), koja ocjenjuje Mommsen[3]. U samoj Italiji potakla je struja humanizma mnoge naučnjake, da kupe starine, te je Marulić po svoj prilici iz poznatih zbornika odabrao za svoj komentar ono, što mu se činilo bilo poradi starine bilo poradi moralne tendencije zgodno. Njegova je megjutim zasluga, što nam je popisao Papalićev muzej solinskih natpisa. O tom veli Mommsen: „Musei Papalini titulos Marulus descripsit cum fide, etsi versus non retinuit nec perfecta dedit exempla. Utilitas autem syllogae eius in eo consistit, quod museum illud et primus descripsit et integrum solus“[4]. Pored vatikanskoga i mletačkoga rukopisa „Solinskih natpisa“ napominju se u Momm-

[1] o. c. p. LXI.
[2] o. c. p. LXI.
[3] CIL III, 271.
[4] ib. 274.

Digitized by Google

sena još codex olim Meermannianus saec. XVI. i codex musei Hunteriani u Glasgowu. Rukopis bečke dvorske biblioteke (megju Foscarinijevim rukopisima br. 6389) ima samo početak apostrofe Papaliću, pa se onda talijanski veli, da Marulić ovdje hvali solinske i spljetske starine; poslije toga je 1 natpis s tumačenjem; nadalje se nalazi početak peroracije, te se veli, da iza toga dolazi „Salonis postea repertum"; napokon ovaj mršavi izvadak bečki, koji obuhvaća samo 2 lista, tumači početak apostrofe: „*Hactenus* hesterna tibi interpretatus sum", te naslućuje, da su Marulićevi solinski natpisi dodatak njegovu prijevodu hrvatske (ilirske) kronike, koju je priopćio Lucić, pa drži, da su natpisi sastavljeni poslije 1510. Tako tumači i Mommsen[1]: „Marcus Marulus Spalatinus ad regum Dalmatiae et Croatiae gesta .... addidit seriem epigrammatum, quae idem Papalis in aedibus suis per illos annos collocasset". Megjutim ona rečenica: *Hactenus* externa tibi interpretatus sum ... jasno se razumije iz sveze s potpunim natpisnim djelom Marulićevim.

Nešto sam obilatije govorio o Marulićevim natpisima, jer je ovo djelo slabo bilo poznato, a više sam dakako isticao moralnu tendenciju nego same natpise poradi toga, da bi slika Marulićeve moralne djelatnosti izašla potpunija.

IV.

Valja da još ogledamo, kakav je pjesnik bio Marulić. O latinskim njegovim pjesmama već sam govorio na drugom mjestu, pa ću se zato osvrnuti samo na tri oveće hrvatske pjesme. Vrijedilo bi koju kazati i o njegovu prijevodu „Od naslidovanja Isukrstova", ali do sada još nijesam dobio u ruke ni jednoga ni drugoga rukopisa ovoga djela, koje navodi Kukuljević.

O autorstvu hrvatskih pjesama, koje se pripisuju Maruliću, pisali su u nas Jagić, Kukuljević[2] i Maretić[3], a o talijanskim izvorima prikazanjâ, koja su pod Marulićevim imenom štampana, raspravljali su Kukuljević[4], Pavić[5] i Leskien[6]. O „Skazanju od nevoljnoga dne

[1] ib. 274.
[2] Oba u uvodu St. pisc. hrv. I.
[3] u Jagićevu Arhivu 7, 405d.
[4] l. c.
[5] Pavić, Hist. dubr. drame. Zgb. 1871 p. 5 d.
[6] Leskien, Altkroat. geist. Schauspiele. Lipsiae 1884 p. 5 d.

Digitized by Google

od suda ognjenoga" dokazuje Broz, da ga nije napisao Marulić[1]. Ja ću se ovdje osvrnuti samo na „Juditu", „Susanu" i „Stumačenje Kata".

Sva tri ova pjesnička djela ugagjaju ukusu latinskih pjesnika u drugoj polovini srednjega vijeka, te samo potpunjavaju latinski Marulićev rad u pjesmi i prozi. Sve ih obavija, kao lanac, glavna težnja Marulićeva, da popularnim načinom širi zdravi kršćanski moral. Premda je Maruliću glavno polje rada bilo u latinskoj knjizi, opet smo već i u latinskom radu njegovu (poimence historijskom) vidjeli, da uza svu svjetsku slavu ne zaboravlja svoga naroda; dapače da ga ljubav prema domovini nuka i u latinskim djelima poraditi u prilog svojoj otadžbini. Ali to nije sve. Marulić se laća pera, da i rogjenim jezikom piše stihom i prozom za pouku hrvatskomu narodu, te postaje „ocem hrvatskoga umjetnoga pjesništva". Taman je minulo 400 godinâ, što je napisao „Juditu", kako nam svjedoči njegova posveta „Judite" Dom Dujmu Balistriliću, popu i prmanciru spljetskomu, napisana: „Od rojen'ja Isukrstova u puti godišće prvo nakon tisuća i pet sat, na dvadeset i dva dnî miseca aprila. U Splitu gradu" (1501). Kako se vidi, Marulić je već bio prevalio pedesetu godinu, kad je dovršio „Juditu".

I „Judita" i „Susana" obragjuju biblijsku gragju. Već u drugom periodu sredovječne latinske književnosti nahodimo nešto biblijskih pjesama, ali su sastavljene ritamskim stihom himne; tako je Paulin Akvilejski po Ivanovu evangjelju prikazao smrt i uskrsnuće Lazarevo; zatim nalazimo kratku povjest „Juditinu" i „Esterinu" po svoj prilici talijanskoga postanja; u rukopisima X. stoljeća prikazuje se sudba Josipova[2]. U trećem pak periodu razbujala se biblijska pjesma; u početku nahodimo samo pojedine odsjeke historijskih knjigâ, a kasnije čak cijele nizove knjigâ u pjesničkoj obradbi; koješta je tek stih za pamćenje; od sviju se pjesnika ove ruke u ovom periodu najviše ističe Petar Riga († 1209), koji je prepjevao gotovo svu bibliju, pa i knjigu o Juditi i povjest o Susani u svojemu djelu „Aurora" što u latinskim elegijskim distisima što u heksametrima s rimom, ali tako, da izvodi alegorije i tumačenja. Redakciju Rigina djela ovrši Giles Pariski[3]. Rukopis pariske narodne knjižnice br. 15153[4], kako sam saznao preko g. prof. L.

[1] Broz, Nast. vj. 1, 136.
[2] Gröber o. c. II, 1, 173.
[3] Leyser, Hist. poetarum medii aevi 1721 p. 736.
[4] Napominje ga Hauréau, Notices et extraits de quelques manuscrits latins de la bibl. nat. Paris 1892, IV, p. 295.

Digitized by Google

Legera, ne dopire dalje od knjigâ o carevima. Tako mi se valja za sada zadovoljiti onim ulomcima „Aurore“, koje priopćuju Barth[1], Leyser[2] i Migne[3]. Barth je priopćio dio o „Esteri“, a Leyser nekoliko ulomaka, megju kojima je i nekoliko stihova iz „Judite“; Leyser veli[4], da Riga u prologu „Judite“ uči, da je Nabukodonozor istovetan s Kambizom:

Eustochio Paulaeque favens Hieronymus actus
Transtulit insignes historiamque Judith.
Qui magis ex sensu sensum, quam verba secutus
Ex verbis, egit scripta labore suo.
Rex Nabugiodonosor Cambises dictus in anno
Regni bis sexto grande peregit opus.

U Marulićevoj Juditi nema traga toj misli. Iz Leyserove knjige[5] saznajemo, da je Giles (Aegidius) „Auroru“ potpunio, kako veli sam Giles u predgovoru:

Insuper in libris Tobiae, Judith et Esther,
Et Machabaeorum mystica multa dedi.

Evo se susrećemo s mistikom i u obradbi Rigine „Aurore“.

Povjest o Tobiji spjevao je Matija Vendômski upletavši razmatranje i molitvu i ne držeći se strogo riječi biblijske knjige, te je ova pjesma bila klasična sve do XVI. stoljeća, kako veli Hauréau[6].

Žalim, što do ovoga časa nijesam mogao dobiti prijepis Rigine pjesme o Juditi, te mi se valja zadovoljiti tim, da pokažem, kako je Marulić prepjevao samu knjigu o Juditi u bibliji i kako se povodio za klasičnim latinskim pjesnicima. U ostalom, kako je Marulić bio vrstan znalac crkvene literature, nije nevjerojatno, da mu je bio poznat bar smjer i ovih biblijskih pjesama srednjega vijeka, kad znamo, da je taj smjer već prešao i u narodne književnosti zapadne Europe kao popularno štivo. Potpunosti radi napominjem, da je popularno pisao o „Juditi“ u nas već F. Ž. Miler[7] u članku: „Kako valja čitati pjesnike; a napose Marulićeva „Juditha“, a krasan prilog za razumijevanje Marulićeva leksičnoga blaga podao je akademik Luko Zore u 3. i 4. godišnjem

[1] Barth, Adversaria. Franc. 1624 l. 31. c. 15.
[2] o. c., u. p. 700, 733.
[3] Migne, Patr. I. tom. 212, col. 25.
[4] o. c. 733.
[5] l. c.
[6] o. c. p. 303. — Cfr. Migne, Patrologia. Ser. I. tom. 205, col. 933 i Gröber o. c. 394.
[7] Hrvatski dom II. (1877) p. 293 d.

Digitized by Google

programu kotorske velike realne gimnazije pod natpisom: „Nešto o pjesmam Marka Marulića Spljećanina“[1].

Kukuljević[2] naslućuje, da je Marulić predmet „Judite“ i „Susane“, biblijskih žena, odabrao i spjevao za svoju sestru, koja je bila duvna sv. Benedikta; a potvrgjuje to riječima biografa Natala: „apud quam plurima litterarum monumenta, et exhortatoriae ad benè beatèque uiuendum epistolae uernaculo sermone, et manu ipsius Marci conscriptae apparent“. Sam Marulić u posveti svoje „Judite“ veli, da je namjenjuje onima, „ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke“. U oporuci ostavlja Marulić svojoj sestri onaj srebrni sat, koji mu je poklonio ban Petar Berislavić, i „libellum meum cum picturis historiae evangelicae, manu mea compositum atque depictum“[3]. A što se latio Katonovih distiha, sasvim pristaje ukusu latinske sredovječne pojezije, koja se za moralnu pouku rado služila gnomikom, i to ne samo Salomonovim rečenicama i Katonovim distisima, nego i rečenicama iz biblije, rimskih pjesnika i narodnim poslovicama[4]. Osobito su pak ugagjali Katonovi distisi, pa ih je zato i Marulić prepjevao hrvatski. O njegovu „*Stumačen'ju Kata*“ kao i o ostalim hrvatskim preradbama ovoga djela napisao je temeljitu raspravu dr. Maixner[5], te je pokazao, kako se Marulić obilato poslužio amplifikacijom misli[6] i kako je nastojao Katonove rečenice, gdjegod je trebalo, dovesti u sklad s kršćanskom naukom, poimence s biblijom[7], te mi ne treba o Marulićevu prijevodu ovdje duljiti. Ovu značajnu amplifikaciju misli naći ćemo i u Marulićevim prepjevima biblijskih predmeta o Juditi i Susani.

U posveti „*Judite*“ veli Marulić, da se prevraćajući pisma staroga testamenta namjerio na historiju „one počtene i svete udovice Judite i preohologa Oloferna“. „Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke“. Ali da bi se slagje čitala, on ju je nakitio mnogim cvijećem, te dodaje: „Evo bo historiju tuj svetoh u versih, po *običaju* naših začinjavac, i jošće po *zakonu* onih starih poet, kim ni zadovoljno počitati,

[1] Dubrovnik 1876 i 1877.
[2] o. c. p. LXVII.
[3] Starine 25, 155.
[4] Gröber o. c. II, 1, p. 381—383.
[5] Rad 74, p. 79 d.
[6] ib. p. 102.
[7] ib. p. 101.

Digitized by Google

kako im je dilo prošlo; da mnoge načine obkladaju, neka je vičnije onim, ki budu čtiti, naslidujući umitelnu sredbu raskošna kuhača, ki na gospockoj trpezi ne klade listo varene ali pečene jistvine, da k tomu pridaje saprana i paprana i inih tacih stvari, da slaje bude onim, ki su prišli blagovati". A svrha mu je, da sjajni primjer Juditin čitaoce pokrijepi „u uzdržanju svete čistoće".

Teško je reći, što upravo znače Marulićeve riječi, da je svoju historiju sveo u versima po običaju naših začinjavaca i još po zakonu starih pojetâ. Meni se čini, da se ono „po običaju naših začinjavac" tiče stiha, a ono „po zakonu starih poet" ekonomije pjesme. Poznato je, da imamo sačuvanih hrvatskih osmeraca[1], sedmeraca[2] i šesteraca[3] prije Marulića. Za nas su ovdje najzanimljiviji šesterci, koje je priopćio Jireček[4], a koji imadu rime, kao što ih nahodimo i u Marulića. Stihovi se nalaze u glosama dubrovačkoga rukopisa „Liber statutorum doane", a potječu iz početka XV. stoljeća; glase pak ovako:

Sada sam ostavljen
srid morske pučine,
valovi močno bjen,
daž' dojde s visine.

A poznato je, da i u hrvatskoj narodnoj primorskoj pojeziji ima šesteraca, kako je pokazao Jagić u Izvšt. i. a. n. I, 3, p. 439—466. Osobito vrijedi istaknuti, da u narodnim pjesmama iz spljetske okolice i iz samoga Spljeta imade mnogo (ljubavnih) pjesmica u šestercu, kako se vidi u Karamanovoj „Marjanskoj vili". (Isp. Jagića o. c. p. 453 d.). Za samu kompoziciju epske pjesme domaći mu uzori nijesu dostajali, jer su to bile ponajviše pjesme crkvene, te mu je valjalo ogledati „zakon starih poet". Taj ga je zakon starih pojeta ponukao, da Juditu podijeli na pjevanja (6), da započne s invokacijom i ekspozicijom, da što obilatije upotrebi dijalog, da što plastičnije opiše pohod vojske, da samu pjesmu protka figurama i tropima, osobito poredbama, da se za svoju moralnu svrhu posluži takovim pomagalima, kakova se nahode za druge svrhe već u starih pjesnika (n. p. amplifikacijom), da preplete pjesan ne samo biblijskim primjerima, nego i primjerima grčkim i rimskim, u kratko da svojoj pjesmi o Juditi podade umjetniji značaj. Vidjet će se to jasno na pojedinim primjerima.

[1] Jagić u Arkivu povj. j. 9, 80.
[2] Menčik u Jagićevu Arhivu 5, 270.
[3] Jireček u Jagićevu Arhivu 19, 61.
[4] l. c.

Digitized by Google

Ne ulazeći u pitanje, kad je biblijska knjiga o Juditi nastala, istaknut ću samo jasnu misao, koja se njom kao crvena nit provlači, na ime misao, da bog svoje vjernike izbavlja iz svake nevolje; pa joj je upravo i svrha obodriti vjernike, ponukati narode na strpljivost u doba nevolje i progona. Kako nam knjiga priča, lijepa udovica Judita postaje za najveće pogibelji spasiteljica svoga naroda. Betuliju, zavičajni grad Juditin, podsjeda Holoferno, vojskovogja „Nebukadnezara, kralja asirijskoga". Već su prvaci i sam narod u gradu izgubili nadu, da bi se mogli spasti, kad Judita pogje u neprijateljski tabor, svojom ljepotom Holoferna zamami, pa kad se on noću opije i povali na svoj log, ona mu mačem njegovim odrubi glavu. Kad to obaznadu gragjani, provale iz grada, a neprijatelji uzmaknu. Sama je pripovijest nehistorična, ali je svakako zgodna za pjesničku obradbu, pa su se doista i mnogi pjesnici latili ove gragje, a megju drugima upotrebio ju je za tragediju „Juditu" njemački pjesnik Hebbel (1841). Novija njemačka kritika doduše veli, da je Hebbel veličanstveno zamislio svoju „Juditu", ali da mu obradba ipak nije pošla za rukom[1]. Kud i kamo jednostavnije zamisli svoj ep Marulić; njemu i nije toliko do karakteristike glavnih osoba, koliko do moralne tendencije, koja mu se podavala iz same gragje. Marulić se u jezgri drži same biblije; izostavio je samo ono, što mu je upravo bilo suvišno (na priliku u početku knjige o Juditi), pa je u tečaj biblijskoga pripovijedanja upleo svoje pjesničko cvijeće po zakonu starih pojetâ. Držeći se s poštovanjem biblije same Marulić nije zazirao od toga, da nam po svetom pismu ispripovjedi i kasniji život Juditin (poslije smrti Holofernove i zahvalne svečanosti u Jerusolimu), njezinu smrt i slavu poslije smrti u izrajelskoga naroda. Tako je Marulić u 6. pjevanju ovim dodatkom prekoračio granice epa, te je u tom poradi moralne tendencije volio ostati vjeran bibliji nego li zakonu starih pjesnika. Na sreću podaje knjiga o Juditi (izuzevši početak i konac) sama po sebi dosta zgodno koncetriranu radnju, pa se tako i Marulićeva obradba mogla lakše primaći onomu, što zovemo epom. Možda ga je ova koncentričnost radnje pored moralne tendencije i nukala, da „Juditu" obradi u epskom obliku. Svakako je ova gragja, ako se upotrebi bez promjene, zgodnija za ep nego za dramu.

Poslije posvete Marulić nam podaje „istoriju svu na kratko", a

[1] R. M. Meyer, Die deutsche Litt. des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin 1900. p. 289.

Digitized by Google

onda još dodaje, „ča se u kom libru uzdrži“. Marulić je gragju biblijske knjige podijelio na 6 knjiga, i to I. knjiga obuhvaća poglavlje 1—2, 11, II. knjiga p. 2, 12—5, III. knjiga p. 6—8, IV. knjiga p. 9—11, V. knjiga p. 12—13, a VI. knjiga p. 14—16. Podjela je sama, može se reći, zgodno udešena. U 1. pjevanju nahodi se ekspozicija, Nabukodonosor povjerava vojsku Olofernu, vojska se sprema; u 2. je pjevanju opisan napredak Olofernove vojske i sukob njegov s Akiorom, koji tvrdi, da ne će razbiti otpora Izrajelacâ, dok su oni vjerni svomu svemožnomu bogu; Oloferno odluči Akiora predati u ruke dušmanima u gradu Betuliji; u 3. pj. opisuje nam pjesnik podsjedanje Betulije i klonulost naroda, kojoj doskoči Judita; u 4. pj. ona sa svojom Abrom (sluškinjom) polazi u neprijateljski tabor, u 5. ubija Oloferna, te se vraća u Betuliju, a u 6. Betulijani provale u neprijateljski tabor, protjeraju dušmane, poslije toga zahvaljuju bogu u Jerusolimu, te na koncu pjesnik još napominje smrt i slavu Juditinu.

Najviše je poteškoćâ podavalo pjesniku *1. pjevanje*. U biblijskoj knjizi 1—2, 11 priča se ovako: Arfaksat, kralj Medije, bijaše svladavši mnoge narode sazidao sebi grad Egbatan, pa se opisuje ljepota i jakost grada. Nabukodonosor, kralj Asirije, u 12. godini svoga kraljevanja, krene se iz Ninive i pobije Arfaksata „in campo magno, qui appellatur Ragau, circa Euphraten, et Tigrin, et Jadason, in campo Erioch, regis Elicorum“[1]. To pomami Nabukodonosora i pošlje glasnike k stanovnicima Cilicije, Damaska, Libana, Karmela, Cedara, Galileje, Samarije, preko rijeke Jordana do Jerusolima, pa preko Jesse do Etiopije, da mu se svi ovi narodi predadu, ali se glasnici vrate bez uspjeha. To razgnjevi kralja, te se zakune prijestolom i kraljevstvom, da će ih sve pokoriti. Godine 13. svoga vladanja, 22. dana prvoga mjeseca pozove kralj sve starješine, vogje i vojnike i kaže im svoju volju. Svi pristanu, a kralj zovne Oloferna, prvaka svoje vojske, te mu reče: „Egredere adversus omne regnum Occidentis, et contra eos praecipue, qui contempserunt imperium meum. Non parcet oculus tuus ulli regno, omnemque urbem munitam subjugabis mihi.“ Tad Oloferno sazove vogje i po nalogu kraljevu odredi, da pogje na vojnu 120 hiljada pješaka i 12 hiljada konjanika kopljanika. Pred vojskom krene bezbroj devâ s prtljagom, bezbroj goveda i ovaca. Iz sve Sirije prikupi živeža. Zlata pak i srebra ponese sa sobom mnogo iz kraljevske kuće.

[1] po Fillionovu izdanju vulgate. Parisiis 1889 p. 479.

Digitized by Google

„Et profectus est ipse et omnis exercitus cum quadrigis, et equitibus, et sagittariis, qui cooperuerunt faciem terrae sicut locustae.“

Marulić je od ove gragje složio 1. pjevanje tako, da je izostavio opis grada Egbatana i naznaku godinâ kraljevanja, ali zato znatno raširio i govore i opis same vojske. Marulić ponajprije veli, da će pjevati Juditu, pa moli boga, da mu bude u pomoć; a da bi bolje istaknuo svoje kršćanstvo, dodaje:

Udahni duh pravi u mni ljubav tvoja,
da sobom ne travi veće pamet moja,
bludeći ozoja z družbom starih poet,
boge čtova koja, kimi svit biše spet.
Da, ti s' nada sve svet, istini bože moj;
ti daješ slatko pet, vernim si ti pokoj,
a ne skup tri krat troj divička okola,
pridavši još u broj s kitarom Apola.
Uzdvigni od zdola glas moj k nebu gori,
gdi tvoga pristola čtuju svetih zbori,
da der u tvem dvori bude ti uslišan,
dokol izgovori od Judite pisan[1].

Zatim prelazi odmah na Egbatan i Arfaksata, te govoreći o njegovoj oholosti odmah nadovezuje moralnu refleksiju o vlasti, koja prolazi kao rijeka. Oloferno razbije Arfaksata, kako veli kratko pjesnik, polag Eufrata i veselo se vrati u Ninivu s robljem i blagom; tu nagradi sve hrabre junake i sazove barune i u direktnu im govoru veli, da je odlučio pokoriti sve megjaše. Baruni to odobre, a on pošlje glasnike, kóji se vrate s nepovoljnim odgovorom. Sad stane vapiti kralj i grozi se (napominjući samo neka imena iz biblije), da će nepokornike kazniti. Još se kralj zakune prijestolom i svim blagom. Sad se pjesniku nadaje slika kraljeva u jasnu svjetlu: on ga vidi, kako se srdi, a već sunce zagje i noć navaljuje; svi ljudi, zvijeri i ptice već počivaju, samo kralj ležeći na perini ne može da usne. Moralist se u opisu prekida, pa pita silnika: što mu sada prudi sve gospodstvo? Tu mu se nameće izvedena poredba s bijesnim psom, koji nema mira. Još se nije pravo razdanilo, evo su se već skupili vijećnici u kraljevoj komori, te im kralj stane opet direktno govoriti, kako nema mira, dok ne kazni onih, koji su odbili njegov poziv. Vitezi to povlade i laskaju kralju (u direktnu govoru), da će se puk obradovati njegovoj želji. Budući tom izjavom obodren naloži kralj, da mu dovedu Oloferna.

[1] Stihovi su citirani po Jagićevu izdanju.

Digitized by Google

Kad dojde: „Biserna kruna mi s'", reče, „bil,
„strila zlatoperna, kud si godi hodil.
„Hrabro si se nosil u sve boje tvoje,
„tiral si, jal, ubil protivnike moje;
„a sada ovo je stvar, ku ti ja velim:
„skup' ljudi, tokoje sve, ča je tribi njim.
„Obrativ putem tim, ka zapadu poji,
„grade ter župe prim' i čin' da su moji,
„da me se svak boji, svaki da me čtuje,
„kako se dostoji, gdi godi me čuje".

Ako ovaj govor isporedimo s onim, što govori kralj u bibliji, dobit ćemo primjer amplifikacije, kakovih je puna sva „Judita".

Sad Oloferno sakupi vojsku, te nam pjesnik na široko opisuje vojsku, pojedine njezine odjele, njihovu napravu, onda samoga Oloferna i njegovu pratnju, pa nakon pohod same vojske. Za taj opis vojske i njena pohoda upotrebio je Marulić stihove 161—309 (do konca samoga pjevanja). Biblija je sasvim kratka, služi se jedinom poredbom, da su vojnici prekrili zemlju kao skakavci, a upotrebio ju je i Marulić (dakako s amplifikacijom misli) u stihu 301 d.:

Tej sile tolike puni bihu luzi,
kako no njive, ke pokriliše pruzi,
kad egipski muži s kraljem, ki biše kriv,
ostaše u tuzi, osmi bič očutiv.

Sve je ostalo djelo Marulićeve mašte, te se odatle razabira, da Marulićeva Judita nije tek obična parafraza biblije. Svoj je opis oživio Marulić zgodnim bojama poredaba, n. p. u stihu 177 d.:

Gredihu šarani, kako premaliti
široke trzani, gdi su svaki cviti,

ili u stihu 215 d.:

brže t' bi ticali skačući dubravom,
ner kad bi bigali jelini prid lavom.

Krepko isporegjuje Oloferna s ovnom u stihu 237 d.:

Počaše se i u mraz, toko biše pritil,
vas obal, kako praz, ki još ni strižen bil.

Kad opisuje buku vojske, lijepo veli u stihu 277 d.:

Tuj se razligaše sve polje z gorami,
rekal bi, se oraše nebo sa zvizdami;
s tacimi bukami levite dojdoše,
kad no miri sami hjerički padoše.

Digitized by Google

Ali tko bi mogao sva ta čudesa ispripovjediti? Od konjske bahati zemlja se potresa, pa kud vojska progje, ono ljeto ne poraste ni trava ni žito (st. 285 d.); gladan prasac ostavljaše korito, strašljivo zvijere ne umijaše bjegati, na zemlju padaše ptica, kad bi vojska zavapila. Od praha dizahu se magle kao oblačine, kad mrče po gori... Tko bi odolio takovoj sili? I car i sultan bi uzdrhtao i pleći dao, veli pjesnik, a sve to ističe, da pokaže, kako se ipak našla moć, koja je i toj vojsci odoljela: pouzdanje u boga!

Kako je Maruliću valjalo opjevati boj, držao je nužnim, da se ugleda na staru epsku pojeziju; potvrgjuju to ne samo poredbe nego i sam opis vojske. Poredbe Marulićeve živo nas sjećaju Vergilija, kojega su u ono doba držali prvakom sviju pjesnika; tako n. p. ona poredba jelenâ, koji bježe pred lavom, nije drugo nego reminiscencija iz Vergilijeve Enejide 10, 723 d.:

> **inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans**
> **(suadet enim vaesana fames), si forte fugacem**
> **conspexit capream aut surgentem in cornua cervom,**
> **gaudet**[1] **ec.**

I u Vergilija (Aen. 7, 722), kad polazi vojska:

> **scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.**

Na sam opis vojske bit će Marulića takogjer ponukao Vergilije, koji u Enejidi 7, 641—817 svim bojama svoga kista opisuje italsku vojsku, da sve blista. No dok Vergilije opisuje italsku vojsku po skupinama oko pojedinih vojvoda, Marulić prema svomu predmetu prikazuje pojedine odjele, a osobito ističe samoga Oloferna. Kako Vergilije tako i Marulić prikazuju potanko ne samo pratež nego i nošnju i oružje pojedinih četa. Megju prvim junacima italskim kreće se držeći oružje Turno za glavu viši od sviju; na visokom njegovu šljemu trostruka je griva, a na sjajnom štitu izragjena je u zlatu Ija; za Turnom dolaze pješaci kao oblak (nimbus peditum 7, 793). Tako i Oloferno sijaše oholo, visoko nad vojskom; na glavi mu je šapka s perom, a o bedru srebrna sablja; svatko ga gledaše, veli pjesnik, lijepo ga odijevaše dolama, „ke utak zlatom prosivaše“ (1, 243—4). Marulić se evo poveo za Vergilijem, te kao i on prije sukoba opisuje vojsku; Vergilije opisuje Turnovu vojsku, a Marulić Olofernovu. Jake se obje, ali su od njih jači i Eneja i Judita, jer su odabranici božji. Dobro to osjeća kralj

[1] po malom izdanju O. Ribbecka, Lips. 1895.

Digitized by Google

Latin, kad u vijeću sit budući vojevanja veli vijećnicima (Aen. 11, 305 d.):

> **bellum inportunum, cives, cum gente deorum**
> **invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant**
> **proelia: nec victi possunt absistere ferro.**

A na sličan način umuje u 2. pjevanju i Akior, kako već napomenusmo; samo što Akior nije kralj, nego ga zadešava progon poradi njegova uvjerenja, da se Izrajelci ne mogu savladati, dok su bogu svomu vjerni.

U svojemu opisu vojske Marulić nije zaboravio napomenuti muzike i pjevanja (1, 273 d.), kako u Vergilija (Aen. 7, 698) uz Mesapa idu vojnici pjevajući u slavu kralju.

U *2. pjevanju* pjesniku nije trebalo toliko mijenjati, koliko u prvom; on idući tragom biblijskoga pripovijedanja samo raširuje misli i upleće na zgodnim mjestima moralne refleksije. Oloferno napreduje, te dolazi i do zemlje židovskoga plemena, koje se sprema na otpor; čudeći se njegovu otporu pita Oloferno, tko su ti ljudi, a Akior, poglavica Amonitâ, priča mu povjest Židovâ i uvjerava ga, da nitko ne može savladati Izrajelaca, osim ako se oni iznevjere bogu. To razljuti ostale vojvode. To je u kratko sadržaj 2. pjevanja, kojemu u bibliji odgovara 2, 12—5. A sad da vidimo, kako Marulić postupa. Prije nego će poslati poslanike Olofernu, veli sveto pismo, da je navalio strah na sve stanovnike (2, 18: et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram); a Maruliću se ovdje nadaje zgoda, da izvede lijepu poredbu o gustu oblaku, koji prekrivši nebo tmastnim kreljutima zastrašuje i mornara i težaka (st. 37 d.). Kad Marulić opisuje, kako su se Židovi spremali za otpor i molili bogu, raširuje ono, što veli biblija; ona se zadovoljava tim, što veli, da su Izrajelci molili boga, da im očuva djecu, žene, gradove i svetišta (4, 10), a Marulić po svojoj metodi gradi od te misli odugačku molitvu (141—192). Samostalne oveće refleksije upleo je na dva mjesta. Kad Oloferno primi poslanike raznih naroda, Marulić umuje o oholosti i njezinoj taštini (73—84) završujući ovako:

> **Ki sada svakim zlom pritiska narod ov,**
> **pritisnut će po tom njega kamen zakrov;**
> **to t' će biti njegov konac, ki sad stoji**
> **ter mni,' da je takov, da ga se i smrt boji.**

A na koncu pjevanja govoreći o tom, kako vojvode ne će da slušaju savjeta Akiorova, Marulić mudruje ovako (329 d.):

Digitized by Google

Piše ti na prahu i po salbun sije,
ki se oholu bahu svit dat usiluje;
jer on ne slišuje nauk od istine,
ki se uzvišuje u slavi taščine,
pravdu pogrjuje, ljubi vuhavšćine.

Da je Marulić kao pjesnik shvaćao svoju zadaću, pokazuje megju drugim osobito ono mjesto, gdje se Oloferno rasrdi poslije svoga pitanja, zašto se Izrajelci ne predaju. Biblija na pitanje Olofernovo naprosto donosi odgovor Akiorov. Marulić vidi Oloferna, kako se ljuti, pa da pojača plastiku pripovijedanja, opisuje snažno njegov gnjev (u stihu 225 d.):

To rekši, zapini usta, zube shrsti,
a njim ti namini zala svake vrsti;
splete prste s prsti, a glavom pokima,
i od toke grsti zavrati očima.
Svaki jih strah ima, gledat ga u lica,
gdi mrmnje meu njima, ter obrazom nica
stahu, kako dica, kad skulan di: „quito“,
ter pojamši biče, zakrikne srdito.

Ovakovu težnju za plastikom opažamo i u sitnicama, tako n. p. biblija veli samo: „venit ad Idumaeos“, a Marulić (104): „dopri Idumiju, gdi no palme restu“.

I u *3. pjevanju* drži se Marulić biblije (6—8) unoseći dakako svoje pjesničko cvijeće na pojedina mjesta. Odmah na početku pjevanja ističe Marulić svoju simpatiju za Akiora veleći, da Bog nije dopustio, da bi Akior poradi istine nastradao. Tako je već u 2. pjevanju (u stihu 309 d.) istakao, da Akior govori po razlogu, ali nerazbor stavi razlog pod noge. Veziri su gnjevni na Akiora, pa to još više razjari Oloferna; biblija veli samo: „indignatus Holofernes vehementer“ (6, 1), a Marulić odmah ulazi u razvedenu poredbu o živu konju (5 d.). Oloferno se otrese na Akiora, te zapovjedi slugama, da ga predadu neprijateljima u Betuliji, ali ga Židovi oslobode od verigâ, te kad ga pitaju, s kojega su ga uzroka Asirci sapeli, ispripovjedi im sve; biblija veli: „Achior dixit omnia, quae locutus ipse fuerat, ab Holoferne interrogatus; et qualiter populus Holofernis voluisset propter hoc verbum interficere eum ec“. Marulić ovaj indirektni govor prevraća u direktan (49 do 56). Kad to čuju Židovi, stanu se bogu moliti. Akiora zovne Ozija, prvak u Betuliji, k sebi i priredi gozbu, a poslije vas narod moljaše se Bogu u crkvi. Drugi dan stanu asirske čete podsjedati grad, a Betulijani se opet pomole Bogu (u bibliji indirektno, a u

Digitized by Google

Marulića direktno). Oloferno naloži, da se zaustavi potok, koji je vodu davao u grad, ali su još ostala neka vrela, iz kojih kradom Betulijani crpu vodu. Zato Amon i Moab (u Marulića: Madijan) nagovore Oloferna, da postavi stražu na vrelima i tako glagju prisili Betulijane na predaju. Dvadeset dana progje, a gragjanima ponestane vode, te stanu zahtijevati od Ozije, da se predadu. Ozija ih umiruje, te veli, da pričekaju još pet dana. To čuje Judita i pokara tu odluku pred popovima, te odluči sa svojom Abrom poći u neprijateljski tabor, ali ne dopušta, da je ispituju potanje. Ozija joj povladi naum.

Upotrebljavajući amplifikaciju Marulić je na nekim mjestima raširivao okvir biblijskoga pripovijedanja; tako opisujući gozbu, koja se kratko napominje u bibliji (6, 19 fecit ei coenam magnam), ulazi u detalj (u stihu 105 d.), te napominje sluge, koji služe vino iz bokare i lijevaju u zlatne pehare ili koji donose jela:

Ča peku, ča vare, druzi ti nošahu
na čiste lopare; jedno donošahu,
drugo odnošahu, svrtaje nogami,
dvorno pristupahu, segaje rukami.

Na stolu gore „kandaliri“ sa svijećama, a svi govore tiho . . . Kad nam riše Oziju pred zbunjenim narodom, izvodi nam razvedenu poredbu (219—232) s brodom na uznemirenu moru za oluje; tako i Ozija strepi videći pogibelj. Ova poredba o valovima naroda poznata nam je i iz Vergilija (Aen. 7, 718). Maruliću su u opće drage poredbe iz pomorskoga života; tako na primjer i svoju pjesan na koncu isporegjuje s „plavcom novom“.

U opisu same Judite izostavlja u filijaciji većinu imenâ, koja imade biblija, jer ih je s pravom držao suvišnima u pjesmi, ali zato dodaje, što nema biblija, da su Juditu prosili „mnozi vlastele“, ali da je ona voljela služiti samo bogu.

Bilo bi preopširno, kad bih navodio sve razlike izmegju biblije i Marulića; napomenut ću samo nešto. Kad Judita kara Betulijane, služi se krepkom metaforom, koje nema u bibliji; u stihu 293 lijepo veli ona:

Vele dvigoste rog, roke take upram
k bogu, ki je svemog, da milost svu da nam.

Amplifikacija je i to, što Marulić rado napominje i opisuje doba dana: u 1. je pjevanju opisao noć i zoru (st. 85 d. i 105 d.), a u 3. pjevanju zalaz sunca (85 d.), u kojemu dolazi lijepa riječ: „noć, dvižuć od zdola crnokosu glavu“, pa u istom pjevanju (u

Digitized by Google

str. 131 d.) opisuje, kako Titan diže glavu iz istočnih postelja. Dobro je osjećao Marulić, da će ti opisi pjesmi podati jaču plastiku. Za njom je išao Marulić i u 2. pjevanju, kad opću biblijsku odredbu (per triginta dies 3, 15) razvezuje ovako u st. 109 d.:

Dokla dohodeći svi se dosabraše,
misec jur sviteći drugoč se kazaše;
tankorog hojaše, kakov no biše bil,
kada tuj pristaše prva čela[1] svih sil.

Ne treba mi ni spominjati, da su ovaki opisi dnevnoga doba sasvim obični u rimskih pjesnika; primjera radi navodim samo poradi Titana u 3. pjevanju paralelu iz Vergilijeve Enejide (9, 459 d.):

Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
iam sole infuso, iam rebus luce retectis ec.

I Marulić na navedenom mjestu dodaje: „jur svital biše dan, i vidiše sa gor . . .“

Marulićevo *4. pjevanje* obuhvaća pogl. 9—11 biblijske knjige. Ovdje je Marulić opet dodavao kao i u 1. pjevanju, a to poradi toga, da nam što ljepše mogne opisati Juditu. Judita se ponajprije pomoli bogu, a onda zovne svoju sluškinju Abru[2], pa uresivši se i spremivši zairu pogje na vrata, gdje je zagledaju Ozija, popovi i drugi ljudi, te se svi začude njenoj ljepoti, ali je nitko ne pita ništa. Tako ona izigje i sastane se sa stražarima neprijateljske vojske, kojima kaže, kuda će. Oni je povedu do šatora Olofernova. Svi joj se knezovi u šatoru začude, a sam se Oloferno odmah zamami. Ona mu kaže svoju namjeru, da je došla predati svoj narod, koje je sagriješio bogu, pa zato sad trpi glad i žegju, te ne će dugo odolijevati. Svi knezovi pohvale i njenu ljepotu i razum, a najviše se obraduje Oloferno veleći joj, da će joj zato dopasti čast u dvoru Nabukodonosorovu.

U samoj molitvi Juditinoj mala je promjena u Marulića u tom, što Judita napominje oce svoje, dok biblija navodi upravo Simeona. U bibliji se veli prosto: „vocavitque abram suam“ (10, 2), a Marulić se služi amplifikacijom, te veli, da je Abra zaspala i jedva se ozvala, ali je zato ne opsuje Judita, već joj kaže, da se opravi. Biblija doduše navodi glavne dijelove odijela i glavne urese Judi-

[1] Jagić u svojemu Arhivu 7, 86 drži, da bi bilo bolje čitati: *čeća*.
[2] Marulić je od apelativa učinio vlastito ime. Abra znači služkinja.

Digitized by Google

tine, ali to Maruliću nije dosta, nego to znatno povećava (u stihu 85—102): sve blista u Marulićevu opisu od zlata, svile, cafira, rubina, biserja[1]. — Kad Ozija i drugi ugledaju Juditu, veli biblija (10, 7): „stupentes mirati sunt nimis pulchritudinem ejus“, a od toga zrnca uzraslo je u Marulića cijelo drvo: Judita im se čini ljepša[2] od one, koja je zanijela svetoga kralja Davida (Bersaba) ili Sikema (Dina) ili dva starca (Susana) ili Amona (Tamara) ili Asuera (Estera) ili Sansona (Dalida). Nanizavši ovdje imena iz staroga zavjeta dodaje pjesnik u stihu 137 d.:

Koj jošće nakladam. ako ni laž i hin,
kupeći ča skladam od poetskih tašćin.

Pa onda navodi u raznim kombinacijama Dafnu, Siringu, Dijanu, Dijaniru i Helenu (139—152). Ovakovo nagomilavanje poredabâ i analogijâ, ovakov tip amplifikacije veoma je značajan za Ovidijevu pojeziju; Ovidiju je mitologija pravi arsenal poredaba[3]. U svim pjesmama Ovidijevim provlači se ova amplifikacija više ili manje, osobito pak mnogo nahodimo je u Heroidama. Ova je crta u njega retorične ruke, kao i obilje sentencijâ i pointâ; Ovidije je prvi od rimskih pjesnika, koji je izišao iz retoričkih škola, te nam to i tumači značaj mnogih njegovih djela. U djelu „Amores“ opisuje nam Ovidije fiktivnu svoju ljubav, u Herojidama fiktivnu ljubav junakinjâ, u djelu „Ars amatoria“ nahodimo teoriju o toj ljubavi, a u djelu „Remedia amoris“ naličje ove teorije sasvim po ukusu deklamatorskih škola, koje su tezu koju branile i pobijale. Sve mnogobrojne analogije iz mitologije u njega samo su figure sloga, a ovu je crtu nasljedovao naš Marulić. Ovidije dapače i u onim djelima, u kojima je još najviše iznio vlastitih čuvstava, nije se mogao uzdržati od ovakove amplifikacije; njegove elegije „Tristia“ i „Ex Ponto“ takogjer su krcate ovakovih elemenata retoričke deklamacije. Tako u elegiji Tr. I, 6 pjeva Ovidije ženi, pa počinje ovako:

Nec tantum Clario Lyde dilecta poetae,
Nec tantum Coo Bittis amata suo est,

---

[1] Stih 85 d.:

S urehami tezmi, ča mi je viditi,
dostojna bi s knezmi na sagu siditi
i jošće hoditi na pir s kraljicami
i čtovana biti meju banicami.

[2] st. 121—136.

[3] Pichon, Hist. de la litt. lat. Paris 1898 p. 410.

Digitized by Google

Pectoribus quantum tu nostris, uxor, inhaeres,
Digna minus misero, non meliore viro[1].

A malo zatim u stihu 19 d. nastavlja:

Nec probitate tua prior est aut Hectoris uxor,
Aut comes extincto Laodamia viro.
Tu si Maeonium vatem sortita fuisses,
Penelepes esset fama secunda tuae.
Prima locum sanctas heroidas inter haberes,
Prima bonis animi conspicerere tui.

Svojoj ženi pjeva u elegiji Tr. 5, 14, 35:

Aspicis, ut longo teneat laudibilis aevo
Nomen inextinctum Penelopea fides?
Cernis, ut Admeti cantetur et Hectoris uxor
Ausaque in accensos Iphias ire rogos;
Ut vivat fama coniunx Phylaceïa, cuius
Iliacam celeri vir pede pressit humum?

Ali, kako rekoh, tip ove amplifikacije još je češći u pregjašnjim pjesmama Ovidijevim (prije prognanstva). Potvrdâ ima zato sva sila, ali kako je ova crta svakomu znaocu Ovidijeve pojezije dobro poznata, ovdje ću navesti samo još dva primjera, i to takova, u kojima se opisuje ljubav. U Herojidi 4. piše Fedra Hipolitu u st. 55 d.:

Iuppiter Europen (primast ea gentis origo)
  Dilexit, tauro dissimulante deum;
Pasiphae mater, decepto subdita tauro,
  Enixast utero crimen onusque suo;
Perfidus Aegides, ducentia fila secutus,
  Curva meae fugit tecta sororis ope[2].

A u pjesmi Am. 1, 9, 33 d. pjeva Ovidije:

Ardet in abducta Briseide magnus Achilles:
  Dum licet, Argivas frangite, Troes, opes!
Hector ab Andromaches conplexibus ibat ad arma,
  Et, galeam capiti quae daret, uxor erat.
Summa ducum, Atrides, visa Priameide fertur
  Maenadis effusis obstipuisse comis;
Mars quoque deprensus fabrilia vincula sensit:
  Notior in caelo fabula nulla fuit.

Marulić je u toj maniri učenik Ovidijev, a što pored klasičnih

[1] po Merkelovu izdanju Lips. 1889.
[2] po Ehwaldovu izdanju Lips. 1891.

Digitized by Google

analogija navodi i starozavjetne, to pristaje i okolišu pjesme same i kršćanskomu duhu pjesnikovu.

Kad se Judita primiče Olofernovu šatoru, Marulić potpunjava pričanje biblijsko, te veli (u st. 209 d.):

tako sta trnući serifski gospodin,
Medusu kažući njemu Danae sin.

Isto tako prije, nego će Judita odgovoriti Olofernu na pitanje, pjesnik se ne zadovoljava onim, što nalazi u bibliji (11, 4: Et dixit illi Judith), već nastoji jasnije prikazati Juditu u tom času veleći (u stihu 241 d.):

Ona malo otuj stupiv, dviže oči,
tere tiho us tuj rič riči potoči.

Kad Judita svrši svoj govor, biblija veli (11, 18): „Placuerunt autem omnia verba haec coram Holoferne et coram pueris ejus"; pjesnik naprotiv želi silnije izraziti cilj njenih riječi poredbom (u st. 293 d.), koja pokazuje i antipatiju pjesnikovu spram Oloferna:

Tako ričmi timi pokol mu vuhlova,
kolinmi obimi poklek, skut celova:
takoj ti svidova svinju da utije
pomnja težakova, češuć oko šije;
vode joj ulije i željudom pita,
da ju pak ubíje i dicu napita:
ona hruča, rita, legne u zmočiru,
hvata iz korita; on ostri sikiru.

Da bi pokazao, kako je Judita duboko dirnula Oloferna, pjesnik u njegov odgovor umeće kićene riječi, koje bi dolikovale i najnježnijim ustima (v. st. 317 d.):

„Besidom bisernom" Oloferne reče,
„i ričju opernom srce mi opteče;
„sunce mi isteče, Judita kad dojde;
„onim ti odteće, od kih no ti pojde".

To je slog renaissance; ova antiteza u posljednja dva stiha sasvim je prirodna. Nije to još ona vrsta concetta, koja se u Italiji razbujala istom za Marinija, premda se klica ove ljubavi k antitezi u Talijanâ opaža već u djelima Petrarkinim, a po gotovo u Tassovim. Istom poslije smrti Marulićeve ušao je i u hrvatsku književnost marinizam, pa je lako zamisliti, kakovom bi nam bujicom riječî i pointâ naš koji pjesnik iz XVII. vijeka u napomenutoj situaciji prikazao ljubeznost Olofernovu.

Digitized by Google

Pripadom napominjem, da je i u ovom pjevanju Marulić biblijski izraz „circa ortum diei“ (10, 11) opisao u cijeloj strofi (st. 165 d.) s doktrinarnom pointom:

Jur sunčeni plamen, vodeći s sobom dan,
od zvizd jasnih zlamen tamnjaše, grede van:
bižeć na nižnji stan noć s crnimi koli,
nošaše donjim san, ako su ki doli.

Veliku ćemo amplifikaciju s pomoću analogijâ naći i u *5. pjevanju*, koje odgovara pogl. 12—13 u biblijskoj knjizi. Oloferno odredi, da se povede Judita u komoru, gdje mu je blago, i ujedno naloži, da joj se dade isto jelo, koje i njemu. Ona to sa zahvalnošću odbija budući zadovoljna onim, što joj spremi Abra. Zatim joj baruni otvore vrata ložišta njezina. Ona je isprosila, da smije poradi svoje molitve zajedno s Abrom tri dana izlaziti i ulaziti, kako ju je volja. Ona je tako silazila na vodu, da se očisti. Četvrti dan pošlje Oloferno slugu (u bibliji: eunuha) Vagava k Juditi, jer bi bila sramota megju Asircima, da je ne pridobije. Judita je odmah spremna, da se odazove. Kad je sagleda Oloferno pred sobom, stane tepati oko nje, da sjedne s njime piti i blagovati. Ali ona uzima ono, što joj je donijela Abra. Oloferno se ljuto napije, pa se pijan strovali na postelju. Vagav i ostali takogjer nakićeni odu. Sad se pomoli Judita bogu, pa onda skine mač sa stupa i odrubi glavu Olofernu. Glavu dade Abri, da je vrgne u bisage, i još uzme sa sobom zastor s postelje. Tako izagju i pogju do Betulije, a vratari ih odmah puste u grad. Ljudi ne vjeruju očima, da je to zbilja Judita, no ona im sve kaže, pa jê Ozija blagosivlje, a narod povlagjuje. U to pošlju i po Akiora, pa kad mu Judita pokaže glavu Olofernovu, snebi se, ali se do skora osvijesti, te hvali Juditu i njena boga.

Već u samom početku pjevanja Marulić indirektne govore razvezuje u direktne, tako govor Olofernov, pa dapače u prizoru, kad baruni Juditu vode u ložnicu njenu, nastru joj svuda svilena „krovišća“ i još joj reku: „Hladišća tuj su tva, gospoje“, a Judita se namjesti i veli: „Dobro je“(st. 21 d.). — Prije nego se Judita uresi, da pogje k Olofernu, pjesnik upleće zgodnu poredbu o ribarskoj udici i ribi (st. 65—72). Da bolje istakne jasnu odluku Juditinu, pjesnik dodaje (što se ne nalazi u bibliji), da na ime Judita sama nudi Oloferna, da jede i pije, te ga sama veseli, samo da se većma nalije. Tako se Oloferno i opio (st. 91 d.). Tu se nadaje pjesniku prilika, da navali na proždrljivost (u stihu 95—162),

Digitized by Google

te nam po Ovidijevu načinu navodi svu silu analogijâ ponajprije iz staroga zavjeta, a onda iz klasičnoga svijeta: tu prolazi kraj nas redom Adam, Noje, Lot, Esau, sinovi popa Hele, Aleksandar, Centauri, Saki (narod), Lacid, Krisip, Arceslav, Antiok, Marko Antonije. Svatko će, veli pjesnik, pasti u nevolju, kao i svi ovi, tko se podade proždrljivosti; zna doduše, da će mu tkogod odgovoriti sa smijehom, da trbuh nema ušiju (st. 154); ali on takovim okorjelim proždrljivcima i ne piše, nego onima, koji vole ugoditi svetomu duhu nego trbuhu. U st. 157 d. pjeva pjesnik:

Da ki no se odvraća od dobra nauka,
prida nj se ne izvraća, ča se totu kljuka;
tim piše ma ruka, kim no svetu duhu
ne zgodit jest muka veća, ner trbuhu;
ki nimaju buhu huda utvrjen'ja,
zalizlu u uhu spasena slišen'ja.

Ovdje se pjesnik u ovoj subjektivnoj napomeni sâm prekida, pa veli:

Da jur govoren'ja rič se tamo vrati,
na saj spoviden'ja odkle se uvrati.

To je prema onoj Ciceronovoj: sed eo, unde huc digressi sumus, revertamur!

S jednakom je širinom opisao pjesnik pijanstvo sviju gostiju i slugâ (u st. 169—188): jedni trtaju, drugi kimaju glavom, obraz im gori, a na bradi se lašti pomast, trbuh im je nadut kao žara, ne mogu govoriti, oči im se cakle, smiju se; jedan se udari panuvši na pod, neki se pomoči, jedan se kara, a neki se opet hvata drugoga; neki rigaju, a neki se gnušaju, neki leže, a neki na njih padaju; druge opet nose na postelju kao mrtav tovar. Onda pjesnik veli (u st. 189 d.):

Tko će imiti var ustegnuti grla,
pogledaj ovi bar ter vij, je l' umrla
tuj čast i doprla tamnost i grdinja,
ka je oto svrzla, da je vitez svinja.

A Oloferno? Spava, veli pjesnik, kao morski medvjed. Subjektivno pjesnikovo čuvstvo vidi se u rečenici, da i sam bog pomaže Juditu, jer straže spavaju, a ona sama stoji pred Olofernom. I sam čin umorstva pjesnik opisuje mnogo detaljnije nego biblija, kako čitamo u st. 233 d.:

Hronu, strepi sobom, ležeći on uznak,
drhta ruka s nogom, vas se oslabi pak

Digitized by Google

izdaše, ne bi jak, grkljanom sica krv:
tako t' zgibe junak, tako spusti obrv.

Zatim nadovezuje refleksiju, kako je ženska ruka ubila čovjeka, koji je držao, da je viši od boga.

Biblija naprosto veli za Juditu i Abru (13, 12): „Et exierunt duae, secundum consuetudinem suam, quasi ad orationem, et transierunt castra; et gyrantes vallem, venerunt ad portam civitatis", pjesnik pak prije nego li će hrabra Judita s Abrom doći do vratâ Betulije, prihvaća zgodu, da nam izvede uspjelu poredbu u st. 251 d.:

Kako kada sokol uhvati lovinu,
zav'je se više skolj, side na visinu,
ne pustiv živinu iz nohat, ku je jal,
dokla dopre stinu, gdi je gnizdo svijal;
hrlo ti je lital, da se napitaju
ptići, jerbo je znal, da lačni čekaju:
tako t' ne sustaju ove dvi ni sidu,
dokle ugledaju vahtare za zidu.

Isto tako i u pozdravu Ozijinu nahodimo zgodnu amplifikaciju, dok veli u st. 321:

Pri će se vraćati ka vrilu vode rik,
po moru plavati od svih težina sik,
svitlost sunčenih zrik u istok zahodit,
nere će tvojih dik slavan glas ne hodit.

Dok je Ozija prije stajao pred zbunjenim narodom kao brod na bijesnim valovima (3, 219 d.), sada govori kao onaj, koji se povratio u sigurnu luku, premda je već mislio, da će ga na pučini poklopiti vali (u st. 303 d.).

Kako se vidi, Marulić je u ovom pjevanju znatno dotjeravao samu priču, kitio jê i prenačinjao, samo da mu što življi izigje glavni prizor svega djela: umorstvo Olofernovo, a opet da što snažnije istakne i moralnu tendenciju, za kojom je išao u svojemu epu. Kako je prije navaljivao na oholost, tako mu je 5. pjevanje izvilo navalu na proždrljivot.

U *6. pjevanju*, koje obuhvaća pogl. 14—16 biblijske knjige, govori Judita narodu, da izvjesi Olofernovu glavu na zidovima, pa kad osvane dan, da provali na neprijatelje, koji će se zbuniti poradi smrti Olofernove. Tad Akior videći djelo izrajelskoga boga obrezuje se i ostane u Betuliji. Drugi dan opazi vojska Olofernova glavu na zidu, te navali k šatoru Olofernovu, ali se nitko ne usudi

Digitized by Google

unići, dok ne dogju vojvode i ne pošlju Vagava, da vidi, što je. Vagav kaže, što je, te se sva vojska zabuni i nagne bježati na sve strane. No već su pritisli Betulijani, te ih nemilo sijeku. Još Ozija raspošalje listove po svoj zemlji, te dogju odabrane čete. Koji su bili ostali u Betuliji, oplijene neprijateljski tabor i svi se obogate. Do mala dogje i Eliakim (u bibliji Joakim), vrhovni svećenik, iz Jerusolima sa svima svećenicima, te stanu Juditu hvaliti. Narod slavi veliku slavu, a Judita zapjeva pjesan (canticum) bogu. Poslije toga pogje vas narod s Juditom u Jerusolim, da se očisti i da prinese žrtve zahvalnice bogu. Judita opremu Olofernovu, koju joj je narod dao, pokloni templu, pa tako i krzno, na kojemu je poginuo Oloferno. Tri mjeseca trajaše slava i gošćenje. Judita doživje 105 godina, a narod jê žali sedam dana. Za njezina života i mnogo godina poslije smrti njene narod je uživao mir, a sam dan pobjede bi uvršten megju svečane dane.

I u ovom je pjevanju pjesnik koješta dodavao. Kad Akior primi židovsku vjeru, pjesnik se laća refleksije, da čovjek pravedan, makar ga i grom udario, ne će postradati (st. 33 d.). Samo se po sebi razumije, da pjesnik nije mogao ostaviti oznaku biblije o Akioru: „et omnis successio generis ejus usque ad hodiernum diem“ (14, 6). I zabunu Asiracâ, kad saznaju smrt Olofernovu, Marulić je s pjesničkih razloga opisao mnogo življe nego biblija; u njega se svi prestraše, kao kad komu vali odnesu argutlu i timun, pa u toj stravi dršće (st. 73 d.). I za pljenidbu upotrebljava Marulić lijepu poredbu u stihu 113 d.:

Kako vinograd gust, kad je voće zrilo,
koga ne bude bljust pudar ni pudilo,
jato ga pokrilo čvrljak, grozd ne ojde,
kad se je najilo, s punom gvačom pojde:
tako svaki dojde šiju nakrcavši,
i u gradu projde, okol razsakavši;
za njimi prignavši, ča gonit mogoše,
ki vojsku zagnavši, z dobitjem pridoše.

Veselje narodą prije dolaska Eliakimova pjesnik je takogjer samostalno upleo; narod se gosti, pjeva, pleše, muzika svira. Pjesniku se činilo, da je to prirodno odmah poslije same pobjede, još prije nego dogje Eliakim (st. 125—144). Pošto nam je ispripovjedio po bibliji, kako su svećenici proslavili Juditu, pjesniku se očito čini, da je to premalo, pa zato dodaje oveliku amplifikaciju s pomoću analogijâ, te veli (st. 169 d.):

Digitized by Google

A sad veras snaga mojih nju hvaliti
slaba jest i naga; ništar manj naviti
ne ću se šćediti hvale, koko mogu,
jer se izčuditi dilu nje ne mogu.

Pa sad redom (u st. 173—224) navodi junakinje iz staroga zavjeta i klasične starine, koje se ipak ne mogu takmiti s Juditom. Tu nam se napominju s vještim varijacijama na Ovidijev način: Delbora, Jahela, onda žena, koja zadade smrt Sibi, pa Palada, Dijana, Hekuba, Amazonke i njihove poglavice Hipolita i Pentesileja, Semiramida, Sarmaćanke, Spartanke, Rimljanke u borbi s Cimbrima, Atalanta. Zatim nastavlja pjesnik (u st. 225 d.):

Svih tih za jedno stav, ter Judite hvale
s hvalami njih pristav, reć ćeš: njih su male,
pri toj su ostale kako pri hrtu zec,
pri sokolku gale, pri sunačcu misec.

Njezina slava zvoni i na nebesima, gdje je svjetlost bez tminâ, a radost bez pečali.

Tu sad dolazi glavno mjesto cijele pjesme za moral njezin (st. 237—276). Koji ste, tražili zemaljsku slavu i živjeli u raskoši, recite, pita pjesnik: što je vaša slava prema Juditinoj? Ona se sada sja, a vi ste u tmini, te tako u antitezama, koje su osobito drage i Ovidiju[1], nastavlja pjesnik. Odatle poslije ove negativne slike izvodi pjesnik ovaj pozitivni poučak u stihu 257 d.:

Jur poni svaki nas nju htijmo sliditi,
jur počnimo danas pobožno živiti:
moliti, postiti, ponizit dušu i put,
ostrine nositi, gizdav odvrići skut;
držat čistinje put, telu ne dati last,
da svagdan truda prut, da nam ne da napast;
u svem bogu dat čast, a ne moći svojoj,
da duha sveta vlast pomaga vazda njoj.
Utišen'ja pokoj dilití ubozim,
prostiti nepokoj uražen'ja mnozim,
i svakim nemozim pomoći ne kratit,
i ka svakim mozim s ljubicom se obratit;
ljubav ljubvom platit, ljubvom i grdinu,
za zlih bogu vapit, da jim da dobrinu,
ljubiti istinu, laže se čuvati,
ufan'ja slatčinu nigdar ne puščati.

Marulić je evo budući zanesen moralističnom tendencijom ispisao

[1] Pichon o. c. p. 415.

Digitized by Google

gotovo sve kršćanske kreposti, pa i ako Juditin primjer nije slika sviju tih kršćanskih kreposti, Marulić ih je ipak sve napomenuo, jer je pisao za — kršćane, koje želi dovesti na put pravoga kršćanskoga morala. Judita nije vraćala „ljubvom i grdinu“, ona je junakinja staroga zavjeta!

U preradbu Juditina kantika pjesnik je unio nekoliko svojih pjesničkih elemenata; ona je pošla k Olofernu lijepa kao vila, pa ga onda zaklala kao svinju ili brava (st. 314—316), a Asirce su Židovi gonili kao skotinu (st. 319). I opisujući svečanost u jerusolimskom hramu pjesnik govori kićenije nego biblija, koja prosto veli (16, 22): „obtulerunt omnes holocausta, et vota, et repromissiones suas“, dok pjesnik prepjevavši na svoj način ovu misao dodaje ove stihove (345 d.):

Mirisi vonjahu, zvonjanu psaltiri,
popovi pojahu, odpivahu miri;
stahu kandaliri zlati, sedmostruci,
i bili dupliri, kako puri luci.
Dvigši obi ruci, a prignuv kolina
klanjahu se puci hvaleć gospodina;
vesela družina mnogu čini radost,
jer kim biše tmina, slaja jim bi svitlost.

Dok se biblija zadovoljava tim, što veli, da je Judita živjela 105 godina (16, 28), pjesnik to opisuje umjetnijim načinom, jer upleće elemenat starinske mitologije držeći po ukusu renaissance, da može poganske motive za pjesničku svrhu upotrebljavati i u kršćanskoj pjesmi. Gdjegdje pjesnik navlaš ističe ispraznost poganskih motiva (n. p. 1, 15; 4, 138: kupeći ča skladam od poetskih tašćin), gdjegdje opet i ne napominje ove ispraznosti; tako n. p. i ovdje u st. 373 d. pjeva bez dodatka:

Do stare starinje živi u počten'ju:
Lakesis trudinje ču tad u predenju,
Kloto u vrćen'ju, Atropos pririza,
Kad ona življen'ju sto i pet lit stiza.

Sasvim je samostalna i ona tužbalica (st. 382—420), koju rastuženi narod govori na grobu Juditinu, a ima u njoj nekoliko snažnih izraza. Odmah na početku čitamo: „Danice svitlost nam pomrča ... Ojme! da prez glave ostasmo mrzal trup, srce jadi dave, ostasmo pribjen stup ... Sunce ti nam sjaše u dne ter u noći, dokla ti življaše; — tko će sad pomoći?“

Kao kršćanin postupa Marulić, kad biblijsku oznaku (16, 31):

Digitized by Google

„dies autem victoriae . . . colitur a Judaeis ex illo tempore usque in praesentem diem“ ispravlja ovako u stihu 431 d.:

dokla ne podbiše pod jaram svu šiju,
pokol umoriše s proroci Mesiju.

Ovako je pjesnik ujedno i istakao svoje gledište prema židovskomu predmetu, koji u svojoj pjesmi slavi.

Kako je Marulić sa subjektivnom invokacijom započeo pjesan, tako je i završuje sa subjektivnim epilogom — sve „po zakonu starih poet“, ali dašto u kršćanskom duhu (isp. n. p. epilog Vergilijevih Georgika). Marulićev epilog glasi:

Ako li daj dotol, dokla zemlja ova
bude na karte folj slovinjska čtit slova,
trudna toga plova ovdi jidra kala
plavca moja nova: bogu budi hvala,
ki nebesa skova i svaka ostala. Amen.

Tako se završuje „libar Marka Marula Splićanina, u kom se uzdrži istorija svete udovice Judite u versih hrvacki složena“. Prvi put je izišla „Judita“ istom god. 1521 u Mlecima „pomnjom i nastojanjem Petreta Srićića Splićanina“, te je ujedno jedino hrvatsko djelo Marulićevo, koje je štampano prije Kukuljevićeva izdanja. Zato se i vas utjecaj Marulićeve pojezije hrvatske, koji nahodimo u staroj hrvatskoj pjesničkoj književnosti, vezuje gotovo jedino o „Juditu“. Zašto je Marulić biblijski ovaj predmet podijelio upravo na 6 knjiga, može se tek nagagjati; možda ga je ponukao na to drugi dio Enejide (7—12), u kojemu se opisuje Enejina borba s Turnom; za ovo nagagjanje jedino je neko, i ako slabo uporište u tom, što Marulić u svojemu 1. pjevanju nasljeduje opis vojske u 7. knjizi Vergilijeve Enejide. Slučajna je sličnost, što su i Eneja i Judita zajedno sa svojim plemenom pod štitom božjim, što ovdje i ondje nalazimo kralja Latina i Akiora, koji odvraćaju od rata, što se ovdje i ondje podsjeda grad, što ovdje nastaje užas poradi tobožnje smrti Turnove i navale Enejine, a ondje opet poradi prave smrti Olofernove i provale Betulijanâ.

Iz same se ocjene razabira, da je pjesniku „Judite“ svakako preča moralna tendencija nego pjesnička obradba, ali se opet može kazati, da je pjesnik pored sviju velikih poteškoća, koje mu je nametala njegova strofa, umio podosta lijepih pjesničkih crta unijeti u svoje djelo; a sama dikcija, koliko pjesnika nije amplifikacija gdjekad predaleko zagnala, u opće je jedra i izrazita. Ima u „Juditi“ mjesta, poimence poredaba, koje su po našemu ukusu

Digitized by Google

krupne, ali mi se čini, da dobro pristaju naivnim okolnostima, u kojima se nahode obadva neprijatelja. U ostalom da je „Judita“ i slabije pjesničke cijene, nama bi bila draga, te bi nam već sam pijetet prema Maruliću, ocu umjetnoga pjesništva našega, nalagao, da jê čitamo i bez obzira na njezinu važnost u povjesti hrvatske književnosti.

Vrijedilo bi potanje raspravljati o tehnici Marulićeva stiha i o njegovu jeziku, ali bi mi se rasprava otegla preko granicâ, koje su mi odregjene, pa ću zato odmah reći još koju o Marulićevoj „*Susani*“. Susana će reći: Ljiljana, a njena se povjest priča u 13. poglavlju knjige proroka Danila kao dodatak. Biblija pripovijeda u kratko ovako: Bio je u Babilonu bogataš Joakim, koji uze za ženu krasnu Susanu, koju su roditelji uzgojili po Mojsijevu zakonu. Imao je Joakim kuću i vrt, te su se k njemu navraćali Židovi. One su godine izabrana dva starca (svećenika) za suce; oni polaze kuću Joakimovu i zaljube se u Susanu, ali ipak jedan drugomu ne otkrije tajne, no našavši se jedanput zajedno, pošto su se već bili rastali, samo da vide Susanu, priznadu jedan drugomu svoju ljubav. Jedan dan dogje Susana, kako je bila ljetnja vrućina, u vrt s dvije sluškinje, da se okupa, pa naloži sluškinjama, da joj donesu pomasti i da zatvore vrtna vrata. One to učine i onda odu ne znajući, da se u vrtu kriju starci. Starci odmah navale na Susanu i stanu je napastovati i govoriti joj, ako im se ne poda, da će je obijediti, kako je s njom bio mladić. Susana se prestraši i uteče se bogu; onda stane vikati, ali je nadviču starci, te na njihov glas dogju sluge i na svoje čudo saznaju, kakova je Susana. Sutradan suci svećenici pred narodom zatraže, da se dovede Susana, pa kad dogje, još zaištu, da se razgali, želeći se nasladiti njenom ljepotom, te je onda potvore s bluda. Narod povjeruje i osudi Susanu na smrt. Susana se opet uteče bogu, a bog usliša njenu molbu: kad jê već vode na smrt, javi se dječak Danilo govoreći narodu, da je Susana nevina; narod se po njegovoj želji vrati, a starješine kažu Danilu, da sudi. On zapovjedi rastaviti one starce, te najprije pita jednoga, pod kojim se drvetom dogodio grijeh, pa onda prvi reče: pod trišljom, a drugi: pod cerom. Tako se dokaže njihova laž, te narod obojicu ubije. Susanini se roditeji obraduju, što je očuvan pošteni glas njihove kćeri, a Danilu poraste od onoga dana ugled u narodu. U to doba umre Astijag, a na prijestolje uzagje Cir Perses.

Marulić je ovu gragju preradio od prilike onako kao i u „Juditi“.

Digitized by Google

Ponajprije je invokacija bogu, koga moli, da mu dade opjevati vjernost udate žene, te dodaje u st. 7 d.:

Pomogal si mene udovicu hvalit,
sad ove družbene hvale pomoz' mi dit.

A pjeva zato, da dade nauk nevjestama, da budu muževima vjerne. Poslije invokacije i propozicije ulazi odmah u pripovijedanje, ali da bude jasniji čitaocima, dodaje oznaku vremena, koje nema u bibliji: dogagjaj se na ime zbio u Babilonu, dok je narod izrajelski bio zasužnjen. Zatim prema bibliji veli, kako je Joakim uzeo za ženu Susanu, ali dok biblija veli (2, 3): pulchram nimis, et timentem Deum: parentes enim illius, cum essent justi, erudierunt filiam suam secundum legem Moysi. Marulić obilato u st. 25—68 opisuje sve njene tjelesne čare i duševne kreposti, kao i uzgoj roditeljâ njezinih. Takovu amplifikaciju nahodimo i u opisu muža Susanina Joakima; biblija samo veli, da je bio veoma bogat i da je imao vrt uz kuću, te da su k njemu, budući da je bio ugledan, dolazili Židovi, pjesnik to potanje opisuje u st. 71—138, osobito je velika amplifikacija u opisu samoga vrta: tu se napominju sjajni stupovi i kamene stolice, prerazličito drveće, voćke, cvijeće i biline, miris cvijeća, žubor potočića, poj ptičâ, — pravi je to zemaljski raj. Sad pjesniku dolazi na um i nebeski raj, u kojemu prebiva bog s pravednicima (st. 139—156). Opisavši ovako sjajnim bojama perivoj, na kojemu će se dogoditi radnja pjesme, pjesnik upleće apostrofu citari svojoj, da se obrati k Susani (st. 157—160). Susana za žege ne misleći, da je tko vidi, pogje šetati u vrt (161—166), ali su se onamo sakrila dva popa suca. Sad pjesnik odmah udara na njih, te veli, da su imali mnogo ljeta, a malo razuma, da su umjeli kriti svoju grješnost: pravi bijeli grobovi (167—180). Oni zamiru od čežnje za Susanom, pa kad je sagledaju, stanu kao kad lav spazi košutu, ili kao pas, koji hoće da ujede (181—192). Oni se odmah dogovore, da će sada, kad su sami, pokušati sreću (st. 193—210). U to se primakne Susana s dvije rabe, naloži im donijeti pomast i onda zatvoriti vrata. Sluškinje to učine, a Susana ostane sama. Starci se požure k njoj i stanu je napastovati grozeći se potvorom. Susana se prestraši, „uda joj drhtahu kako no tršćice, kimi tuj gibahu vitri kon vodice“ (st. 245—6), prolijeva suze i tužno nariče, jer nema kud kamo, ali ipak voli i poginuti nego sagriješiti. Susana vapije, a starci udare vikati, te njihovu viku čuje pastir misleći, da su tovarci (210—266). Pjesnik ovdje unosi oveću amplifikaciju, da pokaže, koliko mu se gade ovi razbludni

Digitized by Google

svećenici (267—286). Prije svega je samostalno uveo pastira, koji je čuo njihovu kriku, te veli (st. 267 d.):

Mnil bi da su jarci, brade da jim zgleda,
petesi kljuvavci, k nosom da prigleda.
A da svih razgleda, tako se meni mni,
rekal bi: „Goveda taka su, kako vi".

Nije bilo debljega čovjeka, nego su oni; odani su proždrljivosti. a za zakone ne mare, pa da takvi ljudi kroje pravdu!? „Trbuh bo pjan i sit slidi puteni blud, čistoću pronosit njemu je teško i trud". Tko ih podmiti, ne će moliti zaludu.

Tu se pjesnik prekida sam, pa veli, da je predaleko zašao, pa mu se valja povratiti k pripovijesti (287—290).

Dogju i sluge i svi se zamame, kad čuju, što je. Ali ipak tko se uzda u boga, bog ga ne će ostaviti (291—308). Takovom refleksijom raširuje pjesnik kratku naznaku biblije (27): erubuerunt servi vehementer.

Dok biblija (27) naprosto veli: et facta est dies crastina, pjesnik dodaje, kako su zli starci svu noć smišljali zlo Susani, a kako se s pouzdanjem Susana molila bogu (309—324). U to svane i dan, te se narod okupi u Joakima, a dogju i ona dva popa, te objedjujući Susanu ištu, da se dovede na sud (325—348). Biblija je kratka (29): Mittite ad Susannam, filiam Helciae, uxorem Joakim, a pjesnik raspreda vas govor, u kojemu megju ostalim vele starci u poredbi (339 d.):

„Kruh, ki no kraj zvanje čist da je, budeš mnit,
„a jida poganje drugda bude imit."

Narod još ne zna, što je, te „sin vladike Kaliste" (koji se u bibliji ne napominje) pogje po Susanu i njezin rod. Dogje Susana s Joakimom sva tužna, te po nalogu sudaca ona se otkrije, pa onda popovi izreku svoju optužbu, a narod povjeruje i osudi je na smrt. Susana stane vapiti bogu, a bog usliša njezin glas (349—412). Tu upleće pjesnik samostalnu oveću refleksiju, da će tako biti svatko kažnjen, koji zlo tvori; pjesnik ne misli samo na one, koji druge potvaraju, nego i na one, koji kunu, psuju i biju; pa tješi pravednika riječima evangjeoskim (413—430).

Iza toga pjesnik potpunjava bibliju, pa upleće oveći govor Joakimov (431—502) i pripovijeda, kako je Susana plakala i izgrlila se s Joakimom; zaplakao je i rod (503—512). Joakim se na ime tuži, što su osudili Susanu prije, nego mu je dopušteno bilo progovoriti; on veli, da poznaje hudobu ovih staraca; tješi Susanu

Digitized by Google

mišlju na boga, pa veli, da su tako trpjeli i sveti proroci i navodi neke od njih. „S nepravde svit gine". Zatim hvali vjernost Susaninu i napominje, da im ljubav nije čula ni psovke ni svagje, pa na koncu opet ističe pouzdanje u boga.

Sad stanu Susanu voditi na smrt, no prije nego će se oglasiti Danilo, pjesnik još upleće samostalno molitvu njenih znanaca, da joj se bog smiluje (513—528). Tako je pjesnik pojačao molitvu; dok u bibliji vidimo samo Susanu, da se moli, ovdje se još mole Joakim i znanci. Takova molba i ne ostade neuslišana.

Usred puka izagje Danilo, komu još nije bilo deset godina, dok biblija veli: pueri junioris (45). U Marulića narod prokaže i Danilovo ime. Danilo zaustavi pratnju, te se na njegovu riječ vrati narod; starješine kažu Danilu, da iznova sudi, pa onda onim redom, kako i u bibliji, dokaže starcima, da su slagali; samo što je govor u Marulića mnogo duži i sam opis prizora življi (529—610).

Sad narod vidi, da je Susana nevina, te starce ubije (611—662). Marulić detaljno opisuje, kako se narod razjario na suce; u st. 639 d. veli:

sržbe veći plami žežiše bo puka,
ner oganj u slami unićen kad buka.

Zatim opisuje pjesnik, kako su starci poniknuli i hodali kao ona dva razbojnika uz Isusa, kako su im smlatili šiju i kamenjem ih zatukli:

Oni se zibaje, malo se vrtiše,
udorce primaje, pak sobom udriše.

Tu je, veli pjesnik, konac njihove laži, te mu to daje prigodu, da uplete refleksiju o laži i da s pomoću analogijâ na Ovidijev način istakne Susanu (663—712). Odvraćajući čitaoca od laži napominje žalosnu zgodu Jecija, učenika Elizejeva, koji poradi laži dopade gube. Valja se držati istine, jer tko ljubi istinu, čuva ga bog kao Susanu. Nje ne može nitko dosta nahvaliti; takova nije bila ni Penelopa, ni Alcesta, ni Sulpicija, ni Lukrecija, koja je ipak pristala na to, da zgriješi, ali se i sama ubila, da ne izgubi poštenoga glasa: Susana je ljubila — boga više nego sebe.

Dok biblija veli, da su se roditelji Susanini radovali njenoj pobjedi (63), Maruliću to nije dosta, nego nam opisuje, kako su se svi veselili, boga hvalili i gostili se (713—724). A da je na toj slavi veselo, vidi se iz st. 717 d.:

Ki bi, ki ne bi pjan, kunfete nesihu
u pehare na dlan k onim, ki sidihu.

Digitized by Google

Jedan tih, ki pihu, žmul k ustom potoči;
lakat mu zabihu, žmul iz ruk iskoči,
ter zveknu o ploči, vino zali usta,
i lica i oči, meu svimi smih usta.
Joakim gori usta, i tim ki se čtiše,
zahvali svim dosta, da pravdu učiniše.

Iza toga veli pjesnik u skladu s biblijom, da je Danilo odonda stekao ugled i da je Astijaga zamijenio na prijestolju Perses (725—730).

Tomu nadovezuje Marulić moral (731—780). Pjesnik veli, da iz ove priče proizlazi nauk, da nam valja štovati boga, koji kazni krivce, a spasava pravednike; bog mu je dao, da spjeva ovu pjesan o Susani, ne bi li je slijedile nevjeste. Prekrasnom poredbom opisuje svoj trud Marulić u st. 739—748: sretno je po moru plovio, bili su se doduše digli valovi, ali kad se pomolio bogu, valovi su se slegli, te veselo zagje u luku, a sad došavši u luku treba da počine. Samo će još kazati mužaticama, da se čuvaju bluda, a ujedno svjetuje i mladiće, da ne idu za tugjim ženama; zato nek se uklanjaju ženskomu društvu, a tu preporuku potvrgjuje u svezi sa samom pripoviješću ovako u st. 771 d.:

Jer ako vrućine od ženske liposti
starcem, kim krv stine, zahode u kosti,
kako će mladosti kon ognja hteć sidit,
vruće same dosti, vrućinu ne imit?
kako će sigur bit, koga mladost vari,
ako bludom gorit mogli su i stari?

Na koncu pjesme veli pjesnik (777—780):

Pisan naših stvari kanat na stol pridaj
od božjih oltari i rec': O bože, taj
prijat tvojih dari pisma se dostojaj,
ki vladaš sve stvari, privedi nas u raj.

Ovaj savjet mladićima dozivlje u pamet, da je Marulić učenik Tome Kempenjanina, koji u svojemu djelu I, 8 takogjer govori „de cavenda nimia familiaritate", te veli: „non sis familiaris alicui mulieri".

Iz ove se ocjene može vidjeti, da je Marulić u „Susani" upotrebio istu metodu kao i u „Juditi". Prije svega vidimo jasno istaknutu moralnu tendenciju. I u „Susani" Marulić rado traži sličnosti u obliku poredaba; služi se amplifikacijom, koja raširuje predstavu bilo nasporom bilo nagomilavanjem izraza; upleće epizode, kojih nema u bibliji; nagomilava dokaze za svoju moralnu

Digitized by Google

tvrdnju, pa po Ovidijevu načinu rado nabraja primjere, ali ne samo iz klasične starine, nego i iz biblije; gdjegod može, upleće refleksije, kojima dokazuje moralnu kršćansku nauku i pobija grijehe. Prema uzoru starih pjesnika upotrebljava invokaciju, apostrofe, epilog, dodaje govore (kojih nema u bibliji), povećava opisom detalja plastiku same radnje i licâ u pjesmi. Kako je gragja „Susane" manja, mogao ju je pjesnik svu obraditi u jednom pjevanju.

Petar je Riga iz svoje „Aurore" pojedine dijelove prenio u „Floridus aspectus"[1], a megju njima su bili i stihovi o Susani, koji se nahode štampani u Mignea[2]. I Riga je koješta dodavao. čega nema u bibliji, pa je vrijedno napomenuti one amplifikacije, u kojima se s njime slaže Marulić. Tako već Riga pobliže opisuje Joakimov vrt stihovima[3]:

Surgimus, egredimur, Joachim nos excipit hortus,
Floridus ut recreet taedia nostra locus.
Nostro blanditur locus, arridetque labori.
Ridentem reddunt quatuor ista locum.
Haec sunt: Arbor, humus, et fons, et avis; viret arbor,
Vernat humus, garrit fons, citharizat avis.
Arbor fronde viret, pubescit germine tellus,
Murmure fons garrit, gutture ludit avis.
Flos oculos pascit, nardus nares, avis aures;
Hic placet, haec redolet, exprimit illa melos.

I u Marulića se nahodi drveće, biljke, potočić i ptičice; samo što je u Marulića amplifikacija mnogo življa nego u Rige. Marulić upravo navodi pojedince drveće, voćke, biljke, cvijeće (cfr. st. 79—132).

Napomenuli smo, kako oštro navaljuje Marulić na oba zaljubljena starca popa (st. 169—180 i 265—286); Marulić veli, da imaju mnogo ljeta, a malo razuma, da su goveda, izješe i pijanci, da ne mare za pravdu nego primaju mito. S tim je vrijedno isporediti stihove u Rige[4].

Albi temporibus, nigri sunt moribus; aequam
Tempora cana nivem, corda dolosa picem.
Pingues ut *vitulos*, vetulos admiror amantes,
Amentesque, graves corpore, mente leves . . .
Ambo presbyteri, sed non praebent iter ulli
Ambo videntes, sed sine jure, Dei . . .

[1] Gröber o. c. p. 370.
[2] Migne, Patrol. I. tom. 171, 1287—1292.
[3] ib. 1289.
[4] ib. 1290.

Digitized by Google

U odužem opisu ovih popova nastavlja Riga ovako[1]:

Ut breviore stylo claudam praedicta, sequuntur
Utres seu ventres, dolia sive dolos,
Ut populi loculos nummis emungere possint,
Proh dolor! in populos vendit uterque dolos.
Curant non aras, sed arcas; non vera, sed aera;
Non aequum, sed equos; non inopes, sed opes.
Haerent sed vanis, sed vinis, sive venenis;
Quaerunt vana, colunt vina, venena spuunt.
Libras, non libros relegunt; parentque monetis.
Non monitis; pretio, non prece quemque juvant.

I Riga i Marulić donekle ispričavaju ljubav u mladića, ali oštro osugjuju ljubav u staraca. Marulić to ističe u govoru Danilovu (st. 565 d. i 592 d.) i pod kraj pjesme (u st. 771 d.), a Riga pjeva ovako[2]:

O res mira! senex amat, exstinctus cinis ardet,
Spina vetus redolens, arida planta virens.
Non errant simili puerique, senexque reatu;
Errat amando puer, saevit amando senex.
Excusat juvenum scelus aetas florida; non est
Respectu veniae digna libido senum.
Flamma senum rorem veniae non impetrat horum.
Sedari fornax non sine fonte potest.
Exstingui levius puerilis culpa meretur;
Parvo rore premi flamma novella potest.

Prema ovima trima mjestima moglo bi se pomišljati, da je Marulić poznavao Riginu pjesmu. No i ako je Rigina pjesma donekle utjecala na Marulića, opet imade mnogo mjesta, na kojima se vidi samostalna amplifikacija Marulićeva, pa i za napomenuta tri motiva može se kazati, da je Marulić dobio samo pobudu, jer je poimence u opisu Joakimova vrta kud i kamo detaljniji nego što je Riga.

I „Stumačenje Kata“ i „Judita“ i „Susana“ samo su karike u velikom lancu moralističnih djela Marulićevih, kojima je pjesnik, filozof i historik Marulić stekao zasluženu slavu u zapadnoj Evropi, a zadužio trajnom zahvalnošću vas hrvatski narod. Slaveći ove godine 400-godišnjicu prvoga hrvatskoga umjetnoga epa „Judite“ pravo je, da se vas hrvatski narod pokloni poštovanoj sjeni Marka Marulića i da jednomu od svojih najvrednijih sinova, pjesniku „Judite“, koji je umjetnu pojeziju udomio u otadžbini, klikne: Slava!

[1] ib. 1291.
[2] ib. 1291. 1292.

Digitized by Google

Dodatak.

Pošto sam već svoju raspravu o Maruliću bio čitao, stigao mi je 1. svezak I. godine „Glasnika Matice dalmatinske“ (1901), u kojemu se nahode dvije krasne rasprave o Maruliću, i to rasprava P. Kasandrića o „Juditi“ i M. Kušara o Marulićevu jeziku. Ljepše nije mogla „Matica dalmatinska“ ove godine započeti svoje novo glasilo.

Ovih sam dana dobio dobrotom g. Fr. Zagorskoga i g. dr. Adalgise Corvatto prijepis Rigine „Judite“ iz vatikanske knjižnice (Cod. Pal. lat. 1723, f. 179b—183a), pa im usrdno zahvaljujem. Rigina pjesma ima 266 stihova. Poslije uvoda, koji sam već naveo, Riga u kratko pripovijeda sam dogagjaj prekidajući pričanje sitnim tumačenjima, a na koncu dodaje opće tumačenje samoga dogagjaja i sviju pojedinosti (st. 200—266). Konac glasi ovako:

Morum delitias circa predicta notandas
Ad fructum mentis enucleare volo.
Cambises totum sibi querens subdere mundum
Est leo, qui cunctos circumeundo vorat.
Assirios ducens Olofernes missus ab illo
Tela libidinea luxuriamque notat.
Hec nos debellant, hec captivare laborant,
Hec graviter temptant exitiumque parant.
Achior Hebrejs susceptus, ab hoste repulsus,
Est homo, quem mundus spernit amatque Deus.
Orant Hebrei, celebrant ieiunia, lugent,
Ut valeant hostes exuperare suos.
Nos quoque si volumus carnalia vincere tela,
Carnem cum lacrimis mortificare decet.
Plus pia, plus prudens, plus est inventa fidelis
Femina percelebris (?), femina digna viro.
Sic divina favet plus gratia sepe minori
Quam summis dominis prepositisque viris.
Infima namque Deus elegit, ut alta domaret
Et rudibus doctos vinceret, astra luto.
Ancilla comitata sua spetiosa, pudica
Pugnatura Judith exit, at leta Dei.
Hec animam signat fidei virtute decoram,
Que pia, que fortis intemerata manet.
Est ancilla caro sibi, quam virtutis ad usum
Spiritus assumit et dominatur ei.
Nam bene pugnamus, caro mentem si comitatur
Et pariter bellum spirituale vivat.
Non cecidit temptata Judith, nec sorduit ullis
Sordibus Assiriis sobria, casta manens.

Digitized by Google

Omnibus illecebris sic alma resistere debet
Mens, ne succumbat, ne violata ruat.
Hostibus in mediis fuit incorrupta, precanti
Virtutem tribuit auxiliumque Deus.
Sic inter pravos visse fideliter est plus
Quam bene cum iustis; plus Deus illud amat.
Ergo suo gladio cesum caput[1] est Olofernis,
Qui sopitus erat predominante mero.
Sic et luxuriam fedeque libidinis ignem
Arma pudicitie sobrietasque necant.
Regreditur victrix[2] nocturno tempore, cesi
Ense caput[1] monstrat exitiale ducis.
Hoc viso fugiunt hostes pariterque necantur,
Hebrei superant exuviasque ferunt.
Nos caput[1] ipsius Sathane cecidisse videntes
Presenti vita, que tenebrosa manet,
Eius militiam vires sumendo fugamus
Et tamen hostiles iure tenemus opes.
Nam spoliare decet nos illis dotibus hostes,
Que tribuunt usum materiamque boni.
Cantica sancta Judith canit Hebreique celebrant
Divinas laudes magnificando Deum.
Nos quoque si palmam Sathanam vincendo meremur,
Debemus solum glorificare Deum.
Jerusalem ducta[3] populo gaudente recepta
Est Judith, ut templi fiat alumna sacri.
Sic et victores viciorum labe fugata
Celica regna petunt angelicumque chorum.
In templo Domini gaudebunt, quod pretiosis
Fulgurat[4] gemmis et sine fine manet.
Carnem, conditio cuius servilis habetur,
Denotat ancilla libera facta sua.
Nam cum velabit duplex stola glorificatos,
Libertate cluent spiritus atque caro.

U opisnom dijelu nema veze izmegju Rigine i Marulićeve pjesme, jedino u moralnoj pouci nahodimo srodne crte: oba pjesnika u Oloferna vide tip pohote i putenosti, koju pobijaju, oba ističu, da je slaba, ali pobožna Judita s božjom pomoću jača od silnika (v. u Mar. Jud. 6, 237 d.), oba preporučuju obuzdati strasti i podati se kršćanskomu životu, samo što Riga iznoseći moralnu pouku u implikaciji pojedinih lica i momenata ide mnogo dalje nego Marulić.

[1] u rkp.: capud.
[2] u rkp.: victris.
[3] u rkp.: ductam.
[4] u rkp.: fulgorat.

Digitized by Google

Moralna je crta u Marulićevu epu veoma živo istaknuta, ona je upravo i glavna svrha njegove pjesme. Marulićeva je „Judita“ pokušaj, kako bi se združila epika s didaktikom. Često preštampavanje Marulićeve pjesme jasno pokazuje, da je pjesnik ugodio svojim suvremenicima i zemljacima, dašto poglavito u Dalmaciji, pa je na taj način Marulić stekao slavu i u onih domorodaca, koji nijesu umjeli latinski. Još za života našao je Marulić priznanja u tugjini i u domovini.

Marulić je za tmurnih vremenâ hrvatskoga naroda užegao vatru u hramu umjetne pojezije, a na našu sreću ova se vatra nije ugasila ni onda, kad su došli i gori jadi: ona nam neprekidno već vijekovima daje svjetla i topline!

Nedavno su se u Spljetu našle neke Marulićeve latinske pjesme, i to prvo pjevanje „Davidijade“, jedna poslanica (Francisco Natali Marci Maruli in Valle Surda commorantis) i jedna elegija (Francisco Natali Marci Maruli de obitu fratris sui Valerii). Poslanicu i elegiju objelodanio je V. Milić. (Prigodom proslave četiristogodišnjice . . . Split 1901 p. 3—9).

Ako se nagju i ostala djela Marulićeva, zasjat će njegovo ime još većim sjajem u prosvjetnoj povjesti hrvatskoga naroda!

Digitized by Google